

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hardsyssels Årbog

2000

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

2000

ANDEN RÆKKE – BIND 34

UDGIVET AF

Historisk Samsfund for Ringkøbing Amt

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
RINGKØBING

OMSLAGSBILLEDE:

Den danske lejrchef i Grove hed Sørensen.

*Her sidder han ved bilrattet. Han har tre, eller er det fire, af sine børn med i vognen,
mens den tyske, demokratisk valgte lejrleder står ved siden af.*

INDHOLD

<i>Anders V. Langer: Da strandretten igen blev statseje</i>	
– Rysenstens nordre forstrand efter 1822	5
<i>Ove Navntoft Evevoldsen: Feltlivet i årene 1863 og 1864 . . . . .</i>	21
<i>Niels Grønbæk: Ung i Vestjylland sidst i 1800-tallet. . . . .</i>	69
<i>Inga og Kristian Bruun Hjøllund: Lejlighedssange fra Thyholm . .</i>	77
<i>Kit Bisgård: En vestjysk bondekone omkring år 1900 . . . . .</i>	91
<i>Freddy Boysen: Mads Studsgaard, en landsbyoriginal. . . . .</i>	113
<i>Anton Kristensen: Med FDF kom eventyret til Assing Sogn . . . .</i>	119
<i>Arne Gammelgaard: Siegmund Beck. . . . .</i>	123
Meddelelser fra Historisk Samfund for Ringkøbing Amt.	143
Regnskab.	149
Arkivoversigt	151
Register.	158

ISBN 87-87358-21-2

ISSN 0046 6840

Hardsyssels Årbog 2000

Redaktør: Per Hauge Mortensen

Redaktionskomité: Hans Chr. Christensen og Asta Thomsen Jensen

Gengivelse af årbogens artikler må kun ske med forfatternes tilladelse og med angivelse af,
at artiklen tidligere har været offentliggjort i Hardsyssels Årbog

De reproducerede kort publiceres med Geodætisk Instituts tilladelse nr. A 403/85

Da strandretten igen blev statseje

Ryssenstens nordre forstrand efter 1822

Af Anders Langer

Det skete ved auktion 9/10 1822, gennem mellemmand. Prisen var 5775 rigsbankdaler sølv for »den kongelige kasses regning«.

Og det blev by- og herredsfoged i Lemvig Christian Frederik Skønau (1773-1829), der fik den opgave at bestyre strandretten på statens vegne. Imponeerende, hvad den mand fik udrettet på den post gennem sine syv sidste leveår. Baggrunden er Falkenberg og hans meriter (1).

SKØNAUS INITIATIVER

Det har været Skønau om at gøre at få sat styr på ulovlighederne ved stranden. Ret snart får han – fra 1/1 1825 – udarbejdet instruks for sognefogder og strandfogder, og han får – fra 1/11 1824 – ansat Christopher Berendt Claudi som strandopsynsmand til afløsning for de hidtil fungerende strandridere. Claudi bliver i stillingen som strandopsynsmand til 1853 og fik afgørende betydning i det initiativ, Skønau satte i værk. De årlige regnskaber over indtægter og udgifter ved forstranden (2) er en vigtig kilde til oplysning om småt og stort af kystens forhold.

RAV

Det forekommer mærkeligt, at også opsamling af og regnskab med ilanddrevet rav hørte til en strandfogeds pligter. I § 12 i instruks for strandfogder står:

»Alt det rav, han opsamler ved stranden, bør han straks aflevere til opsynsmanden; men den halve del af værdien tilfalder ham selv, og i den henseende er han berettiget til at forlange skriftlig tilståelse meddelt af opsynsmanden, hvori vægten og stykkernes antal nøjagtig opgives. Skulle han ønske det, kan han endog påstå det afleverede rav sammenpakket og forseglet ved vedbørlig forsigtighed for at være sikker på, at det ej ombyttes.«

I forstrandsregnskabet fra 1825 nævnes et beløb for rav hos flere strandfogder. Ravet er solgt ved strandauktion. Det hedder under Christen Christensen Lilleøer:

» – af rav er solgt for 1 rigsdaler 14 skilling, eller efter tillæg og fradrag 1 rigsdaler 26 skilling, hvoraf strandfogden tillægges det halve: 0 - 61 –«.

I flere år herefter ses intet om rav i forstrandsregnskaberne. Det bemærker revisionen i 1833, hvortil svares, at samtlige strandfogder stedse har erklæret, at de intet rav samler eller finder. Og herredsfogden foreslår, at strandfogderne erlægger en vis pengesum til forstrandskassen mod at beholde det rav, de måtte finde.

Den endelige redegørelse i den anledning findes først under 1837 (3) og nævner, at der i flere år intet rav er afleveret, da strandfogderne énstemmig forsikrer, at der intet rav er fundet. Det er umuligt at

des sædvanligvis af disse bemægtiget, hvilket strandfogderne ikke, i det mindste kun meget vanskeligt, kunne forhindre, da fiskerne under fralandsvind har ubehindret og uafsladelig adgang til havet og stranden både dag og nat. – «

Gamle folk har fortalt herredsfogden, at strandfogderne også i ældre tid svarede ravagift i penge til den private strand ejer, og aftalen bliver nu, at hver strandfoged betaler 2 mark årlig til forstrandskassen mod at være fri for aflevering af og regnskab med indsamlet rav.

Samtlige 19 strandfogder skriver under på aftalen 1/8 1839, bl a. »for at undgå den uforskyldte mistanke, der efter tingenes natur hviler på os«, hedder det i strandopsynsmand Claudis formulering. – Efter 1870 ses ingen post for ravagift i forstrandsregnskaberne.

I 1823 forelå der ansøgning fra jøden Meier Mendel i Frederiksstad om ansættelse som inspektør for »Ravfiskeriet langs med vestkysten af Jylland« (4). Det har været omkring den tid, Skønau overtog bestyrelsen af forstranden, og hans bemærkning 9/10 1823 til amtet vedrørende Mendels ansøgning er langt fra begejstret. Han frygter misligheder, underslæb og andre ulovligheder og finder det utilrådeligt at betro et sådant projekt til den pågældende »israelit«, hvis hele forslag »synes blot at gå ud på, at han kunne vinde ansættelse for sig selv«.

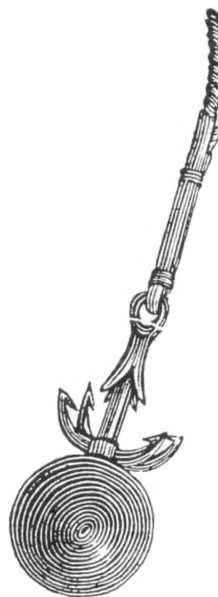
Det var på den tid, den sidste jødeforfølgelse i Danmark fandt sted, og det kunne se ud, som også Skønau har næret antisemitiske holdninger.

SKIBBRUDNES REDNING

Det blev Claudi, der sammen med andre fik oprettet det nørrejske redningsvæsen.

Redningsmorder. (Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg).

Projektil til en redningsmorder. (The Mariners's Mirror, 1997, s. 443).

Men også Skønau havde tænkt tanker om skibbrudnes redning og bragt nogen af dem til udførelse. I 1824 køber han på Lemvig bys regning et såkaldt rednings-

Redningsetui. (Lemvig Museum).

etui med bl. a. remedier til behandling af skindøde, og et par måneder senere meddeler han på opfordring amtet sin betænkning om anvendelse af redningsbomber (4):

»Jeg har ved forskellige lejligheder været øjenvidne til så jammerlige rædselsscener i strandingsstilfælde, at jeg ikke kan andet end fryde mig inderlig over enhver udsigt, der gives mig til at få sådanne foranstaltninger iværksatte, hvorved det kan gøres muligt at skaffe ulykkelige skibbrudne håb om redning...« Videre skriver Skønau, at der *»vistnok behøves mere end én sådan indretning«*. Det vil dog nok blive for dyrt, og derfor indskrænker han sig til at andrage på, *»at en mortér med tilhørende bomber og øvrige apparater må blive anskaffet for min embedsjurisdiktion«*. Den bør overdrages til *»den ansættende strandopsynsmand, da han efter sin bestemmelse skal bo i nærheden af stranden omtrent midt for distriktet«*.

Hvorvidt disse redningsbomber har været anvendt og har gjort fyldest, ved jeg ikke, men de findes gennem mange år på redningsstationernes inventarlisters, på Flyvholms så sent som i 1911. Altså må apparatet have været anset som anvendeligt helt op til den tid.

Skønau redningsetui fra 1824 forblev muligvis på byens rådhus og er muligvis det, der her blev fundet i 1954 af arrestforvarerens kone og afleveret til Lemvig Museum, hvor det stadig kan ses. En indlagt brugsanvisning i 10 punkter er dateret København 1/11 1823.

Men tre måneder senere sker der mere i den sag. Skønau skriver 27/9 1827 (5) om fem redningsetuier, der tilfalder hans jurisdiktion af det antal, *»Hans Majestæts nåde«* har bestemt for Ringkøbing amt. Skønau foreslår etuierne fordelt *»i de 4 langs med havkysten beliggende sogne«*, således at Harboøre sogn får to, Ferring, Trans og Fjaltring hver én, nemlig hos Erik Langer og Bertel Knude på Harboøre, Christen Smed i Ferring, Laurs Christian Kirkeby i Trans og Jens Rubye i Fjaltring.

To tilfælde kendes, hvor Erik Langer har fungeret med sit redningserui. Den ene gang var 18/12 1834 (6). Ved hjælp af redningsetuiets midler bragte Erik Langer da den skindøde fisker Ove Poulsen Tøt (Lyng) til live. Nærmere ved jeg ikke. Et norsk fregatskib *»Norge«* strandede 29/12 1845 i Chr. Pedersen Knoppers len. Besætningen, 23 mand, blev bjærget undtagen én, der blev trukket død op af vandet, fordi skibsbåden kæntrede under landing. Den druknede blev ført op i strandfogdens gård, og Claudi *»føjede anstalter for, at klæderne straks blev skåret af ham, og alle mulige midler ved gnidning*

og *bedækning blev anvendt*«. Men alt frugtesløst. »Strandfoged Erik Langers redningsetui blev afbenyttet, hvormed han var kommet til stede«, noteres der til sidst (7). Men det var altså også frugtesløst.

I 1834 foreslog herredsfogden en liden belønning til Erik Langer for udvist iver og konduite. Jeg ved ikke, om han fik den. Men efter en strandsulykke i 1825, den norske tremaster »Providentia«, hvor flere af søfolkene og to frivillige redningsmænd omkom, blev der uddelt en pengesum i erstatning til hver af de omkomne redningsmænds efterladte. Også redningsmændene fik tildelt en pengebelønning, og en af dem, Anders Bak, blev hædret med »medaljen for ædel dåd i sølv at bære på brystet i samme bånd som de i anledning af bataljen den 2. april 1801 uddelte medaljer« (8).

Mon ikke det er første gang, en redningsmand fra Harbøre ses dekoreret?

Sognefogden må gøre sig al mulig umage for at få bud til de pågældende, »hvor de for tiden opholder sig«, og sørge for, »at de møder præcis til den fastsatte tid på rådstuen i Lemvig«, og herredsfogden ønsker, »at enhver især vil iagttage at være anstændig og pyntelig påklædt ved samme lejlighed«, når amtmanden møder op og uddeler belønningerne!

INSTRUKSER

Skønaus instruks til strandfogderne er dateret Lemvig 1/1 1825. Formodentlig har områdets nitten strandfogder fået hver sit håndskrevne eksemplar. »Instrux for strandfoged Erik Christiansen Langer«, min tipoldefar, er fundet som bilag i en retssag mellem ham og fisker Anders Thuborg 1836 (9). Instruksen indeholder 20 punkter, der giver nøje og strenge reg-

ler for en strandfogeds pligter – og rettigheder.

Mindst én gang i døgnet skal strandlenet efterses i hele sin udstrækning. Opgaven kan overlades til en tjenestekarl eller en voksen søn, men han skal i så fald være bemyndiget dertil af herredsfogden.

Det skal være strandfogden magtpåliggende at efterse, hvad der foregår ved stranden. Han må ikke fordølge nogen mislighed eller se gennem fingre dermed. Det kan koste mult til politikassen og i værste fald tab af bestillingen som strandfoged.

Punkt 13 lyder: »Han skal ikke alene have ret til, men det bliver endogså pligt for ham, at bortvise alle uvedkommende fra stranden, når der antræffes nogen, og såfremt de ikke efter hans advarsel straks forfølger sig bort, bliver det hans pligt at anholde dem og at lade dem arrestere. – Hvorvidt fiskere eller andre kan tillades adgang til stranden, vil nøjere blive bestemt og en nøjagtig forklaring derom blive vedhæftet nærværende instrux.«

Hvis en strandfoged trolig og redelig opfylder instruksens regler, siger punkt 15, skal han være forsikret om at beholde bestillingen sin levetid, eller til han på grund af alder og svagelighed ikke længere kan bestride opgaverne, og der redegøres for det vederlag, der ydes ham. Udtrykket »en forholdsommæssig del af provenuet« benyttes.

Under udøvelsen af de forretninger, hans bestilling medfører, skal han nyde samme beskyttelse som sognefogderne.

Skønaus har på samme tid udarbejdet instruks for sognefogderne i strandsognene. Den er dateret 13/12 1824, og en genpart er vedhæftet Erik Langers strandfogedinstruks af 1/1 1825 som bilag i sagen fra 1836.

Sognefogdernes instruks handler især om at holde uvedkommende væk fra stranden, og beboerne i strandsognene må være klar over, at da det nu er kongen, der ejer forstranden, så kan der ventes strengere opsyn end hidtil.

Disse bestemmelser her og tilsvarende i strandfogdernes instruks kunne blive og blev et problem – som i sagen om strandfogdernes regnskab med inddrevet rav.

STRÆNERE

Strænere kalder man de folk, der færdes ved stranden med den hensigt at tilegne sig ilanddrevet gods. Evald Tang Kristensen (10) har en historie om en stræner, der var mistænkt for strandtyveri. Nu skulle han i retten, og han klager sin nød til Claudi, om han da kunne sige, hvordan han skulle komme godt fra det. »Ja«, siger Claudi, *»du kan jo rolig gøre ed på, at du ikke har taget det mindste stykke, for har du taget noget, har du vel taget af de største stykker.«*

Uden tvivl er historien løgn, og for øvrigt er der andet uklart ved den historie. Alt hvad der vides om Claudi som strandopsynsmand taler for, at han har været særdeles nidkær. Han kunne dukke op – til hest – klokken fire om morgenen på inspektion, og af og til berejste han stranden sildig om aftenen eller om natten.

Det fremgår af politisag mod strandfoged Lars Rønn i Vrist i 1837 (11). En tønde tran var drevet i land, og Lars Rønn havde kun givet meddelelse til toldbetjent Bruun og ikke til Claudi, der påstår, *»at strandfogden blev ansat med straf for sin forsømmelse, da han, når sådant upåtalte skulle gå i svang, hindredes i at varetage det tilbørlige opsyn med strandfogderne.«*

Lars Rønn har sine forklaringer i sagen og må være sluppet for videre tiltale. Dengang. Men muligvis har Claudi haft grund til at være på vagt netop over for Lars Rønn. I 1856 mistede han stillingen som strandfoged, ifølge tradition på grund af misligheder med en ilanddreven bomuldsballe.

Det har nok især været kampen mod strænerne, de lokale og almindelige strandtyve, der kom til at optage Claudi som strandopsynsmand. Adskillige sager i den forbindelse findes i retsprotokollerne, og flere er endt med straffe på et vist antal dage på vand og brød i arresten i Lemvig.

Strandfoged Chr. Sørensen Rønns tjene-stekar, Ole Larsen Skjøttesgaard, skulle 14/10 1835 også passe nabostrandfogden Erik Langers len, da han og hans karl var fraværende. Det var stærk pålandsvind, og på sin tur fik Ole kundskab om, at Joseph Degn havde fjernet et stykke egeskibstømmer med jernnagler fra stranden. Ole gik til Joseph Degn og forlangte en forklaring, og Joseph Degn fortalte, at han havde bragt vraget op i klitten, for at havet ikke skulle tage det igen, men han ville ikke love at være ansvarlig for det, til Erik Langer om aftenen kom tilbage. Karlen kunne ikke selv transportere det hjem, da han skulle passe stranden i den vedholdende storm. Men det gjorde nu Joseph Degn, og først næste dag bragte han vraget – efter ordre – til Erik Langer. Han mener ikke, det var hans hensigt at beholde vraget. Men det havde det nu nok været, før karlen traf ham. Han havde lagt det langt ind i klitten, så det ikke var til at se.

Ifølge domsprotokollen (12) 19/2 1836 frikendes Joseph Degn mod at betale sagens omkostninger *»i analogi med Viborg*

landsrets dom i sagen mod Peiter Josephsen» af 25/1 1836. Ved underretten var Peiter Josephsen blevet tilkendt en fængselsstraf på vand og brød i 2 gange 5 dage, og det anføres i den forbindelse, at *»ligeledes er det vist, at det er gangbar mening mellem kystboerne, at de kunne tillade sig at borttage små sager, som at havet opkastes«* (12).

Da Claudi på sine gamle dage skriver om oplevelser ved kysten (13), er han ganske venlig i sin omtale af strænerne: *»Man måtte sige til de fleste stræneres ros, at de altid straks underrettede strandfogden og redningsstationens formand om et skibs stranding, og derved er de ofte blevet midler til skibbrudnes redning«*.

Det gælder om nogen Joseph Degn. Tre gange beretter strandingsprotokollerne om strandinger, der anmeldes af ham. Det var galease »Frederik Wilhelm« 1/11 1838, kuf »Anna & Marie« 21/9 1846 og den engelske bark »Vertumnus« 13/4 1847 (14).

Det var prisværdigt, at en stranding blev meldt for rette vedkommende så tidligt som muligt, og øvrigheden kan på sin vis have været i splid med sig selv i henseende til instruksens strenge bestemmelser om, at uvedkommende var forbudt adgang til stranden i pålandsvind. Joseph Degn har hver gang haft sin forklaring, hvorfor han var ved havet de pågældende tider. I 1838, kl. 5 - 6 om morgenen, ville han se, om det var muligt at komme på havet at fiske. I 1846, kl. 2 om natten, skulle han se til sine fiskeredskaber, og i 1847 var han om morgenen *»gædt til stranden for at se til sin fiskerbåd og fiskeredskaber«*. I disse tre tilfælde var der formodentlig ingen, der ville bebrejde Joseph Degn noget som helst, selv om det må ligge nær at tænke, at han var »professionel« stræner. Og det må vir-

kelig have været en svær opgave for en strandfoged at holde uvedkommende væk fra stranden under bestemte forhold, fordi instruksens nødvendigvis havde måttet give aktive fiskere en særstilling.

Derom fortæller retssagen mellem strandfoged Erik Langer og fisker Anders Thuborg i 1836 (15).

ERIK LANGERS OVERFALD PÅ ANDERS THUBORG

En søndag i marts 1836 går strandfoged Erik Langer til havet. Om morgenen, vil jeg tro. Det er hans pligt i pålandsvind. Der driver vraggods i søen fra en hollænder, der er strandet et par dage forinden en mils vej sydpå. Det fik han at vide af Claudi, da han red forbi på sin patruljetur, og han har givet Erik Langer strengt pålæg om at passe særligt på netop idag.

Han har sin hæg i hånden. Skaffet er af fyrretræ, omtrent trekvart alen langt og næppe så tykt som et kosterkaft, tykkest i den ende, hvor jernkrogen sidder. Den er anvendelig til at få hold i gods, der ligger og ruller i de opskyllende brådsøers sug, så det ikke stikker til havs igen og lander hos nabostrandfogden.

Op for Langerhuse, lidt nord for Erik Langers gård, ligger der syv fiskerbåde, havskibe, trukket op på stranden. Bådene ejes af gårdmænd rundt i sognet, men de fleste af de fiskere, der bruger dem, bor i Langerhuse, og disse fiskere har jo adgang til deres både og grej i nødvendigt ærinde; derimod ikke til vandre langs stranden, når forholdene er som nu.

Der er folk ved havet, viser det sig, Anders Thuborg og to andre. Også i går traf Erik Langer Anders Thuborg her. Da han så strandfogden, sprang han op til en fiskerbåd og gav sig til at syse med et el-

ler andet, men forlod dog stranden efter et par advarsler.

I dag har han og en anden fra samme bådlaav anbragt deres kroge på rygkurve, men da Erik Langer beder dem forlade stranden, sætter de krogene tilbage i båden igen. Det skal se ud, som de venter på fiskevejr, og Anders Thuborg bemærker, at så har han jo stadigvæk ærinde til havet. Erik Langer gentager sin ordre, men Anders Thuborg er studsig og tvær. Kan ikke vide, siger han ret provokerende, om Erik Langer har ret til at vise ham bort fra hans båd.

Der må være sagt mange ting. Men om sider mister Erik Langer tålmodigheden. *»Jeg kender nok din studsighed«,* siger han, *»men nu skal du straks gå din vej. Alt hvad du kan udrette med din stivhed er, at du ingen fisk vil give mig ved havet; men det bryder jeg mig ikke om. – Nu skal jeg vise dig, at du bliver nødt til at gå din vej.«*

Anders Thuborg bliver stående.

Og Erik Langer griber fat om hægens krog og lader med skaftets tynde ende en række slag falde ned over ryg og skuldre på den opsætsige Anders Thuborg, der med et: *»Tror du ikke, du slår for hårdt?«* forlader stranden sammen med de to andre.

Det var Anders Thuborgs datter, Karen Thuborg, der leverede stof til *»Det gamle Harboøre«* (1928). Hun har ikke fundet anledning til at nævne sammenstødet mellem hendes far og min tipoldefar.

Men sagen fik retslige følger. Og det skyldes i første omgang sognets fattigkommission. Sognepræst Hans Nicolai Kellermann Rørdam beklager sig på kommissionens vegne 18/4 1836 til amtet. Anders Thuborg (Huulberg) er i den grad blevet mishandlet af Erik Langers slag, at han siden har været syg. Fattigvæsenet har måttet betale for lægehjælp. Han har ikke

kunnet passe sit fiskeri, hvorved han hidtil har skullet forsørge sig selv og en gammel, sygelig slægtning. Også her måtte fattigvæsenet yde understøttelse.

Og amtet foreslår at sagsøge Erik Langer ved politiretten.

Anders Thuborgs anlageskrift af 14/6 1836, hans indlæg af 30/6 1836 og 24/8 1836 og Erik Langers indlæg af 7/9 1836 må være udformet med juridisk bistand. Anders Thuborg retter voldsomme beskyldninger mod Erik Langer, kalder ham grov og opfarende, taler om hans *»almægtighed og indflydelse, som han offentlig gør sig til af«*, og han kalder Erik Langers redskab *»en stor hæg«*, men beskriver den ikke nærmere. Han slår med den af *»hævgerrighed«*, påstår Anders Thuborg, fordi han ikke ville give strandfogden fisk i foråret.

I indlægget af 24/8 1836 skriver Anders Thuborg – med sagkyndig bistand: *»Ligesom Erik Langers adfærd imod mig har været yderst hård og lovstridig, således har også motiverne for hans private had til mig været temmelig lavt og småligt, nemlig fordi jeg ingen fisk ville give ham, skulle jeg overfaldes og gennempregles af ham«*. Anders Thuborg har aldrig indfundet sig ved havet uden i lovligt ærinde, og hvis han havde forset sig, så tilkom det ingenlunde Erik Langer at dømme og straffe ham. Han skulle have holdt sig lovgiverens bud efterrettelig, som plakaten af 2/9 1785. Ifølge denne forordning skulle Anders Thuborg ikke have haft stokkeprygl, men *»straks pågribes og hensættes i forvaring samt efter omstændighederne dømmes til arbejde i nærmeste tugthus på nogle år«*. I så fald.

Det er vel tvivlsomt, at Anders Thuborg selv har været i besiddelse af 1785-plaka-

*Strandfoged Valdemar Langer, len nr. 15, med strandfogedskilt.
(Foto 2000).*

ten. Det er vel hans sagfører, der trækker den frem, og det er nok Erik Langers sagfører, der hertil bemærker, at det ikke havde været muligt at anholde Anders Thuborg og hans to kammerater. Først skulle sognefogden hentes, og i den tid havde de lejlighed til at stjæle, hvad de ville. Hans fremgangsmåde finder medhold i hans instruks, § 18 m. fl., og det er nødvendigt for en strandfoged, der vil opfylde sin pligt. Ofte træffer han ti til tyve, ja flere uberettigede på stranden, når vrage inddriver. Han har i sit strandlen lige ud for Langerhuse »et selskab af 160 personer at varetage«, og uden besiddelse af mulighed til med magt at drive dem fra stranden, når vrage driver ind, ville det være umuligt at stå strandbestyrelsen til regnskab for, hvad der inddriver af havet.

Den anførte § 18 lyder: »Denne instruks besørger bekendtgjort ved gadestævne i sognet, for at enhver kan vide at respektere strandfogden i hans stilling, og skulle nogen desuagtet forgribe sig på hans person, da gives ham ret til at anvende al den magt, som nødværge og selvforsvar gør nødvendig, og om nogen derved tager skade, er strandfogden fri for ansvar, når han blot ej overskrider selvforsvarets grænser, eller selv uforanlediget er den angribende.«

Og det var det, Anders Thuborg ville påstå han var.

Det var Claudi, der den pågældende morgen havde pålagt Erik Langer at være særlig vagtsom over for eventuelle strænere den dag. Claudi udsteder attest 28/6 1836 til brug ved retssagen. Dens

indhold har ikke behaget Anders Thuborg. I hans retsindlæg af 24/8 1836 hedder det: *»Heller ikke vil strandopsynsmand Claudi kunne hjemle Erik Langer nogen sådan voldsom fremgangsmåde; hans funktion består kun i at være strandrider, som det i forrige dage kaldtes, men nu ved det mere raffinerede udtryk betegnes strandopsynsmand, og han kan ingen love angående uddeling af hug diktere; måske var det ikke noget af vejen, om han passede sin dont noget bedre; han ville måske da undgå sine foresattes mishag. I øvrigt benægter jeg denne mands.... attest som urigtig og bemærker, at det deri omtalte hollandske skib stod omtrent 1 mil sønden ...., hvor jeg havde mine fiskeredskeber, og var ikke indstrandet i de dage, da det på mig overfald skete, men lang tid forud. At der, den ommeldte dag, opdrev vrage i Erik Langers stranden, benægtes som urigtig.«*

Claudi udsteder en attest igen 4/9 1836 på Erik Langers forlangende. Her bliver visse forhold nærmere præciseret, bl. a. vedrørende det hollandske skib »Drei Gebrüder«'s stranding 4/3 1836 i Chr. Lilleøres len.

Claudi skriver, at A. S. Huulberg før har været ham bekendt som en af de personer, der jævnlig indfandt sig på forstranden, når vrage kunne formodes at inddrive, *»hvorfor og ikke af noget personligt hensyn vedkommende i længere tid har, hvad man i kunstsproget kalder »haft ham i kikkerten«, og Erik Langers forhold er så meget mere at undskylde«.*

Dommen faldt ved retten i Lemvig 19/10 1836, og Erik Langer blev frikendt.

Men sagen er gået videre til landsoverretten i Viborg, der har set anderledes på tingene. Erik Langer idømmes her en

mulkt på 10 rigsdaler til Ringkøbing amts fattigkasse. Han skal erstatte fattigvæsenets udgifter vedrørende Anders Thuborgs *»kur og pleje«* med 16 rigsdaler 14 1/4 skilling sølv. Han skal yde Anders Thuborg 5 rd. for proces-omkostninger ved politiretten samt 16 rd. sølv til hans befalede sagfører ved overretten, i alt 47 rd. 14 1/4 sk.

Forinden dommen faldt, var der gjort forsøg på forlig. Initiativtageren må have været herredsfoged Gundelach, der ifølge skrivelse til pastor Rørdam ved, *»at fattigvæsenet den hele tid havde bekostet og styret sagen«* for Anders Thuborg. Alt har været aftalt mellem Erik Langer og hans modpart. Der manglede blot en erklæring fra Anders Thuborg selv – og den nægtede han at skrive under på.

Herredsfogden foreslår, om en del af de 47 rdl. 14 1/4 sk., som Erik Langer skulle betale, måtte udredes af forstrandens indtægter for 1836, da Erik Langer *»med hensyn til sagens forlig er bleven så ilde behandlet af hans kontrapart«.* Og 9/12 1837 kvitterer Erik Langer for de 20 rbd. sedler, som Det kongelige Rentekammer *»har haft den nåde«* at forunde ham af forstrandskassen.

Man må håbe, de to siden fik et mere forsonligt forhold til hinanden. Sammen med Erik Langers ældste søn er Anders Thuborg blandt de frivillige, der i 1847 under Claudis ledelse redder fire skibbrudne fra strandingen »Vertumnus«, og han blev redningsstationen Flyvholms første bådformand, da frimurerlogens redningsbåd »Carl til Løven« samme år blev anbragt i nærheden af Erik Langers gård.

STRANDINGEN »VERTUMNUS«

Den engelske bark »Vertumnus« strandede 13/4 1847 i Erik Langers strandlen et stykke nord for Langerhuse. Af besætnings trettten mand omkom de ni.

En voldsom sydgående strøm gjorde det næsten umuligt at få forbindelse mellem skib og land. Adskillige redningsforsøg med en fiskerbåd mislykkedes, og den følgende nat brækkede skibet midt over. Om morgenen så man fra land en del af besætningen i mastetoppen på den forreste del af vraget. Igen blev fiskerbåden gjort klar og igen under Claudis ledelse sat på havet. Efter flere forgæves forsøg lykkedes det at redde fire af de nødstedte fra mastetoppen.

Da »Vertumnus« blev slået i stykker, skyllede en stor del af ladningen i havet og op på kysten syd for strandingsstedet. Det var bl. a. farvestoffet indigo (engelblåt), og det må snart være rygtedes, for både den nat og de følgende dage tilegnede både den ene og den anden sig større eller mindre portioner af de spændende sager.

Det blev til den nok mest omfattende strandtyverisag nogen sinde på Ryssens nordre forstrand. I den påfølgende retssag optræder 117 anklagede gennem alle tre instanser. Højesteretsdommen faldt 16/1 1852 (16).

Den historie fortæller tydeligt, at forbudet mod uvedkommendes adgang til havet under bestemte forhold ikke blev respekteret.

Anklager i sagen, prokurator Kjerulff, siger, han ikke kender nogen instruks for strandfogder i Ringkøbing amt.

Han siger, at *»mange kystboere på og i nærheden af Harboøre hastede til stranden, da det rygtedes, at dette skib var strandet, endogså fruentimmer og børn,*

for, ligesom skik har været i mange år, at fylde rygkurve og lommer uden at agte på deres klagerøst, der fra det forulykkede skib skreg om redning og frelse». – Poliiti og toldvæsen søgte forgæves at hindre sådanne tyverier, men det var ikke så mærkeligt, siger Kjerulff, eftersom de pågældende strandfogder syntes lunkne for sagen og i visse tilfælde selv tog del i udåden. Endelig siger han, at *»det hidtil ved strandinger brugte afskyelige uvæsen sikkert hos fremmede nationer sætter vort ellers kultiverede fædreland meget tilbage i civilationen og stempler havboerne på Jyllands vestkyst som tyrker og barbarer»*, og man må *»bidrage til at udrydde den gamle indgroede forestilling hos havboerne om, at det ikke er nogen synd at bjærge eller at tage og hjemføre, hvad havet opskyller».*

En af de tre forsvarere i sagen, prokurator Christensen, anfører, at *»kystboerne i almindelighed er opfødte i den fra arilds tid gængse tro, at der hverken er synd eller noget ulovligt i at benægtige sig små ubetydeligheder ved stranden – «.* Han anfører kystboernes *»gængse tro»* i en række af undskyldende momenter i sagen, mens anklageren ønsker *»den gamle indgroede forestilling»* udryddet.

En anden af de tre forsvarere, prokurator Kühnell, går i rette med anklagerens påstand, at de pågældende stjal uden *»at agte på deres klagerøst, der fra det forulykkede skib skreg om redning og frelse».* Kühnell kalder påstanden *»en tirade»*, der både er usand, uretfærdig og udansk. *»Harboøre-boerne i al almindelighed og flere af de tiltalte i særdeleshed»* har ved flere lejligheder *»lagt den umiskendeligste menneskekærlighed for dagen»* for at redde de skibbrudne.

Tre strandfogder bliver sat fra bestillingen i forbindelse med »Vertumnus«-sagen, en fra Ferring og to fra Harboøre. I den forbindelse siger prokurator Christensen som forsvarer:

»At strandfogderne, der ifølge almindelig derom gående rygter ikke i flere år har erholdt udbetalt, hvad der efter anordningerne tilkommer dem, var blevet noget sløve og ligegyldige ved deres pligters nøjagtige opfyldelse, synes man længe at have kunnet spore, og hvem indestår for, at nogen af dem ved at nægtes eller forholdes, hvad der lovligen kunne tilkomme dem, ikke derved er blevet fristet til at lønne sig selv på en ikke lovlig måde; thi noget kunne de dog synes at ville have for deres møje, nattevågen og strabadser i uvejr, frost og kulde.«

Forstrandsregnskaberne bekræfter, at strandfogderne en del år intet vederlag har fået. Det gælder 1846, 1844, 1843 og 1841 (17).

Bortset fra disse få tilfælde af afskedigelser så synes hvervet som strandfoged for så vidt at have været livsvarigt, som punkt 15 i instruksen fra 1825 stillede det i udsigt. Og normalt er stillingen gået i arv, fra far til søn eller svigersøn. Det viser for søg på skematisk opstilling af strandfogder på Ryssenstens nordre forstrand i årene efter 1822.

I 1860 flytter en ny dommerfuldmægtig til Lemvig, E. Falbe Hansen. I sine erindringer (18) fortæller han, at også herredsfoged Gundelach var impliceret i tyveriet fra »Vertumnus«. Kaptajnen klagede sin nød til Claudi – og det kan ikke passe, for kaptajnen var druknet; men det kunne jo så have været hans søn, den reddede styrmand – og Claudi fore-

lagde sagen for amtmanden; men herredsfogden *»undgik retfærdighedens hånd ved selvmord«*.

Formodentlig har rygterne i 1860 intet på sig. Det er rigtigt, at herredsfoged Frederik Christopher Gundelach (1830-1847) dør i 1847 få dage efter, at han gennem aviserne ønsker oplysning i sagen. Han dør 6/5, efter et apoplektisk tilfælde, fortæller kirkebogen. I referat fra politiretten på rådhuset dagen før nævnes, at den ordinære dommer var syg, hvorfor en anden blev konstitueret.

Og det ville have været en tragisk afbære, om Skønaus efterfølger som bestyrer af strandretten skulle have endt sine dage under disse omstændigheder.

CLAUDI

Det var Christopher Berent Claudi, der blev iværksætteren af Skønaus tanker om ordentlige forhold ved Ryssenstens nordre forstrand. Det var *»aldeles nødvendigt at benytte en opsynsmand«*, skriver Skønaus, da han i forstrandsregnskabet for 1826 kræves til regnskab for udbetalt løn til strandkontrollør Thomas Wang som midlertidig opsynsmand. Han havde før været strandrider og var allerede ansat af amtmanden, inden staten overtog forstrandretten.

Det hænger sammen med, at de to sidste strandridere i Falkenbergs periode, Niels Christian Borup, Ferring, og Laust Fisker, Vejlbj, var sat under tiltale for ulovligheder. I skrivelse til amtet 12/5 1822 (19) insisterer Skønaus på, at det blev de to strandridere forment at befatte sig med strandbestyrelsen. Det samme gjaldt de strandfogder, der var sat under *»offentlig aktion«* såvel i sagen angående karantæne-forordningen som i forøvede mislig-

heder ved sluppen »Anne Marie«s stranding ved Bovbjerg 11/7 1821.

Th. Wang anmoder 9/10 1824 om afsked som strandopsynsmand fra næste 1. november eller senest fra årets udgang. Og det har vel kun været regnet som en midlertidig løsning, at strandtoldbetjenten også skulle være strandopsynsmand.

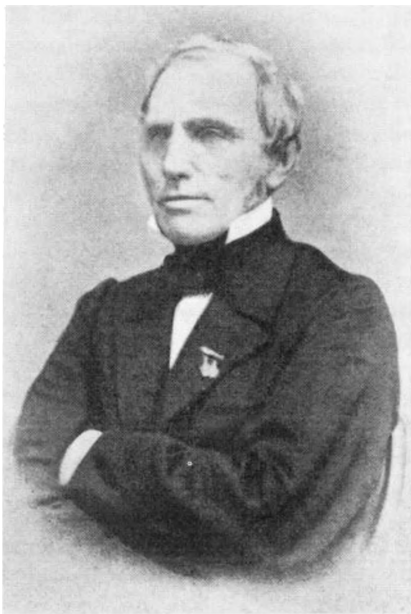
Christopher Berent Claudi er født 1799 i Brøndbyøster, i den tid, da hans far var suspenderet som birkedommer ved Rysensten birk i forbindelse med den tidligere Lemvig-herredsfoged G. L. Badens anonyme anklageskrift »Noget om Indstrandinger og Omgangen ved samme. I Anledning af et i Aaret 1791 paa Baroniet R*** Forstrand indstrandet Skib« (Viborg 1793). Adressen var tydelig, og birkedommer Claudi anlagde sag mod Baden og blev renset for de grove beskyldninger. Men i tre år var han suspenderet fra sit embede i den anledning (20).

C. B. Claudi gennemgik en handelsudannelse og fik i 1828 translatør-bevilling i tysk og engelsk.

Han skulle bo midt i sit distrikt, og det må siges at være opfyldt, da han køber gården Grydsbæk i Vandborg. Herfra havde han så nogenlunde lige langt til begge ender af sit område, der ejendommeligt nok både i nord og i syd afsluttedes af en smal landtange mellem hav og fjord.

Han har været særdeles foretagsom og fik også tid til andet end at være strandopsynsmand. I folketællingerne 1840, 1845 og 1850 kaldes han strandingskommissionær, i hvilken stilling han har skullet formidle bjærgning af strandet skib og ladning mellem ejer og bjærger.

I 1846 skriver han til etatsråd Tang, Nr. Vosborg, med hvem han har haft et nært samarbejde, og tilbyder ham »noget af den

C. B. Claudi (1799-1880). (Efter *Det Nørre-jydske Redningsvæsen*, 1927, s. 21).

berømte champagne« – hvor den så måtte stamme fra (21).

Claudi var sandflugtskommissær og landvæsenskommissær. Han er en tid medforpagter af østersfiskeri i Limfjorden, og han udnævnes til kammerråd og ridder, siden til justitsråd og dannebrogsmænd. Han dør 6/5 1880 (22).

Claudis løn som strandopsynsmand har været 200 rdl. hele hans periode igennem, betalt forlods af forstrandskassens samlede indtægt, inden strandfogdernes tredjepart blev udregnet. Herover klager en del strandfogder, og klagen behandles hos de behørig myndigheder.

Ifølge forordningen af 28/12 1836, § 31, tilkommer der strandfogderne en tredjedel i bjærgeløn af det, der inddriver, mens

der ifølge instruksen af 1/1 1825, stk. 15, *»tilstås ham forholdsmæssig andel i provenuet, som derfor udbringes efter bjærgnings-omkostningerne«*. Til disse omkostninger hørte også strandfogdernes kørselsgodtgørelse. Problemet synes at have været mere indviklet end som så, og så vidt ses, har strandfogderne ikke fået noget ud af deres klage. Justitsministeriets erklæring i den anledning meddeles fra Ringkøbing amt til herredsfogden i Lemvig 28/6 1853 (23).

I begyndelsen af 1853 søger Claudi sin afsked som strandopsynsmand på grund af *»tiltagende alder og mangel på tilstrækkelig stærkt helbred«*. I de sidste seks år har han på egen bekostning underholdt en assistent, og han finder det rimeligt, at han af statskassen nu – *»for lang og tro tjene-ste«* – får tilstået 30 rdl. årlig for et tidsrum af seks år.

Herredsfoged Voigt anser det for ugørligt at skaffe Claudi den ønskede pension af statskassen. En anden måde kunne være, at den nye strandopsynsmand, proprietær H. Møller, Pugholm i Dybe, kunne nøjes med 170 rdl. i årlig løn i seks år. Og herredsfogden tvivler ikke på, at Møller vil overtage stillingen på de betingelser.

Så vidt amtmanden ved, er Claudi en velhavende mand, og han mener, Claudi *»kun vil have bestemmelsen for at holde eftermanden i en vis afhængighed, hvilket af flere grunde er mindre ønskeligt«*. Efter amtmandens mening bør Møller kun konstitueres som strandopsynsmand. Så vil det være lettere at omordne dette forhold, *»som i sin tid var bestemt at skulle ske«*.

Senere på året, 18/10 1853, skriver Møller efter *»dertil given tilladelse«* til amtmanden og forelægger ham sit *»anliggende«*. Han er åbenbart ikke tilfreds med

Claudi. Møller har i en række af år bestyret strandopsynsmandsstillingen på Claudis vegne *»med det hele arbejde, men med ikke engang den halve løn«*. Det er disse forhold, Møller ønsker ændret. Og man fornemmer, at der må have været et vist modsætningsforhold mellem ham og Claudi (24).

Claudis rolle som stifter eller medstifter af det nørrejske redningsvæsen er nok almindelig kendt. I den forbindelse nævnes ofte hans to rejser til England for at studere engelsk redningsvæsen. Uden tvivl har han også haft andre formål med sine Englands-rejser. Det er Claudi, der sammen med etatsråd Tang får etableret dampskibsforbindelse med England gennem Agger kanal. Man må formode, at den sag også blev varetaget under disse rejser (25).

Men det er tydeligt, at hans interesse for redningsvæsen har været kendt og værdsat. Den redningsbåd »Foreningen til Søfartens Fremme« får bygget, sendes til Agger kanal og kort efter til Harboøre, hvor den bliver anbragt i nærheden af Erik Langers gård. Claudi skal sammen med lodsoldermand Abildhauge vurdere bådens anvendelighed. De mødes ved båden på Harboøre i december 1846 og bliver enige om, at den kun kan bruges ved Agger kanal. Først i marts 1847 ville Claudi selv have været med til at returnere båden til Agger, men vejret var dårligt, og derfor overlod han til Erik Langer at ekspedere den. Og det må være sket inden 13/4 1847, da »Vertumnus« strandede.

»Vertumnus«-ulykken gav hovedstødet til, at et redningsvæsen blev startet, med Claudi som leder, og siden organiseret ved lov af 26/3 1852, med Claudi som første redningsbestyrer.

Resterne af to hvalkæber, der endnu ses i haven ved gården Grydsbæk i Vandborg. De skal i sin tid være bjerget ved havet af Claudi og anbragt som en port uden for gården. (Foto 2000).

Claudi fortsatte som bestyrer af redningsvæsenet til 1869. Det var Claudi, der afskedigede det redningsmandskab, der i 1860 ved strandingen »Arctic« nægtede at gå ud med Flyvholm redningsbåd, deriblandt bådformand Anders Thuborg.

Karen Thuborgs fremstilling af det forløb (26) er ret forskellig fra C. P. Eisenreichs nok mere troværdige redegørelse (27). Ifølge Karen Thuborg havde redningsmandskabet på et tidspunkt ombestemt sig, inden et nyt, frivilligt mandskab tog ud med redningsbåden, og Anders Thuborg tilbød Claudi, at han og de øvrige alligevel godt ville forsøge, men fik at vide, at det var for sent. Og når Anders Thuborg senere fortalte om dette, listede tårerne sig ned på hans kinder, og han sagde: »Det var den hårdeste dag i mit liv«.

Karen Thuborg skriver, at Claudi ellers var hendes fars gode ven. I 1836 må det

dog vist have været så som så med det ven-skab.

- 0 -

Gennem min opvækst i en strandfoged-gård omkring 1930 mindes jeg ikke det problem, at ikke hvem som helst og når som helst frit og lovligt kunne færdes ved havet, og jeg leder forgæves i strandsingsloven af 1895 efter bestemmelser i den anledning.

Derfor virker det ret overraskende at læse § 9 i »Instruks for strandfogder i Hjørring, Thisted og Ringkøbing amter samt Varde politikreds i Ribe amt« fra 1949. Her står:

»Strandfogder kan bortvise enhver, der antræffes på stranden under sådanne omstændigheder, at vedkommendes forhold giver anledning til begrundet mistanke om tyveri af strandsingsgods eller anden ulov-

lighed. For så vidt der er trang dertil, kan strandfogden forlange sig udleveret et skilt eller andet tegn, der udviser hans stilling.»

HENVISNINGER

1. Hardsyssels Årbog 1995, side 97-116. (Heri kortskitse over Ryssestens nordre forstrand, side 98.)
2. Lemvig byfoged. Forstrandsregnskaber for byen og herrederne (B 77 - 143, 144, 145, 146). Rigsarkivet. Reviderede regnskaber. Forstrandsregnskaber. Skodborg og Vandfuld herreder.
3. Lemvig byfoged. Kopibog 1835-1837 (B 77 - 176).
4. Do. 1823-1824 (B 77 - 169).
5. Do. 1826-1828 (B 77 - 171).
6. Do. 1835-1837 (B 77 - 176).
7. Skodborg-Vandfuld herreders arkiv. Strandingsprotokol nr. 1, 1838-1845 (B 77 B - 95).
8. Lemvig byfoged. Kopibog 1824-1826 (B 77 - 170).
9. Skodborg-Vandfuld herreder. Dokumenter til politiprotokollen 1836-1838 (B 77 B - 82).
10. »Gamle folks fortællinger om det jyske almueliv« V, (1891).
11. Skodborg-Vandfuld herreder. Politiprotokol 1835-1838 (B 77 B - 65).
12. Skodborg-Vandfuld herreder. Domprotokol 1828-1846 (B 77 B - 99).
13. »Fra alle Lande« (1875).
14. Skodborg-Vandfuld herreders arkiv. Strandingsprotokoller 1 - 3 (B 77 B - 95, 96 og 97).
15. Skodborg-Vandfuld herreder. Politiprotokol 1835-1838 (B 77 B - 65). Viborg landsoverret. Sagliste 1833-1837 (B 24 A - 74). Lemvig byfoged. Indkomne breve 1837 (B 77 - 224). Lemvig byfoged. Kopibog 1835-1837 (B 77 - 176). Lemvig byfoged. Forstrandsregnskaber 1822-1845 (B 77 - 143). Protokol for Harbøre og Engbjerg sognes fattigkommission (Lokalarkivet for Thyborøn-Harbøre).
16. Højesterets domssager 1852, 16/1. Sag nr. 62, I og II (Rigsarkivet).
17. Lemvig byfoged. Forstrandsregnskaber 1822-1845 (B 77 - 143) og do. 1846-1857 (B 77 - 144).
18. Trykt i Hardsyssels Årbog 1909.
19. Lemvig byfoged. Kopibog 1821-1823 (B 77 - 168).
20. J. Søndergaard Jacobsen: »Lemvig Købstads Historie« (1969), side 284.
21. Privatarkiver. Etatsråd A. E. M. Tang. Breve fra forskellige 1826/68 (Pr. 2174 - 41).
22. Dansk biografisk leksikon.
23. Lemvig byfoged. Forstrandsregnskaber 1847-1857 (B 77 - 144).
24. Domænesager. Div. sager. Almindelig forstrandsret 1855-1879 (Rigsarkivet).
25. Lemvig toldarkiv. Årsberetninger 1848-1857 (B 311-15). Jesper Madsen: »Studehandelens Historie i Danmark« (1908), side 43 ff.
26. »Det gamle Harbøre« (1928), side 76-78.
27. »Det nørrejdyske Redningsvæsen« (1927), side 277-279.

De i parentes anførte numre henviser til Landsarkivet, Viborg.

Anders V. Langer
Kordegne
Anders Thuborgs Vej 18
7620 Lemvig

Feltlivet i årene 1863-64

Af Ove Navntoft Enevoldsen

Niels Christian Hullig, født den 7. juli 1833 i gården Store Hvollig i Borris, var søn af Margrethe Nielsdatter, som til barnefader udlagde Peder Thomasen, Albæk i Skjern.

Niels Christian Hullig voksede op hos morforældrene Niels Nielsen og Maren Christensdatter på St. Hvollig, til hans mor Margrethe Nielsdatter den 13. dec. 1843 overtog Egviggaard efter sine forældre, der havde købt gården den 31. oktober 1841, og da hun den 8. dec. 1844 giftede sig med den 10 år yngre Niels Christian Jensen, kom Niels Christian Hullig til at bo hos dem.

Niels Christian Hullig blev 24 år gammel den 17. oktober 1858 gift i Borris med Ane Margrethe Madsen, født i Debelmose, Borris den 6. marts 1832, datter af Mads Christensen Kastbjerg og hustru Cathrine Lauridsdatter.

Niels Christian Hullig og Ane Margrethe Madsen havde børnene: Margrethe Nielsen f. 8.8.1859, Niels Christian Nielsen f. 29.10.1861, Mads Nielsen f. 1.7.1863, død 18 år gl. 4.8.1881 i Lodal, Faster, Else Kathrine Nielsen f. 2.6.1865 og Jens Rahbek Nielsen f. 23.12.1867. Det er ikke lykkedes at opspore efterkommere af N. C. Hullig og Ane Margrethe Madsen.

Niels Christian Hullig, der havde af-tjent sin værnepligt i 1856, overtog Egvig-

gaard 1860, og i en alder af 30 år blev han 1863 genindkaldt til militærtjeneste. Han blev indkaldt til 3. Brigades 17. Regiments' 1. bataljons 7. kompagni, der efter tidens skik og brug efter kompagnikommandøren premierløjtnant J. P. F. Nielsen også blev kaldt *Kompagniet Nielsen*, hvor han fik nr. 25.

Niels Christian Hullig, der på sessionen målte 66 tommer, 172,6 cm i højden, førte dagbog over sine oplevelser i feltet fra den dag han rejste hjemmefra, og til krigen sluttede.

Om dagbogen findes endnu vides ikke, grundlaget for denne artikel er en afskrift af 5 små kladdehæfter, som blev fundet af en mand, der omkring 1960 var med til at rydde et dødsbo i Århus.

Dagbogen var skrevet meget sirligt med latinske bogstaver, så det kan nok ikke være originalen. Den afdøde var en mand, der havde samlevet med den kvinde, som kladdehæfterne havde tilhørt til hendes død. Kvinden menes ikke at have været beslægtet med N. C. Hullig.

Hvis dette, at historien nu kommer på tryk, kan føre til at originalen bliver fundet, modtager jeg gerne meddelelse om det.

Sproget i dagbogen er kun ændret ganske lidt, men f. eks. er vadske, kudsk og aa ændret til vaske, kusk og å, ligesom 3de, 1ste, 5emte og 17tende er blevet til 3, 1., 5. og 17. Og så er navneordene ændret til at

begynde med små bogstaver, ligesom også skriften har været gotisk, men det har én måske af N. C. Hulligs børn, som ikke har kunnet få originalen, allerede lavet om på.

Jeg har foretaget inddelingen i afsnit og forsynet dem med overskrifter samt indsat oplysningerne i ( ).

Dagbogen

REJSEN TIL KJØBENHAVN

Den 8. december 1863 drog jeg fra mit hjem for efter Kong Kristian den 9.'s befaling at møde i Kjøbenhavn den 10. for at opfylde min plads som soldat til landets forsvar.

Ja, det kan ikke nægtes, at sorgen denne dag rigtig for alvor trængte ind i min barm ved at forlade min kjære hustru og 3 små børn og tillige mine gamle forældre, som havde opdraget mig og skjænket mig et godt hjem, thi den tanke ville jo indsnige sig i mit bryst, måske vi ses aldrig mere her på denne jord.

Men i Herrens navn drog jeg nu afsted, og Han gav mig også frimodighed og kraft til at begynde min vandring.

Vi var 6 (7!) mand, som lejede Chr. Pedersen, Nørre Vium (gårdejer i Meldgaard, Gl. Kirkevej 3) til at befordre os til Aarhus, og det var Jens Gaasdal og mig og C. Conradsen, Andreas Pedersen, Niels Jørgen, Jens Nørgaard og Anders Pag var rigtig nok med. Den første dag gik godt nok, den 8. om natten logerede vi i Paarup Kro, hvor vi havde det ret godt, jeg sov hos Jens Nørgaard, vi morede os godt med en sjællænder, som også var indkaldt, og som var en meget pudsig fyr. Han sagde »skål piger« til vores kusk. (Men henvendt til hele selskabet).

Den 9. begav vi os ad vejen ad Silkeborg til, det første værtshus vi den dag traf på, drak vi os en bitter snaps, og der traf vi til-

lige sjællænderen igen, han fulgtes ind med os til Silkeborg, der spiste vi os en god frokost med tilhørende snapse, og så så vi os lidt om i byen, og derefter drak vi os en kop kaffe, og så gav sjællænderen en rejsesnaps, dermed begav vi os på vejen til Aarhus til, som gik med muntherhed.

At fortælle enhver lille begivenhed, som der forefaldt denne dag, bliver for vidtløftig, thi vi var inde i et hvert værtshus, og lidt kommers var der gerne på hvert sted, kusen blev jo også ved et godt humør, thi jo længere han kørte jo raskere gik det, engang han kørte ned ad en bakke, havde han nær kjørt på en fornem mand, der red på en blåskimlet hest.

Endelig nåede vi Aarhus, og det var i god betids, thi vi kom i kvarter ved dagslyset, og vi bestilte til aftensmad en portion kartofler og kød med et par snapse til, det kostede 23 skilling, men det var næsten ikke værd at spise, Chr. Pedersen han blot lugtede dertil, så havde han nok deraf. Dernæst blev vi anvist et kammer, og dermed gav vi os til ro.

Den 10. om morgenen, efter at vi havde vasket os, nød vi en kop kaffe, og derpå gik vi op på Dampskibskontoret og fik billet til København, den kostede 3 rigsdaler pr. mand, dernæst spiste vi frokost, og så fik vi nogle snapse, og derpå betalte vi vores kusk 2 rigsdaler pr. mand, og så begav vi os på søen omtrent kl. 10, men vi havde ikke sejlet ret langt, før vi begyndte

at række tungen ud af halsen, mig og Jens Gaasdal vi stod sammen, og vi ofrede således hver 3 gange, men da vi henimod aften nåede landet ved Korsør, var jeg så forkommen af kulde og sygdom, at jeg næppe kunne bære min bylt.

Vi kom da hen i et værtshus, hvor vi med nød og næppe kunne få en kop lunken vand, kaffe kunne man ikke godt kalde det, endskjøndt det kostede 8 skilling pr. ansigt, spise havde vi ingen appetit til.

Derpå tog hver sin bylt, og så spaserede vi om til banegården, der stod vi omtrent et par timer for døren, og der var sat 2 soldater til skildvagt for at passe på, at vi ikke skulle storme ind i huset, og for at vedkommende kunne passere frit, men jeg har aldrig hørt eller set mage til spektakel, som der var, thi der var jo flere hundrede mennesker og der iblandt mange fynboer,

som var berusede, og de gjorde vold på soldaterne, og de skjældte og bandede, så det var en ynke at høre derpå; vi andre, som havde været den lange tur til søs, var tavse, endskjøndt vi led forfærdeligt af kulde og mathed.

Men da endelig døren blev åbnet, og vi kunne komme igennem, da er jeg vis på, at det skete med sådan voldsomhed, at mange af os slet ikke havde benene ved jorden igennem huset, thi de var bange for, at de ikke alle kunne komme med banetoget, men det gik godt, vi kom lykkelig og godt til Kjøbenhavn, men det var jo sildig ud på aftenen.

DRIVERLIV I HOVEDSTADEN

Der blev vi under kommando ført ind i et stort ridehus, hvor vi blev anvist noget halm; der kunne hver rede sit leje, som han syntes bedst om. Der var en marke-

Sølvgades kaserne, København.

tender, hvor vi kunne få øl, brød og brændevin, når vi havde penge; men vi satte os ned i halmen og tog et stykke mad af vore pose, og dertil fik vi en slurk brændevin af vore flasker. Derpå lagde vi os side om side, og vi sov også ind, endskjøndt det var en temmelig stor forandring for os, thi de fleste var jo vant til at sove i en varm seng ved deres kone, men der hjalp jo ingen modsigelse, man måtte jo finde sig i skæbnen.

Næste morgen den 11. da det gryede ad dag, begyndte vi at lette ved hovedet for rigtig at bese vores nattestilling, da tænkte jeg rigtignok tilbage med længsel efter hjemmet.

Vi hjalp nu hverandre tilrette med at få halmen pillet af vore klæder, og derpå spaserede vi ud i byen for at få os noget varm kaffe. Det traf vi jo snart på, og det smagte os rigtig godt. Vi fik naturligvis varm franskrød til, men det kostede jo også 6 skilling pr. mand. Derpå vaskede og pynkede vi os, det bedste vi kunne, og så gik vi ud igen for at se os lidt om i Kongens Kjøbenhavn; thi det var jo ikke slet sådan som hjemme i Jylland.

Hen imod middag samledes vi næsten alle gamle bekendtere ude på Fodgardens Ekserserplads for at aflevere vores pas, og så fik vi lønning. Dernæst skulle vi inddeles i kompagnier, og jeg kom til (3. Brigades) 17. Regiments 1. Batallions 7. Compagni og fik nr. 25.

Regiments Commandøren var oberst Bernstorf og min batalions commandør var kaptajn Lund og Compagni Commandøren var premierløjtnant Nielsen og min delingsfører var reserveløjtnant Borgberg.

Dernæst skulle vi indkvarteres, nogle på Kasernen, nemlig 30 mand, og resten måtte indkvarteres ude i byen med 12 skil-

ling tillæg om dagen. Jens Nørgaard og mig, vi valgte at ligge i byen, men så blev der een mand for lidt til at ligge på Kasernen, og så tog min captajn mig ud til at ligge på Kasernen på grund af mit friske udseende, thi der var sengene ikke så varme.

Omtrent kl. 2 kom vi nu op på Sølv-gades Kaserne (nu DSB's hovedkontor), og vi blev anvist vores stue og vores seng. Jeg så mig nu omkring efter en sovekammerat, men så ingen der var mig bekendt. Blandt andre var der en karl fra Velling ved navn Jens Jeppesen, som også manglede en kammerat. Vi kom nu i samtale med hverandre og besluttede altså, at vi ville sove sammen og spise tilfælles.

Derpå gik vi ind i byen for at se efter Jens Nørgaard. Han var imidlertid kommen i komplot med Chr. Frombjerg, og de havde fået kvarter udenfor byen. Vi gik nu ned i en kjælder for at få noget at spise; vi fik nu en portion varme kartofler og noget kjød og en snaps til, som kostede 12 skilling, derpå gik vi ud at spásere i byen.

Endelig fik vi den første dag drevet bort i Kjøbenhavn, og så gik jeg hjem med min kammerat, thi der skulle man være hjemme til kl. 10. Nu blev der tændt lys på stuen, og det var gasbelysning. Nu skulle hver rede sin seng, og vi var 30 mand på denne stue. Der var en rigtig sjov. Endelig blev vi enige om at to og to at sove sammen for desbedre at kunne holde varmen, thi der var ingen fjedre i disse senge. De bestod blot af et par tæpper og 2 lagner og en halmmadras, ja, og en hovedpølle.

Vi gik nu i seng, og vi sov også nogenlunde godt den første nat, thi vi trængte til søvn, endskjøndt det var jo et hårdt leje, og der var jo snæver plads, thi sengen var jo kun bestemt for een mand, og min slof var

over 70 tommer (182,7 cm) høj og stærkt bygget. Han tog mere plads i sengen end min kone, som jeg var vant til at sove hos, men man må jo her finde sig i flere savn, som man ikke før var vant til, men det hjalp jo, at man før havde prøvet at være soldat, og jeg vidste, at det ikke var slet sådan som at gå hjemme hos sin moder.

Den 12. om morgenen stod vi op af vores nye senge og klædte os på og fik os vasket. Der var et kunstigt vaskeapparat nemlig med sprøjteredskepper oppe på Kaserne. Derpå skulle vi få vore senge redte, og to mand skulle gøre stuen ren, thi kl. 8 skulle stuen være i orden, og kl. 11 skulle vi stille til appel for at modtage ordre til næste dag. Da vi havde stillet til appel, og der var intet videre at iagttage, end at vi næste dag skulle stille til appel igen ved sædvanlig tid, så gik jeg og min kammerat ud i byen for at opsøge os et spisekvarter, hvor vi kunne få os noget varmt middagsmad hver dag. Det fik vi imidlertid bestilt hos en vis Mortensen i Nørregade. Det kostede 10 skilling pr. mand. Forresten havde vi jo selv fødevarer med fra hjemmet med undtagelse af brød, som vi jo fik penge til af Regeringen, 4 skilling om dagen, desuden fik vi 1 rigsdaler og 4 skilling hver 5. dag i lønning.

Forresten drev vi jo tiden hen med at gå omkring i byen og se så meget nyheder. Vi traf imidlertid på en fodgarder ved navn Ole Knudsen fra Hee Sogn. Han ledsagde os ofte omkring til mange skønne pladser, hvor der var noget at se, een dag var jeg oppe i rundetårnet, hvor vi kunne overse hele Kjøbenhavn, når man så ned på gaden, så gamle folk ud som små drenge.

En dag var jeg inde på Thorvaldsens Museum, der var mange skønne ting at se. Således drev vi nu den ene dag efter den

*En mand iført uniform fra 1864.
Historiecenter Dybbøl.*

anden med kjedsomhed, thi vi havde intet nyttigt at foretage os, og penge gik der til for os hver dag, og der rejste jo ét regiment efter et andet fra Kjøbenhavn og syd på, efter som de kunne få dem forsynet med klæder og alt andet krigstilbehør, så der var ikke udsigt til andet end krig, og vi ventede også efter at flytte fra Kjøbenhavn.

Mange blev jo kasseret for små fejer, når blot de havde noget i lommen, men sådant tænkte jeg ikke på. Jeg ville følge den vej, Vorherre ville føre mig på, men rigtig nok var mit humør bedst, når der var tale om, at vi skulle snart hjem igen. Søren Chr. blev kasseret og kom hjem.

Den 22. fik vi ordre på, at vi den 23. skulle modtage tøj. Forresten var der ikke

En endnu ikke indfaldt Korfæringsmand af Infanteriet ønsker at lade stille for sig. Man henvende sig til Sognefogden i Borris.

Stillingsmand søges i Ringkjøbing Amts Avis i efteråret 1863. Annoncer fra folk som tilbød sig som stillingsmænd eller søgte en stillingsmand var almindelige.

stor morskab i København i den tid, thi Kong Frederik den 7. lå lig, og som følge deraf var der ingen munterhed i hovedstaden.

Da vi endelig var blevet udstyret med alt krigstilbehør, hver mand fik 60 skarpe patroner¹ i sin taske, så gik vi hen og bestilte juleaftensmåltid, som kostede 12 skilling pr. mand. Vi gik nu først i kirke i Frue Kirke, og dernæst gik vi hen og spiste vores aftensmad, vi var omtrent en 12 personer, som sad til bords sammen, blot soldater af Ringkjøbing Amt.

Da måltidet nu var til ende, og vi havde sunget et par sange, så gik hver hjem til sit for at sove den sidste nat i København.

AFGANG TIL FLENSBORG

Næste dag den 25. det var juledag, havde vi fået ordre til at stille marchfærdig kl. 11. Dette skete også, og omtrent kl. 1 afmarcherede 17. Regiment ud til banegården, hvorfra vi så blev transporteret til Korsør.

Der blev vi indkvarteret rundt omkring i byen med bespisning, og det var også godt nok, men vor sovelejlighed var i stalden i noget halm, det var ikke rigtig efter ønske.

Den 26. stillede vi om morgenen kl. 4½ for at afgå med et dampskib til Flensborg; det var en streng anden juledag.

Da vi lidt ud på aftenen nåede land, var jeg så dårlig af kulde og sygdom, at jeg næppe kunne stå på mine ben, men så blev

vi indkvarteret i Flensborg, men der fik jeg en anden slof nemlig Knud Jensen Vesteralling, men der havde vi senge at udhvile os i.

Om morgenen, da jeg kom ud af mit kammer, kunne jeg se min gamle slof. Han var indkvarteret i det nærmeste hus ved siden af mig. Her måtte vi nu gå til eksercits hver formiddag i 3 timer, og undertiden måtte vi også ud om eftermiddagen et par timer, og 3 gange stille til appel hver dag var en vis regel, det var en temmelig dårlig juleglæde.

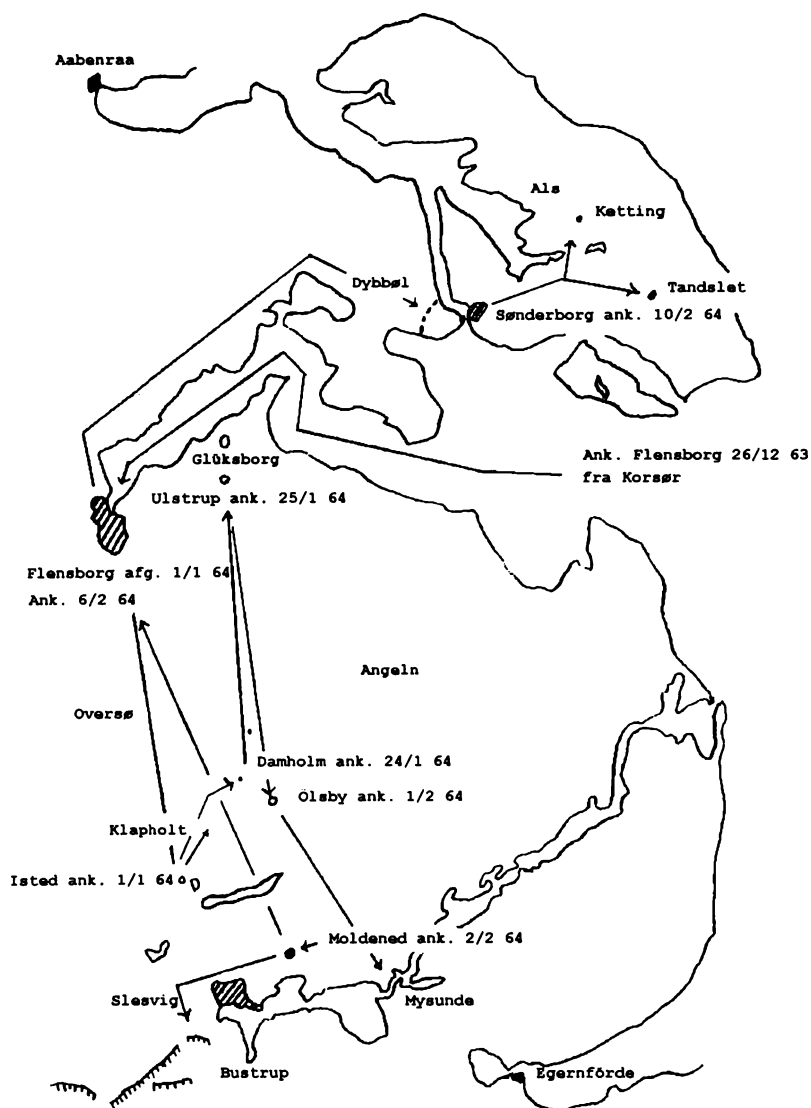
Den 31. december fik vi ordre på, at vi næste morgen skulle stille marchfærdige til afrejse fra Flensborg kl. 7, for nu kom 22. Regiment hertil. Vi spiste altså vores nytårsaftensmad i Flensborg. Min vært traktede med 4 æblekager og 2 glas punch, derpå gik jeg hen for at tage afsked med Laust Pedersen, og der var vi mange bekendte forsamlet, og vi drev jo aftenen hen, som vi bedst kunne med samtale om hjemmet og sligt, og derpå bød vi Laust Pedersen godnat og takkede ham for hans gjæstfrihed. Dernæst gik vi hjem for at få en smule hvile, thi vi ventede os en streng dag.

FØRSTE LANGE MARCH

Den 1. januar ved solens opgang marcherede 17. Regiment ad sydøst fra Flensborg med fuld bepakning på ryggen, uvidende om hvorhen og hvor langt vi skulle. I førstningen gik det med sang og munterhed, men piben fik en anden lyd, inden vi nåede vort bestemmelsessted, thi fødderne var ømme og tornysteren trykkede skulderen, thi vi var jo ikke vant til så lange marchture. Det blev 3½ mil, så kom jeg til Isted By, men da var solen alt gået ned, vi havde rigtig nok et par gange fået en halv times hvil. Vi marcherede nu ind i byen,

FELTLIVET I ARENE 1863-64

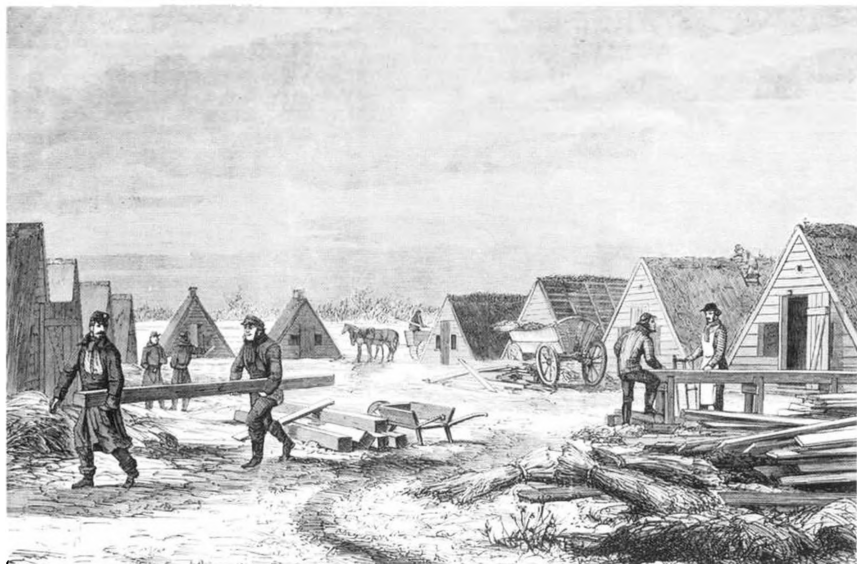
17. regiments rute indtil 18. april 1864.

hvor der blev gjort holdt. Vi var en 40 mand under løjtnant Borbjerg, han sendte nu bud efter Sognefogden for at få indkvarteringen ordnet. Imens dette skete, havde de fleste lænet dem op mod et gjærde. I den første kvarter skulle 5 mand, det var hos Klaus Poulsen, Römeck, nu bad Jens Jeppesen løjtnanten, om jeg ikke måtte komme i kvarter med ham, da vi før havde været kammerater, hvilket endelig blev tilladt.

Jeg tænkte ved mig selv »Herre Gud sådan en nytårsdag har du dog ikke oplevet før.« Jeg havde omtrent en halv fjerdingvej til kvarter, og jeg syntes næsten, det var mig umuligt på egen hånd at slæbe mig derhen, men min kjære kammerat hjalp mig troligt tilrette, en dreng ledsagede os derhen. Vi kom nu ind og bød værten en venlig godaften, men svaret lød på tysk, thi beboerne her var tysktalende, men vi blev

modtaget med venlighed, thi de var meget flinke folk. Vi blev først anvist et kammer, hvor vi skulle have vores sovekvarter. Der var 3 senge, og der kunne vi have vores tøj, dernæst kom vi ind i stuen og blev beværtet med æblekager og snapse og sigtebrød og kaffe, og før vi gik i seng, fik vi en portion varm suppe, nu savnede vi næsten ikke andet end det danske sprog, thi de 3 soldater, som var her tillige med Jens Jeppesen og mig, var også tyskere.

Vores compagni var indkvarteret i 3 byer, captajnen lå i en by som hed Klap-holde, og der skulle de andre 2 delinger stille hver morgen kl. 7 med fuld oppakning for at øves i felttjeneste, og vi havde omtrent en mil at marchere dertil, og så eksercere i 4 timer; det var drøjt nok for sådanne gamle karle på 30 år, men hvad jeg glædede mig ved, det var, at når jeg kom hjem, så kunne jeg sætte mig til bords med

Barakbyggeri ved Danevirke. (To hundrede Træsnit, 1865).

min vært og nyde en god middagsmad. Derefter gik vi til eksercits i vor egen by i 2 timer om eftermiddagen.

Når vi så kom hjem, så fik vi kaffe og fedtebrød med pølse på, smør så vi ikke noget til i dette hus, men vi var godt tilfredse her, thi vi fik vor fulde kost for 20 skilling daglig, og vi fik jo 24 skilling daglig dertil af regeringen.

Således drev vi nu tiden hen til den 24. januar, da fik vi ordre til at stille marchfærdig omtrent kl. 2 eftermiddag for at drage til Damholm By, 2 mil længere mod nord, thi der kom kavalerister og skulle indkvarteres i Isted. Mit humør stod ikke godt den dag, thi det anede mig, at det ikke tydede på noget godt, denne flyt vi skulle gjøre, og beboerne fældede også tårer ved vores bortrejse, thi vi levede i god forståelse med vore værter i denne by, det var jo folk, der kjendte krigens rædsler fra 1848.

KVARTER I DAMHOLM

Ved solens nedgang kom vi til Damholm, og da var der bestilt kvarter til os, men den nat kom jeg ikke i kvarter med Jens Jeppesen, men derimod med min side-
mand P. Chr. Jensen.

Det var meget flinke folk, vi der traf på, men de var fattige, men her kunne de tale dansk, det var en stor fornøjelse for os. Vi fik en god portion boghvedegrød til aftensmad. Derpå gik vi i seng med den fortrøstning, at vi havde fået et godt kvarter og i håb om at få godt udhvilet, men omtrent kl. 4 kom vores korporalskabsfører og ordrede os til at stille marchfærdige kl. 5½. Det behagede os slet ikke. Kl. 7 stod hele 17. Regiment opstillet på landevejen, som går til Slesvig, men vi rykkede en 5 mil mod nord.

Jeg kom til en by, som hed Ulfstrup, ¼ mil nær Glyksborg. Den 31. januar var jeg henne at bese slottet, det var det mest glimrende, jeg nogensinde har set.

FORSTÆRKNINGSMÆNDENES ANKOMST

Den 1. februar afmarcherede vi fra Ulfstrup og sydpå igen, det var ikke rigtig efter ønske, thi det var mod fjenden. Vi havde denne dag en streng march, omtrent 5 mil. På denne dag kom forstærkningsmændene til os, og vi blev inddelte i compagnier imellem hverandre, og hvert compagni bestod nu omtrent af 200 mand, men det var os ubekjendte folk, thi de var fra Sjælland, Fyen og Langeland og Laaland, og regimentet så nu også underlig ud, for de var alle i lyseblå kapper, og vores var sorte. Det var omtrent halvvejs, denne inddeling skete.

Da vi nu imidlertid havde fået noget at styrke os på, og vi tillige havde fået noget i flasken, så blev der råbt til gevær, og enhver måtte så se at finde sin plads, som slet ikke var så let for de lyseblå, thi de var ikke rigtig kjendt med tingene, men det gik heller ikke så nøje an, det gjaldt mest om at følge med, thi marchen gik temmelig rask, og byrden var svær, især for dem som ikke var vant dertil, men ved solens nedgang nåede vi Ølby, hvor der blev gjort holdt, men det varede omtrent en time, før vi blev indkvarterede, men de huse og gårde, som vi i denne mellemrum var i nærheden af, fik også deres øltønder tømte, men de var flinke folk, thi de forlangte ingen betaling af os.

HERREGÅRDSKOST

Jeg kom denne aften i kvarter på en herregård, og min soveplads var i kostalden, og

Middagsmad tilberedes af den udleverede naturalsforplejning. (To hundrede Træsmit, 1865).

jeg måtte nøjes med det bare strå at hvile mig i, og en stor rød tyr stod lige foran mig. Han benyttede lejligheden til at rane mig for nogle af mine sengefjer. Jeg var kun dårlig tilfreds med dette kvarter, thi vores aftensmad var blot nogle kartofler og et lille stykke speget flæsk, men da det gryede ad dag, skyndte vi os at komme på benene for at få varme i knoglerne.

Det var nu den anden februar. Nu begyndte enhver at se sit tøj tilgode, thi det var godt tilsmudset af rejsen, derpå drak vi kaffe, hvortil vi spiste 2 stykker smørrebrød, derefter gik vi ud for at tage gårdens bygninger i øjesyn, og det var et smukt vejr. Så var der een af mine kammerater som sagde, at han troede, at man kunne høre kanonerne, og vi lyttede, og vi syntes også, vi kunne høre noget dundre, men vi anede alligevel ikke, at faren var så nær for døren.

INGEN MADRO

Kl. ti stillede vi til appel ved captajns bolig og modtog da natural forplejning, nemlig ærter og flæsk og brændevin. Kl. 1 stillede vi igen for at modtage frakker, og tillige fik vi en portion skrå og røgtobak udleveret. Derpå ilede enhver hjem til sit kvarter i håb om at fortære, hvad han havde fået i al magelighed, men den sidste var næppe kommet hjem, førend alarm-signalet lød, og derpå måtte enhver skynde sig så hurtig som muligt for at komme til den bestemte plads, det var omtrent, som når der er brand i en by. Ærterne fik vi ingen af. Flæsket måtte jo af gryden og parteres som det var og derpå i brødposen. Da compagniet nu var nogenlunde samlet, fik hver mand efterset sit gevær, og derpå ladede vi, som om vi skulle på jagt, men alle var tause, thi det var en kjedelig rejse, vi her stod for, men straks

På forpost ved krigens udbrud 1. februar 1864. (To hundrede Træsnit, 1865).

blev der kommanderet *gevær på nakken* og derefter *march*, og enhver måtte løbe, alt hvad han kunne ad Dannevirke til, men vores Hær var jo kommen på volden sidst i januar måned. Denne vold havde en udstrækning af 8 á 10 mil. Fjendens styrker var omtrent 60.000 mand, omtrent det dobbelte af os.

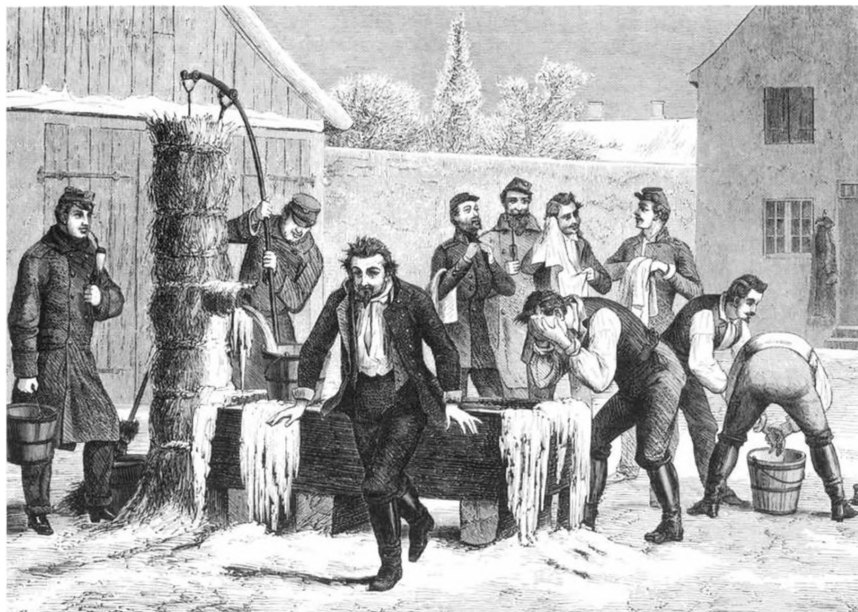
MYSUNDE

Den 2. februar kl. 10 formiddag trængte fjenden frem mod Mysunde, der hvor sundet er smallest, og i anledning deraf måtte vi jo løbe for, hvis det var nødvendigt, da at komme dem til hjælp. Vi var ikke kommet ret langt, førend der kom een vogn efter en anden med sårede. Det gysede sig rigtig nok i os, thi vi var ikke krigsvante endnu, men Vor Herre hjalp os, thi omtrent kl. 4 var slaget forbi, og så kom der ordinants til os, at vi måtte drage

længere mod vest. Det havde vi mere lyst til, og endelig langt ud på aftenen kom vi til en by ved navn Moldenett, hvor vi blev indkvarteret, en 50 mand på hver gård, og vi havde næppe fået tøjet af os, førend vi stormede ind i køkkenet til pigerne, hvor een råbte om kaffe, en anden om brændevin, den tredie om øl eller mælk o. s. v., thi det gjaldt om at få noget i bugen, og dernæst var det og af stor vigtighed at komme først i seng, thi vor plads var i loen, og den der kom tilsidst fik plads ved døren og kun lidt halm. Fjendens styrke var den dag 3 dobbelt imod vores. Fjenden mistede omtrent 1.000 mand, hvoraf 800 sårede, og vi mistede 200 døde og sårede, der i blandt 7 officerere.

RESERVESTYRKEN

Den 3. februar måtte vi ud af fjerene (halmen) kl. 5, og derpå marcherede vi ud på

*Soldaternes morgentoilette. Vandpumpen er pakket ind for ikke at fryse til.
(To Hundrede Træsnit, 1865).*

en march $\frac{3}{4}$ mil nær Dannevirke, hvor vi blev opstillet compagnivis bag ved hverandre, og der skulle vi stå i reserve, thi der var slag ved Bustrup, det var østrigerne, vi den dag havde imod os, de mistede 550 mand der i blandt 30 officerere, men vi mistede en 6 punding riffelkanon og omtrent 160 fanger, det var mest sydslesvigere, men den dag var sejren fjendens, de tog Kongshøjen. Omtrent kl. 3 fik vi lov til at marchere hjem i vort kvarter igen, det var rigtignok glædeligt for os, vi var endnu skånet for kuglerne, men alligevel var det en svær dag for os, thi der var en stærk regn og blæst den hele dag, og enhver skulle jo blive på sin plads, og vi nød jo ikke andet end tørt brød og brændevin, men den gang vi kom hjem, fik

værtens kaffeskåler rigtignok travlt, thi det gjaldt om at få noget varmt, førend man kom i fjerene, thi klæderne skulle jo tørres på kroppen.

Den 4. februar var vi ikke ude af kvarteret, men ved Dannevirke var der et stærkt bombardement. Jeg skrev den dag to breve til hjemmet.

FØRSTE KUGLER FORBI ØRENE

Den 5. fik vi ordre på at stille marchfærdig ved solens nedgang; da regimentet nu var blevet opstillet, og alt var i orden, fik vi feltråb, og derpå blev vi strengt formanet til taushed og lydighed. Således stod vi omtrent en time, og jeg er vis på, at de fleste i dette øjeblik befaled deres sjæl og legeme i Herrens hånd, thi alt hvad der blev

foretaget, tydede på, at vi skulle ud mod fjenden. Endelig blev der kommanderet march, og snart blev det til hurtigt løb, og jeg vidste såmænd slet ikke, hvorhen vejen førte, men tilsidst mærkede jeg, at vi var på vejen til Flensborg, men hvad det skulle betyde, kunne jeg ikke begribe, thi jeg tænkte, vi skulle have været til Dannevirke. Der gjordes en gang imellem holdt, men ikke længere end man blot kunne få sig en snaps og en mundfuld brød.

Jeg tænkte flere gange på at lægge mig ned på en grusdyng, thi mine fødder var så ømme, at jeg næppe kunne udholde at træde på dem. Havde jeg været der hjemme, havde jeg rigtignok sagt nej, men her var rigtignok også noget at tænke ved at lægge sig ned på landevejen om natten i stærk frost, endskjøndt jeg er vis på, at omtrent 3die parten på den måde blev tilbage, men størstedelen var jo tyskere, men jeg tænkte ved mig selv, når vi nu kommer til Flensborg, så får vi det godt, men til al uheld trak de os ud en fjerdingvej syd for Flensborg på en åben mark, og den gang vi dér gjorde holdt, det var omtrent ved solens opgang den 6. februar, så fik vi noget røget flæsk og nogle kiks og så en ½ pægl brændevin i flasken. Forresten kunne vi hvile os i sneen, men en times tid senere kom vores kammerater fra Dannevirke, så var det først, vi kunne blive kloge på, hvad der var på færde.

Vi stod her til omtrent kl. 2, så fik vi ordre på, at vi skulle op til Oversøe, der havde 1. og 11. Regiment kamp mod øst-rigerne. Fjenden mistede omtrent 600 mand, og vi tabte 900 mand, deraf 400 fanger. Dengang vi kom for, så begyndte det at mørknes, og så blev kampen endt. Det var den første gang, jeg hørte kuglerne pibe omkring mine øren, men Gud ske

tak, de gjorde mig intet ondt, endskjøndt jeg aldrig i mit liv har været mere bange.

NATTELEJE PÅ LANDEVEJEN

Vi blev nu ført ind til Flensborg igen, hvor vi måtte tage nattekvarter på chausseen (landevejen) tæt udenfor byen, det var en dårlig nattehvil i den kolde vintertid, men vi lagde os i store hobe ovenpå hverandre, og vi faldt straks i søvn, thi vi trængte høj-ligen dertil.

Det er den første nat, jeg har lagt under åben himmel, men vores captajn kom snart og kaldte på os, thi han var bange, vi skulle fryse ihjel. Endelig fandt mig og min kammerat Jens Jeppesen for godt at snige os ind i byen til et værtshus, hvor vi med nød og næppe fik os en snaps og et glas bayersk øl, som var 6 skilling pr. an-sigt. Derpå gik vi tilbage til vor plads, og så lidt over midnat, det var nu den 7. fe-bruar, nemlig Fastelavns Søndag.

PÅ EGEN HÅND

Så blev der råbt *til gevær*, og derefter *ba-jonetten på, march ad Sønderborg til lød* det, men vi var næppe ude af byen, før alt gik, som det bedst kunne. Vejgrøfterne var besatte af søvnige og trætte soldater, og jeg og min slof Jens Jeppesen, vi var vel næppe kommen 2 mil, før vi også hørte til deres tal. Jeg trak nu mine støvler af og tog mine tøfler på. Da vi havde marcheret lidt igen, gik vi ind i et værtshus, men der var in-genting at få, thi huset var fyldt af solda-ter. Så traskede vi af igen med hverandre. Regimentet havde vi tabt af syne. Vi gik altså ud på egen hånd, som de siger om de store gæslinger, men til nød og næppe nåede vi en lille simpel bondehytte. Den tog vi ikke i betænkning, men valgte den til vor tilflugtssted, og vi fandt også her

stor velvillighed, og her var flere soldater af vores regiment.

Huset var nu fyldt af mennesker, men de stakkels fattige folk gjorde alt hvad de kunne for at lindre vor trang, og Gud belønne dem derfor. Vi satte os på en stol og sov omtrent en halv time, imens konen kogte en kop kaffe til os. Da vi nu havde nydt den og tillige fået noget at spise, vaskede vi os dernæst for rigtig at få søvnen af øjnene. Derpå fortsatte vi vor vandring ad Sønderborg til. Omsider nåede vi dog den talrige skare, der lignede mere en sørgeskare end en armee på retirade (retræte, tilbagetog), thi man kunne næsten ikke komme frem på vejen for heste og vogne, thi vejen var glat af is, og hestene var ikke skærpede.

SAMLING IGEN

Jeg og min kammerat Jens Jeppesen, vi kom til Dybbøl en halv time efter solens nedgang. Der hørte vi officererne råbe på hver sit regiment, thi det kom jo vandrende imellem hverandre, som det bedst kunne. Vi skyndte os nu hen på Dybbøl Banke for at komme på vor plads, og det gik godt nok, men straks blev det mørkt, og captajnen lod til, at vi skulle i kvarter, som vi også længtes meget efter, men det varede til midnat, førend det blev nogenlunde ordnet. Vi kom nu ind i en stor gård, her skulle compagniet være, og det kunne vi også nok, thi der var kun tredie parten af mandskabet. De andre passede dem selv. Vi kom nu ind i huset, hvor vi rekvirerede os noget kaffe, men vi lod slet ikke til at være velkomne, men det hjalp

Soldater indkvarteret i en stald. (To hundrede Træsnit, 1865).

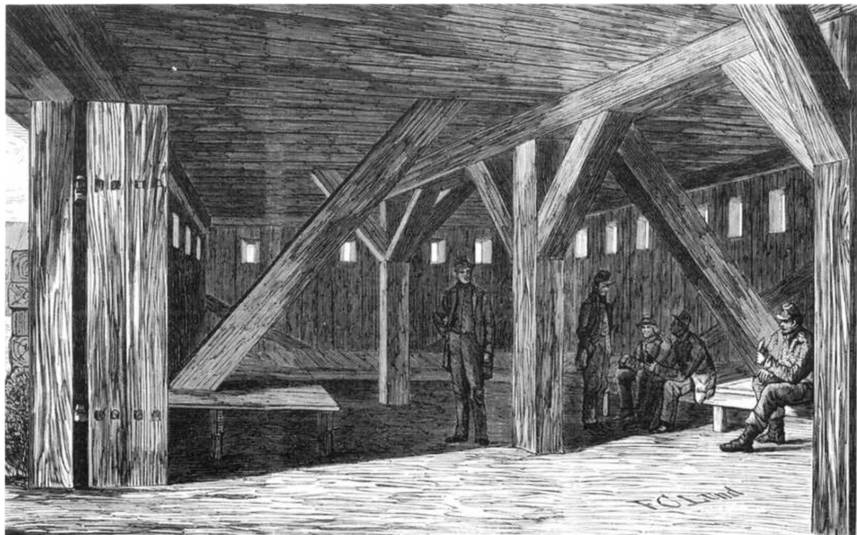
ikke, de måtte jo gøre opvartning. Da vi nu havde forsynet os nogenlunde med spise og drikke, blev vi vist ud i loen i noget halm, men jeg har rigtignok aldrig været mere glad ved at lægge mig i en god seng, som jeg den aften var ved halmen, og jeg sov også rigtig godt, thi vi var så godt som halvdøde, alene af mangel på søvn, og så den svære anstrengelse; men Vor Herre hjalp os og styrkede os atter med fornyede kræfter.

Den 8. februar havde vi frihed, og da kom der een efter en anden af vores folk, een havde mistet sit gevær, en anden sit tornyster, og så fremdeles, og hen på eftermiddagen blev hele regimentet opstillet, og regiments commandøren oberst Bernstoff holdt en skjældprædiken til dem, som havde forlist sit tøj. Da det nu var forbi, fik vi vores naturforplejning, nemlig flæsk og ærter, hvorefter vi kogte os en god ret mad.

FØRSTE INDTRYK AF DYBBØL SKANSE

Den næste morgen, den 9. marcherede vi op på Dybbøl Skanse³ for at gøre vagt, og der blev jo sat nogle poster ud. De øvrige fik lov at gå ind i blokhuset og hvile, og vi tænkte ved os selv, her er godt at være, thi her var bjælker som i en kirke, og vi antog det som dommedagsværk, og vi sov ret trygt, imellem den tid vi var på vagt.

Den 10. blev vi løst af post, og vi syntes, her kan vi nok holde stand mod Prøjserne. Samme dag marcherede vi over til Sønderborg for der at indkvarteres. Her traf jeg Jens Gaasdal; han havde endnu ikke været ved sit regiment siden retiraden (ret-ræten). Vi talte et par ord sammen, og dermed var det forbi, thi vi blev nu indkvarteret hos en bager. Der fik vi først kaffe om morgenen, men vor natteleje var på øverste etage under tagstenene. Der var jo lidt gammel halm, og der var sengeklæder

»Dommedagsværket«, det indre af et blokhus i en skanse. (To hundrede Træsnit, 1865).

til to mand, men vi var 30, det var simpel nok i en streng vinter.

Den 11. forrettede jeg ikke andet, end fik mit tøj sat nogenlunde i orden, derpå gik jeg ud i byen for at se mig lidt om og fik mine støvler til skomager.

Den 12. skrev jeg to breve til hjemmet, men her var hverken bord eller bæk. Jeg lå udrækt hen ad loftet og benyttede en liden stykke brædt til skrivepult.

Den 13. skrev jeg et brev for Jens Nørsgaard, hvorfor han trakterede mig med en kop kaffe og hvedebrød, dernæst hentede jeg mine støvler hjem fra skomager, det kostede mig en daler. Dengang vi så kom hjem i kvarteret, tuskede jeg mine gamle støvler hen og gav 1 rgd. i tilgift, så havde jeg mit fodtøj i god stand, som også var en vigtig ting for infanteristen. Derpå gik vi hen på et værtshus og drak en slurk bayersk øl på støvlehandelen. Med denne lille rus gik vi så til hvile.

Den 14. foretog jeg mig ikke noget betydningsfuldt. Vi stillede som sædvanligt til appel og for at modtage naturalforplejning.

FORPOST UDENFOR DYBBØL SKANSE

Den 15. fik vi appel på, at vi skulle stille den 16. om morgenen kl. 6 for at gå på forpost ¼ mil udenfor Dybbøl Skanse, som lå 2.000 skridt fra Als Sund, og der var omtrent 100 stk. skyts. »Rolf Krake« ankom først den dag til Als Sund. Vi kom til at ligge i piket (forpostkompagni) i en gård tæt nede ved Vemmingbund.

Den 13. var fjenden kommen til Broager By, og nu kunne vi spadserere frem og tilbage fra een gård til en anden.

Imidlertid blev jeg tilligemed nogle flere sendt hen til en gård for at spærre en vej,

som gik der igennem, men straks hørte vi, at der faldt skud i kjæden, thi 5. Compagni var ude i den yderste kjæde, men de måtte jo trække dem tilbage, og vi begyndte jo også så småt at retirere,⁶ men snart måtte vi løbe, alt hvad vi kunne, for ikke at blive omringet, indtil vi endelig fik taget en fast stilling, hvor vi nogenlunde kunne forsvare os, thi fjenden trængte på med sådan voldsomhed på højre fløj, at vi, som var på venstre fløj, hidtil havde ikke kunnet gøre andet end retirere for ikke at blive afskåret, men formedelst fjendens langtrækkende skyts fløj kuglerne os dygtigt om ørene. Men nu havde vi taget os en stilling, hvortil vores skyts fra Dybbøl Værket kunne gøre deres virkning, men vistnok også af frygt, derfor standsede fjenden og gik tilbage til Broager By efter at have tilføjet os et tab af 5 døde og 30 sårede foruden nogle fanger. 16., 17. og 18. Regiment var den dag i ilden.

PÅ VEDETPOST

Ved aftenstid indtog vi igen vores stilling, men da 5. Compagni ikke havde mandskab nok til at udstille vedetkjæden, så måtte vores compagni afgive noget mandskab til hjælp, og det faldt i min lod. Jeg blev nu udstillet som vedetpost⁷ nr. 2, og havde Jens Davidsen til kammerat. Fjenden var kun 1.000 skridt foran os. Her gjaldt det om at være opmærksom, thi det var dygtigt mørkt. Da vi nu havde stået 2 timer, blev vi afløst af et par andre, og vi kom så ind i en skov, hvor feltdvagten var, men her var ikke andet at gøre sig til gode med end lægge sig ned på den frose jord. Vi havde hverken brød eller brændevin, dagens beværtning bestod af præjsiske kugler, som jeg Gud ske tak slap fri for, men på grund af hunger og mathed så var

jeg næsten ude af stand til at udholde natens besværligheder, og jeg havde i denne stund kun lidt håb tilbage; men når nøden er størst, da er hjælpen nærmest, og med det samme så jeg 2 personer nærme sig vor feldtvagt. Det var vores kommandérsergent og min tro ven Jens Jeppesen, som kom med brød og brændevin, og jeg fik tillige et brev fra min kjære kone. Jeg fik nu 2 stykker brød afskåret, som jeg spiste med god appetit og drak tillige en tår af flasken til. Da jeg nu havde vederkvæget mig med dette tarvelige måltid, så gav løjtnanten mig hans lygte, og jeg fik mit brev læst, som indeholdt mange glædelige efterretninger.

EN DRØM OPFYLDES

Nu havde jeg fået nyt mod og nye kræfter, så lagde jeg mig ned, og da mindedes jeg en drøm, som jeg havde for omtrent et år siden, som nu var gået i opfyldelse. Vi gik nu natten trøstigt i møde, men om morgenen den 17. var der en dobbelt vedetpost løben over til fjenden, og det var jo slesvigere, og med det samme skete der en lille forpostfægtning på højre fløj, men det var snart forbi. Om aftenen blev vi afløst af 22. Regiment, og vi skulle nu marchere tre mil ud på Als for at ligge i cantonnement⁸ i en by som hed Ketting, men det var rigtignok en drøj tur for os stakkels mennesker.

Den største del af mandskabet blev tilbage og kom ikke til kvarter før langt ud på natten, thi vi var helt forvildede. Vi var kommen ned mod vandet mellem Als og Fyen, og det så ud til, at vi skulle tage kvarter i sneen, thi vi vidste ikke, hvor compagniet var. Jeg mindedes at jeg for et års tid siden havde haft samme skæbne i en drøm, men til lykke fik jeg compagniet

opspurgt, og jeg kom i en god kvarter og fik sød boghvedegrød til min aftensmad, og jeg fik en nogenlunde god seng at sove i, og det var en godhed, som jeg næsten ikke formår at beskrive, thi nu var det 4re uger siden jeg havde været i seng, så vort levned lignede mere vilde dyrs end menneskers, og som følge deraf var vi også i høj grad svækkede, men ved Guds hjælp og gode folks pleje kom vi her noget til os selv igen. Tjenesten, som vi havde her i denne by, var kun ubetydelig.

Den 20. havde vi ikke noget at forrette.

Den 21. havde vi en smule felttjeneste, da købte jeg mig et par vanter for 3 mark.

VÅDT UNDERTØJ I TORNISTERET

Den 22. var der slag ved Dybbøl. Det var 22. Regiment, som var i ilden. Vi blev også alarmerede og måtte løbe næsten til Sønderborg, så kom der ordinants, at slaget var forbi, og vi måtte rende tilbage, og hvem der var glad, det var mig, thi jeg havde mit undertøj i vask, og det havde jeg fået pakket drivvåd ned i tornysteret, og det var nær ved at trække mig i jorden.

Den 23. fik vi fersk fisk til vores midagsmad, som vi havde købt af en bonde. Det var et herligt måltid. Samme dag skrev jeg to breve til hjemmet.

Den 24. var jeg i kirke, det var meget opbyggelig, thi det var en sjælden god prædikant.

Den 25. var jeg og min slof Jens Jeppesen henne og besøge Jens Nørgaard og Vorning, som dengang var syg. De havde også et udmærket kvarter, Jens opvartede os med kaffe. Forleden nat (20/2) var der een af vores compagni, som aflivede sig selv selv ved at trække sit gevær af med foden, *ak skrækkeligt!*

Den 26. fik vi bayersk øl og undertøj

udleveret. Det var frivillige gaver, men jeg modtog ikke andet end et par muffedisser, thi der var nok, der trængte mere dertil end jeg.

FORPOST PÅ DYBBØL

Den 27. fik vi ordre på, at vi skulle stille den 28. om morgenen kl. 3 for at marchere til Dybbøl på forpost. Nu havde vi også Gud ske tak fået godt udhivilet og fået vort tøj sat godt i stand, og vi forsynede os også det bedste vi kunne med forråd af spise og drikkevarer, smørret kostede 3 mark pr. pund, men det hjalp ikke. Sålænge Vor Herre ville spare vort liv, var det jo også vor pligt at pleje vort legeme med det nødvendige til dets ophold, så vidt vi kunne. Tiden kom nu, at vi skulle rykke ud, og vor værtinde stod op og skjænkede os en kop varm kaffe til afsked, og derpå bød vi dem venlig farvel, og omtrent ved middagstid indtog vi vor stilling som forpost tæt ude ved kroen, og det gik meget heldigt, endskjøndt nu har vi gerne en lille forpostfægtning hver dag, men vort compagni har været heldig hidtil.

Den 29. februar blev general Gjerlak udnævnt til Hærens anfører, sejrherren fra Mysunde, thi de Meza har jo taget afsked.

Den 1. marts var vi i skanserne, det gik i det hele taget meget heldigt for os, den 5. marts kom vi af forpost og måtte marchere ind på Als til byen Tandslett, jeg kom til at ligge på en stor gård, hvor der tillige var nogle husarer. Vi blev vist ind i kostalden, der kunne vi tage plads bag køerne i noget halm, men jeg kom rigtig nok ind i karlekammeret til husarerne og kom i seng. Det var noget, jeg kunne lide.

Den 6. samledes vi for at skyde vores geværer af, og med det samme modtog vi naturalforplejning. Vi var her 8te gode

kammerater her i kvarter sammen, og Bjerre var vor kok. Han sad ude i køkkenet og skomagererede, og så skulle han tillige passe suppegryden, som også gik godt. Vi købte 1 skjæppe kartofler og gav 3 mark for, thi man skulle jo have noget i bugen.

BREV HJEMMEFRA OG UPASSELIGHED

Den 7. fik jeg brev fra min svigerfader med 10 rigsdaler i, det var mig kjærkommen. Jeg skrev flere breve til hjemmet i disse dage, ikke alene for mig selv, men jeg havde også travlt med at skrive for mine kammerater.

Den 8. var jeg mest i sengen på grund af en slags upasselighed, men så fik jeg konen til at give mig en rigtig kop varm the, hvilket hun også var villig til uden nogen godtgørelse, thi hun var en meget flink kone.

Den 9. var jeg så rask igen, og da fortsatte min brevskrivning.

Den 10. fik vi ordre på, at vi skulle stille den 11. om morgenen kl. 6 for at trække på forpost igen. Nu fik vi travlt med at få vores tøj i orden.

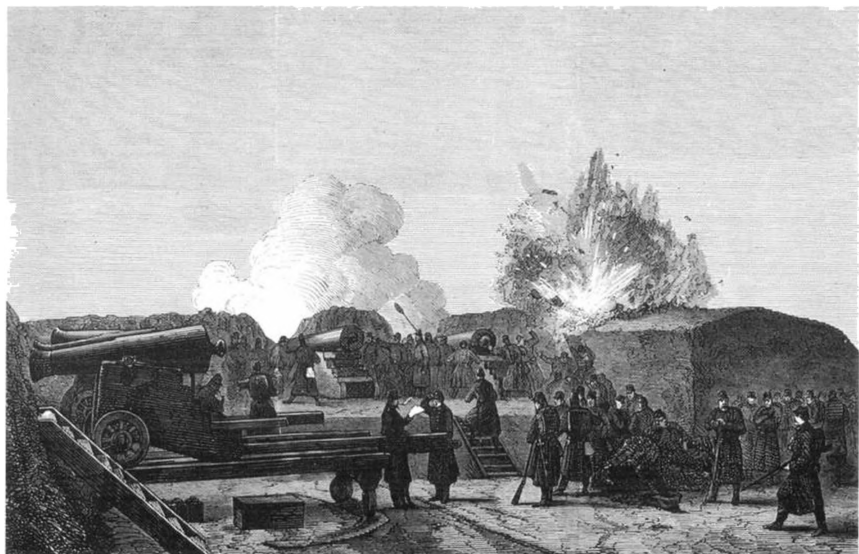
Den 11. om middagen modtog vi vores stilling som forpost igen på venstre fløj. Da havde jeg en kold nat, jeg stod post hveranden time, og i fritiden havde vi ikke andet end et gjærde med en lille smule halm ved. Næste nat lå jeg i barakkerne, det var da noget bedre.

Den 13. havde vi forpostfægtning, og vi mistede 2 døde, 13 sårede og 30 fanger.

Den 14. fik vi igen 2 døde og 10 sårede, men vi tog 3 til fange.

Den 28. februar mistede vi 2 mand.

Den 1. marts fik vi 4 sårede, den 2. marts, 2 døde og en såret, den 22. februar

I en skanse ved Dybbøl. (To hundrede Træsnit, 1865).

fik vi 30 døde og 100 sårede og henved 200 fanger, hvoraf en del slesvigere.

Den 12. var der også kamp, vi fik 5 døde og 26 sårede.

Den 15. marts var vi nede på venstre fløj i en gård tæt ved vandet. Samme dag åbnedes der fra 5 til 7 batterier en heftig ild fra kl. 9½ til 2½ om eftermiddagen, og vi fik 7 sårede.

VAGT I SKANSE NR. 2

Den 16. skulle vi gjøre vagt i skanse nr. 2, men den dag vedligeholdte fjenden en stadig ild på Dybbøl Skanser og på Møllen. Vores captajn var den dag kvartersyg, og den unge officer, som skulle føre compagniet, syntes det var umuligt for os at komme ned i skansen under sådan en ild, men straks kom der ordre fra Bataljons Commandøren, at om jorden var gloende, skulle vi dog frem. Straks så vi også cap-

tajn Lund komme med udtrukken sabel og gik selv i spidsen for os, så kunne vi komme frem, men ak! Hvilket syn! Een gård efter en anden blev skudt i brand, og creaturerne sprang omkring på marken mellem granatstumperne. Vi marcherede mand for mand en 5 á 6 skridt mellem hver bag efter hverandre langs med et gjærde, men når vi så, at der kom en granat fra Broager, så var det omtrent, som når man skyder efter en dukke. Vi slængte os ned i snavset langs gjærdet, og det var omtrent i hver fem minutter, men vi kom dog med Guds beskyjermelse lykkelige i skansen nr. 2, men vi blev forbudt at komme ind i blokhuset, thi der var en granat gået igennem den forrige dag og havde såret 2 mand af 3. Regiment, og straks lød det sørgelige budskab fra nr. 1, at en granat var gået igennem blokhuset, og vores 5. Compagni havde været derinde og

Kirkegårdsmuren blev brugt som dækning under kampen om Dybbøl by d. 17. marts, hvor bl.a. Niels Pedersen Vendelbo faldt. (To hundrede Træsnit, 1865).

havde mistet 30 døde og sårede, hvor iblandt også var deres 3 officerere. Men den almægtige Gud beskærmede os, vi (7. komp.) fik kun een mand let såret, endskjøndt fjenden vedligeholdte en stadig ild på os den hele nat, så det var et Guds mirakel, at vi blev bevaret. Det havde ingen under været, om den halve del af os var bleven bytte for kuglerne, men ham som kan styre havets susen og vindens brusen, han kan også sætte grænser for kuglernes virkning.

Den 17. blev vi afløst af vor post. Det var ved aftenstid, og vi skulle samme aften marchere til Tandslett i vor forrige kvarter, men vi forlod rigtignok denne rædselsplads med glade og taknemmelige hjerter, at Gud havde sparet vore liv og lemmer.

Nu havde vi det håb, at det snart skulle

få en ende, thi nu havde vi ikke mere tillid til Dybbøl Værkers forsvar over for fjenden. Nu søgte vi tilflugt hos den almægtige Gud som værn mod al fare.

VI GJØR UDFALD

Den 17. gjorde vi udfald mod tyskerne, det var 4., 5., 7. og 8. Regiment, deriblandt Niels Vendelbo (som faldt), og vi fik 679 døde¹⁰ og sårede, deriblandt 12 officerere, blandt andre oberst Hvidberg.

(Her vender N. C. Hullig tilbage til 16. marts fordi han har glemt at skrive noget.)

Den 16. fik vi (hele hæren) 16 døde og 50 sårede. Vi blev standset ved brohovedet, men da slaget var endt, fik vi lov til at gå til kvarter. Det kan nok være, at vi brugte benene, vi syntes, vi havde været længe nok på den skumle plads, thi tyskerne drev jo vores tilbage den dag. Da vi

endelig sent ud på aftenen nåede kvarteret, spiste vi os noget smørrebrød, og en kop kaffe fik vi konen til at koge, og derpå gav vi os til ro.

Den 18. skulle vi stille for captajnen og skyde vore geværer af og modtage natu-
ralforplejning.

FANEED

Den 19. skulle forstærkningsmændene sværge til fanen, og jeg var med til at føre fanen til sin plads. Samme dag dræbtes 2 officerere af en granat, og samme aften fik vi ordre til at stille næste morgen til forpost. Vi fik travlt med at få tøjet og mad-
poserne færdige. Vi havde ikke ventet, at vi så snart skulle ud igen, men her hjalp jo ingen modsigelse.

Den 20. var vi på Dybbøl Banker igen, og man så flere og flere ruiner af gårde, der var lagt i aske. Denne gang kom vi ud på højre fløj som piket vagt.

Den 21. kom vi til Sønderborg, der kunne man få husly, men den 22. måtte vi på forpost igen.

Den 23. kom vi til barakkerne. Der var lejligheden nogenlunde, men så skulle vi arbejde den halve nat.

Den 24. holdt vi vagt i løbegravene,¹⁾ thi nu var posterne trukket nærmere ind til skanserne.

Den 25. gjorde vi vagt i skanserne, det var langfredag. Det var i nr. 6 vi var den dag, men fjenden bombarderede den så stærkt, at de fleste af mandskabet måtte flygte derfra, og vi måtte grave os en dækning i bakken lidt nedenfor, men granatstumperne susede tæt omkring os, men Gud ske tak vi slap dog heldigt den dag.

UØNSKEDE GÆSTER

Den 26. marcherede vi til byen Sunds-

mark, en ½ mils vej nordøst for Sønderborg. Her blev vi indkvarteret til påsketid, men vi kom som sædvanlig i en lade i noget halm, men jeg sov trygt, men om morgenen mærkede jeg rigtignok, at jeg havde fået fremmede på min krop. Jeg tog nu rent linned på, og gik så ind og fik mig en kop kaffe, dernæst spiste jeg frokost, der bestod af en flæskepandekage og en portion øl og brød med et par æg i. Vi var 6 mand, der lagde sammen til dette måltid, der kostede os 9 skilling pr. mand. Derpå stillede compagniet for at affyre gevær kl. 10. Der mødte Kristian Enevoldsen mig og hilsede mig med en glædelig påske. Han var mig en velkommen gjæst, og jeg fulgte med ham til hans kvarter, som var ikke langt derfra, undervejs var vi inde i et værtshus, hvor vi drak en kop kaffe med hvedebrød til, derpå gik vi under en alvorlig samtale – både om det jordiske og det himmelske hjem – rigtignok havde vi stor længsel efter at genforenes med vore kjære ægtefæller og børn, og vi talte om, hvor trøsteligt det kunne have været for dem, om vores tilstand i dette øjeblik havde været dem bekendt, men vi havde da også Gud ske tak for os det himmelske, som jo også var vigtig for os i denne stilling, thi Vor Herre bortkaldte jo næsten hver dag flere af vore kammerater. Der var mange, som den dag havde travlt med at få stillet for sig. P. Buur fik lejet for sig og rejste næste dag til sin hjemstavn.

Jeg tænkte i dette øjeblik, gid du havde været med, men med det samme overgav jeg alt i Herrens hånd og bad ham styre min vandring efter hans behagelige vilje.

Efter at jeg havde haft en fortlølig samtale med min ven, bød vi hinanden et kjærligt farvel. Da jeg kom hjem til kvarteret, havde mine kammerater atter ankret

Soldater i dækning ved Dybbøl. (To hundrede Træsnit, 1865).

en flæskepandekage til aftensmad, og jeg spiste med.

SKRALD I KANONERNE

Dernæst gik jeg ud i halmen for at få noget søvn, det skulle man jo passe, når der var lejlighed dertil. Hen på natten, omtrent kl. 3, kaldte skildvagtjen på mig, thi der skulle bestandig een på vagt for at have opmærksomheden henvendt på, om der blev blæst alarm i kjæden. Jeg kom nu ud af fjerene, men da jeg kom ud, kunne jeg mærke, at der var alvor i sagen, det gik skrald i skrald med kanonerne. Jeg gik derpå ind og kaldte på captajnen, thi han var i samme gård som jeg, og straks lod han blæse det hele til appel, hvorpå mandskabet så hurtigt som muligt stillede på alarmpladsen. Vi fik geværene ladet og derpå afsted til brohovedet, hvor 17. Regiment stod opstillet 2. påskemorgen den 28. marts 1864 omtrent kl. 5 for at modtage fjenden. Fægtningen varede til kl. 7, men den dag var sejren vores. Fjenden blev kastet tilbage med et stort tab, og vi mistede 29 døde og 112 sårede

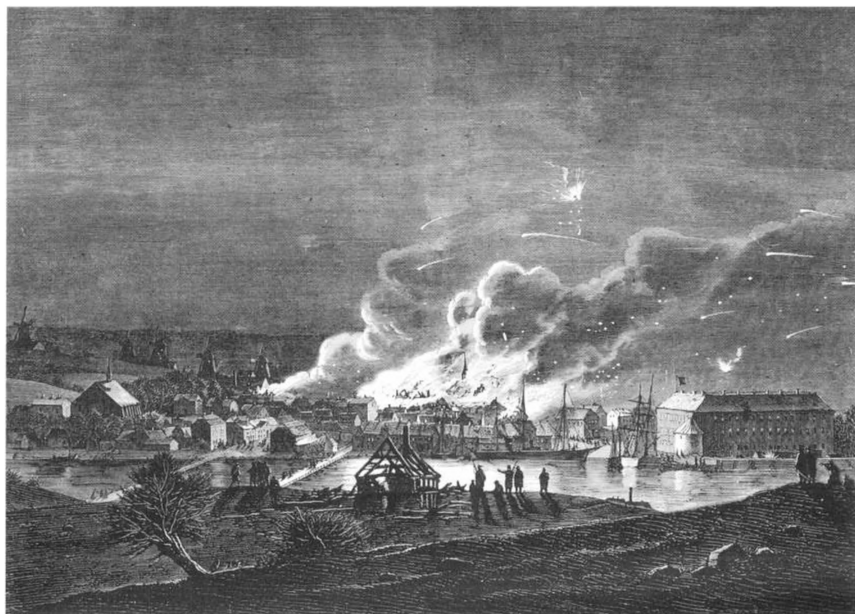
og 58 faldt i fjendens hænder, og vi tog 34 fanger. Samme dag faldt en granat i Sønderborg, og vi fik 2 døde og 17 sårede.

Da slaget var forbi, fik vi lov at marchere hjem i kvarter igen. Det var et glædeligt budskab for os og især for mig, thi jeg var hårdt plaget af durkløb, (diaré) men da jeg endelig kom i kvarter, købte jeg en god malurt snaps, og den gjorde også god virkning.

EN TYSKSINDET RAD

Da vi skulle koge vor mad, kom vi i spektakel med værten. Han ville ikke skaffe os brændsel, thi han var en tysksindet rad, men så hentede vi captajnen, så blev der bedre køb. Jeg skrev den dag et brev til Jens Nørgaards kjæreste. Derpå drak vi os en kop kaffe, dernæst gik mig, Jens Jeppesen og Jens Nørgaard ud i haven, hvor vi talte om hjemmet. Det var et meget smukt vejr den dag, derpå gik vi til ro, thi den 29. skulle vi på forpost igen. Vi var ikke fri mere end 3 døgn. Det var drøjt nok, at man atter skulle være under åben himmel i 6 døgn.

Sønderborg brænder efter bombardement d. 3. april 1864. (To hundrede Træsnit, 1865).

Dengang besatte vi løbegravene på højre fløj, og det næste døgn skansen nr. 8. Der var også fægtning i kjæden, men der blev ikke fyret fra skanserne. Vi fik denne dag een af vores compagni let såret. Den næste dag lå vi i teltene ved brohovedet, thi nu havde de begyndt at sende granaterne ned til barakkerne, så man næsten ikke kunne sætte sin fod nogen steder på Dybbøl marker uden livsfare, selv Sønderborg kunne man ikke passere uden livsfare, thi der brændte noget af hver dag.

Den 4. april kom vi til byen Ulkebøl $\frac{1}{4}$ mil nordøst for Sønderborg. Der fik vi gode kvarterer og kom i seng, og det var overordentligt behageligt, der havde jeg Bjerre til slof. Den første nat sov vi uforstyrret.

Den 5. var det søndag, og vi skulle af-fyre" vore geværer ved et gjærde, derpå skulle vi gøre dem rene, thi de var jo vort forsvarsvåben i denne stund, hvorfor det også var soldatens pligt at holde dem i brugbar stand.

VI LØBER TIL SØNDERBORG

Den 5. april var der igen fægtning. Vi blev blæst ud kl. 4 om natten, og vi måtte løbe til Sønderborg, der stod vi i reserve 1 timestid, så var fægtningen endt, og vi marcherede atter tilbage igen, og jeg anvendte denne dag til at skrive brev til min hjemstavn. Da jeg afleverede dem til commandérsergenten, modtog jeg brev fra min kone og fra Erik, (Erik Madsen, svoger til N. C. Hüllig), det var en stor glæde for mig.

FORPOST IGEN

Den 7. kom vi på forpost igen, og vores compagni var i vedetkjæden på skuddistance nær fjenden, men om dagen blev vi trukken tilbage i skyttegravene, det var sådanne små fordybninger, der kunne rumme en 5 á 6 mand. Der lå vi forresten i god ro, endskjøndt fjenden vedligeholdte en stadig ild på skanserne, men granaterne gik oven over os.

Imidlertid påkom mig en naturlig fornødenhed, og jeg gik ud uden at tænke på nogen fare, men straks hørte jeg et knald og hørte noget hvisle tæt ved mig, og snart efter hørte jeg et lignende. Det randt mig nu i tanker, at det gjaldt mit liv, det kan hælde, jeg fik hastværk med at komme i skjul, men før jeg fik dækket mig, kom 3die kugle, men Gud ske tak, den gjorde mig intet, endskjøndt den var mig meget nær. Det var nogle prøjsere, der arbejdede på et batteri, og som i deres kádhed fandt for godt at skyde på mig, men havde jeg gjort gengæld, da havde jeg fået tiltale og måske straf. Det var en dårlig måde at føre krig på.

Den 5. mistede vi to officerere, den 10. fik vi 20 sårede, den 11. fik vi 24 døde og 60 sårede af granaterne.

DYBBØL SKANSER ØDELÆGGES

Den 13. gjordes der angreb igen, og vi mistede 60 fanger. Den dag var jeg tiligemed flere af mine kammerater kommanderet over til Sønderborg. Vi skulle gøre hjælp i tilfælde af ildebrand, men i dag skete der ingen skade, endskjøndt fjenden havde omtrent 180 ildsvælg (mortérer og kanoner) anbragt imod os, og der beregnedes, at der faldt på enkelte dage 5.000 skud, og fjendens styrke bestod af omtrent 60.000 mand, hvorimod vi

var vel næppe 20.000 mand. Nu kunne vi tydeligt gå den visse undergang i møde, thi skanserne var nu ikke længere nogen tilflugtssted, men kun øde ruiner hvor manganen brav soldats lemmer er bleven knust.

Det var rigtignok modfaldende for en soldat at se sine kammeraters ben knuses og blod udgydes uden at have frihed til at hævne sig. Vort liv var langt ringere end en røvers, thi han vover sig dog ud om natten for at få noget bytte, men vi skulle ligge i 24 timer på et sted, nemlig i disse skanser og løbegrave hvor man stod i ler og vand til midt på benene, og jeg er vis på, at de fleste tanker var, *gid det dog havde en ende*, og i hvordan så udfaldet bliver, thi der begyndte at blive tale om imellem de menige, at de ikke oftere ville betjene Dybbøl Banker som skive for prøjsernes dødbringende kugleregn, og i håb om at det måske også var sidste gang, forlod jeg også Sønderborg den 13. april, thi nu var 9. og 20. Regiment ankommen fra Fredericia, og som følge deraf ventede vi, at vi skulle få mere frihed, som vi så højenlig trængte til på grund af, at fjenden aldrig lod os få ro enten nat eller dag men brugte stadige små fægtninger for at holde os på benene og derved få vor lille armee tid efter anden mere udmattet, thi vi vidste jo ikke, når den afgjørende time skulle stå, og derfor skulle vi til enhver tid være beredte.

Da vi nu endelig gik ud på skansen for at træffe vort compagni, som skulle rykke ud på Als denne aften, traf jeg på 4. Regiment, som skulle på forpost. Der traf jeg min gode ven Johannes Nielsen Gaasdal. Vi græd og klappede hinanden på kinden til tegn på venskab, thi samtalen blev ikke lang; den ene skulle drage i syd

og den anden i nord, og måske vi sås aldrig mere på denne jord.

Vi kom nu lidt ud på aftenen til en by, som kaldes Broe, og her blev vi indkvarteret. Jens Jeppesen og mig blev alene indkvarteret hos en husmand, hvor vi havde den sjældne lykke at kunne komme i seng. Her var just glæde til huse denne aften, thi deres søn var kommen og besøge dem. Han stod ved 20. Regiment, som nu var kommen fra Fredericia. Men den næste dag skulle han på forpost ved Dybbøl, og der var atter sorg for dem, men vi trøstede dem, det bedste vi kunne, og vi glædede os ved den gode hvile, vor matte krop kunne vente at få.

LYKKEN ER EN REN SKJORTE

Det jeg savnede mest var en skjorte, thi jeg havde forlist 2 i Sønderborg, som var bragt i vask, og som jeg formedels den herskende ildebrand ikke kunne få, men imidlertid kom Kristian Enevoldsen, og han bad mig følge med til hans kvarter $\frac{1}{2}$ mils vej borte, så ville han forære mig en skjorte, så var jeg hjulpet i dette stykke.

Det var den 14., vi holdt denne aften en opbyggelig tale. Da jeg kom hjem i mit kvarter igen, fik jeg en portion ærter og flæsk, men appellen lød, at vi næste morgen den 15. skulle rykke på forpost igen. Det var ikke, som vi havde ventet, at vi skulle have haft mere frihed, da der var kommen flere folk, vi anså det altså som en uretfærdighed, at vi, som var det ældste mandskab, skulle plages hårdest, hvorfor vi begyndte at lægge plan til modstand.

Dagen kom nu, at vi skulle rykke ud, og vi fik vores naturalforplejning, flæsk og ærter, og vi fik tillige hver mand et lakeret overtræk til vores felthuer, men de fleste af mandskabet var i slet humør, så at offe-

rerne til nød og næppe kunne holde den tilbørlige orden, men marchen blev dog fortsat ad Sønderborg til, men det var med stor besværslighed, men det var ikke det, som vi før havde døjet så meget med, nemlig vand og morads til midt på benene. Nej, nu var vejene blevet så tørre, at vi var nærved at forgå af de tykke støvskyer, som trængte ind i halsen på os. Det lidet vand eller øl, vi havde at lække os på, var snart forbi, men her hjalp ingen klagemål, vi måtte afsted, og endelig nåede vi samlingspladsen for de 2 regiment, som hver aften skulle på forpost.

LYDIGHEDSNÆGTELSE

Der gjordes holdt som sædvanligt, og vi fik lov at sætte vores geværer i pyramider og hvile os lidt. Da $\frac{1}{2}$ time var forløben, blev der kommanderet *til gevær*, hvilket også straks skete, men da der blev kommanderet *march*, var der ikke en mand, der ville røre en fod. Da kan det nok hælde sig, at officererne slog brikkerne op, og de begyndte at skælde og bande, så det var en gru at høre på, men det hjalp ikke. De truede med at nedsable os på stedet, men alle stod som een mand. Endelig formåede Bataljons Commandøren ved 2. bataljon formeldest gode ord hans folk til at drage ud endnu en gang, medens vores trak dem frem mand for mand med magt, men een skreg af fuld hals, at de skulle komme tilbage, hvad de også gjorde, derpå lød der et enstemmigt *hurra!*, som bragte officererne til taushed. Men da vi så, at der var nogle marcheret, så gik vi godvilligt. Vi lagde til grund for vor modvillighed, at vi anså det for uretfærdighed, at det ældste mandskab skulle plages sådan mere med forposter end de yngre, og da vi tillige ikke måtte tilføje fjenden

Marketendervogn ved Historiecenter Dybbøl.

nogen skade, men blot stå som en skive, så kunne vi ikke indse, at det var til nogen gavn for landet, og vi kunne ikke tåle at se så mange af vores kammerater blev krøblinger, når der ikke kunne gives os den mindste frihed til at gøre fjenden nogen skade, det fik vi ikke nogen grundig svar på.¹²

ET TÆPPE AF RIMFROST

Det var 16. og 17. Regiment, som gjorde den alarm. Det skete den 15. april 1864, og Gud ved, om det var ret eller uret. Men jeg ved, at, jeg drog afsted i Jesu Navn, og vi kom på skanse vagt omtrent i centrum, hvor vi stod til næste aften, og det gik meget heldigt. Vores kompagni havde endnu ikke mistet mere end 3 mand, som var blevet såret. Vi kom denne aften ned på højre

fløj tæt ved vandet i en stor slugt, hvor vi kunne være nogenlunde dækket for fjendens øjne. Her tog vi altså nattekvarter under åben himmel på skråningen af bakken, hver 3 mand havde et tæppe og en lille smule halm. Dermed lagde vi os til ro, det var den 16.

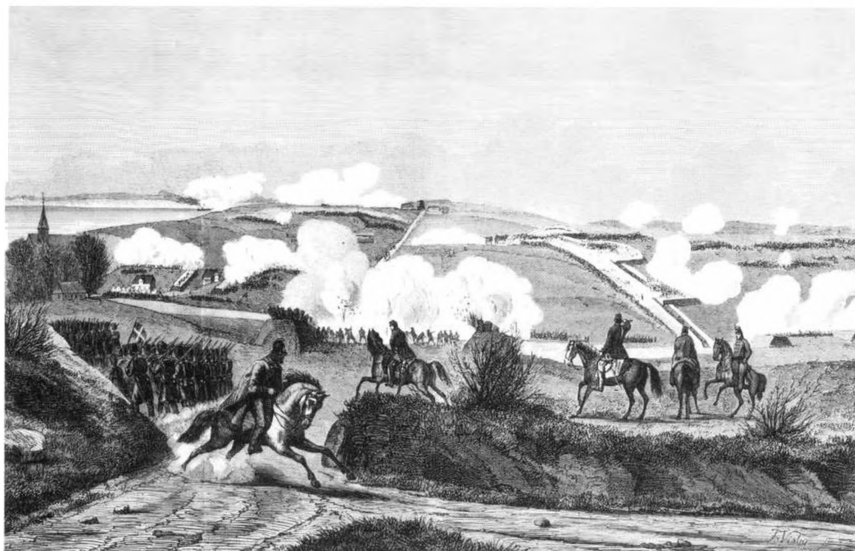
Den 17. om morgenen, da jeg vågnede, så jeg alle mine kammerater bedækkede med rimfrost, og jeg selv var bedækket med samme klæde, men de fleste havde sovet trygt under denne vinterbeklædning, men vi trængte dog højeligen til at få noget varmt at styrke os på, men det var umuligt at få. Vi måtte holde frokost, med hvad brødposen formåede, nemlig et stykke smørrebrød og en snaps eller 2, men lidt op på dagen fik vi sul, og så kogte vi suppe under åben himmel, der var dog en lille skov i nærheden, hvor vi skaffede brændsel.

Imidlertid kom der en marketender, hvor vi kunne få noget i flasken, og det forsøgte jeg heller ikke, sålænge jeg havde noget i tasken. Da vi nu havde spist til middag, lagde vi os mod solen for at tage os en lille lur, men i det samme kom Jens Nørgaard og ville lade mig læse et par breve, det ene var fra hans kjæreste, og det andet fra hans tilkommende svoger. Dernæst gik vi ned til stranden og vaskede os i Allsund. Dette vand var 16.000 alen bredt.

I LØBEGRAVENE

Den 17. om aftenen besatte vores kompagni løbegravene mellem skanserne nr. 6 og 7, hvor vi blev opstillet 2 og 2 mand på stedet, en 6 skridt mellem hver post. Den ene skulle stå på udvig, medens den anden måtte hvile sig. Vi dannede nogle små huller i forskansningen, hvor vi kunne sidde

*Kampen d. 18. april set fra Als. På bakketoppen anes Dybbøl Mølle uden vinger.
(To hundrede Træsnit, 1865).*

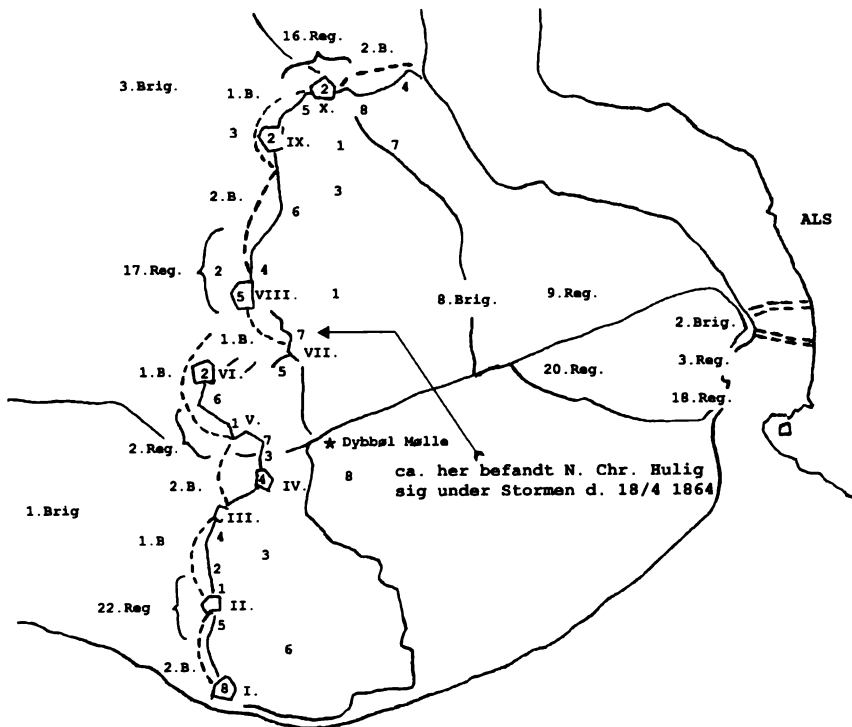

*De danske tab under stormen på Dybbøl var 4810 faldne, sårede, fanger og savnede.
På billedet optælles danske og preussiske faldne. (Illustrated London News).*

og brød med dertil fornødne snapse, og det gik ganske gemytlig til, thi det var altid mere fornøjeligt, når man kunne drikke hinanden til i sådant lille vennelaug, som når man skulle være for sig selv, thi lejligheden var for det meste simpel og maden mangen en gang tarvelig, men jeg tror dette lille måltid bekom os alle vel, thi vi var friske og muntre, thi i morgenstunden var man altid glad, når man havde lykkeligt overvundet den mørke og kolde nat af sin forpostur.

TILFANGETAGELSEN

Nu gik enhver til sin anviste plads for at tage vare på sin post. Imidlertid så jeg, at vores 3 officerere havde lagt sig til at sove ved een af de bedste dækningsvolde; den var kun meget simpel, men de trængte jo til søvn lige så vel som vi andre og tænkte på ingen fare. Jeg besluttede også at benytte lejligheden en kort tid. Jeg tog mit tornyster til hovedpude og lagde mig på jorden langs med den lille vold, som var opkastet foran os, thi man kunne næsten

Kort der viser, hvor N. C. Hellig befandt sig d. 18. april, da han blev taget til fange.

ikke være på benene for granatstumperne. Jeg tænkte nu alligevel på at tage mig en lille lur, men fjendens ild blev hvert øjeblik heftigere, og søvnen forlod mine øjne, og det stemte mig til alvorlige tanker, thi det forekom mig, som jorden rystede ved ildens heftighed.

Jeg tænkte ved mig selv, *Herre Gud!* Mon dommens dag vil snart komme, thi man kunne næppe tælle, så hurtigt gik kanonerne. Jeg rejste mig op og fik mit tornyster på ryggen, thi jeg tænkte, det nok snart måtte betyde noget, og straks hørte jeg også geværene knalde udenfor skanserne, så kan det hændes sig enhver mand kom på benene. Der blev kommanderet *fyr* og det med en hurtighed, men det varede vel næppe en time, inden skanserne var taget, omtrent kl. 10 var det.

Da hver mand havde fyret omtrent fyrretyve skud, blev der endelig kommanderet reserver, thi fløjene var drevne tilbage og kuglerne begyndte at komme fra siderne ind på os, så det var på høje tid for os at komme tilbage. Vi retirerede nu et par hundrede skridt tilbage til det nærmeste hegn, men der segnede mange af vores kammerater. Nu befalede captajnen, at det var bedst, at vi forholdt os ganske rolige, så længe vi så, om reserven ikke kunne drive dem tilbage, thi vi havde skudt så længe, at vors geværer var ubrugelige, men det gik ikke således til. Det varede kun et kvarter, så havde vi dem rundt om os, og vi blev nødsaget til enten at lade livet eller også lade os tage til fange.¹⁵

KRIGSFANGER

Vi afleverede nu vores våben, og derpå lød det fortvas (vorwärts, fremad) sydpå. Vores stakkels second løjtnant Borgberg var på retiraden¹⁶ (lokummet) bleven såret af 3

kugler, og i denne stilling måtte vi overlade ham til fjenden.

Jeg havde nu ikke andre bekendte kammerater end Jens Jeppesen og Vorning, og de var også nogle af de bedste, jeg kjendte i denne stilling her på jorden. Jens Nørgaard var denne dag bleven et bytte for fjendens kugler, Gud modtog hans sjæl af nåde for sin kjære søns skyld. De drev nu af med os ud af kamppladsen, og vi så næsten ikke andet end sårede og faldne kammerater, men fanger blev der også nok af.

Der blev temmelig stort følgeskab, vi mistede den dag 120 officerere og 4.000 menige, og deraf 1.500 døde og sårede og resten fanger.¹⁷ Dengang de havde fået os et godt stykke udenfor skanserne, blev vi stillet op på 2 geledder i en kreds, og derpå blev vi talt, og så afleverede vi vort tøj, med undtagelse af vort tornyster.

Derpå drev de af med os ad Flensborg til ligesom en flok stude. Da de havde drevet et godt stykke vej med os, blev vi delt i to flokke. Der kunne man også få brød, hvem der trængte for det, derpå måtte vi marchere videre på ordet fortvas, men vi var under stærk bevogtning, der var en række husarer på hver side og 2 foran og ligeledes bagefter.

Var der en, der ville gå af vejen på naturens vegne, da skulle der nok blive en vagt ved ham og følge ham hen til troppen igen. Folkene, hvor vi kom fremad, ville gjerne give os noget at drikke, men vi kunne næppe få tid dertil, endskjønt vi trængte hårdt dertil, for marchen var drøj for os. Vi havde 3½ mil til Flensborg, men da vi var omtrent halvvejs, fik vi hvil igen, thi vi begyndte at blive dårlige af marchen, og det var den fjerde dag, vi ikke havde været under tag, og forplejningen havde

været dårlig, så man tålte ikke store strabadser.

Men her hjalp jo ingen klagemål, afsted skulle vi, men jeg blev så dårlig i mine ben, inden jeg nåede Flensborg, at 2 af mine kammerater næppe kunne slæbe mig afsted, nemlig P. C. W. (Peder Christian Worning) og J. J. Debbeltoft (Jens Jepsen Heboltoft), men prøjserne sparede ikke at ride deres heste på os. Med Guds hjælp og mine gode venners omhu kom jeg dog lykkeligt til Flensborg. Der blev gjort holdt midt på gaden, hvor jeg straks lagde mig ned på mit tornyster. Der lå og stod vi omtrent 2 timer, inden vi blev indkvarteret.

STOR GODGØRENHED

Det var midnatstid, og i al den tid havde de stakkels dansksindede indvånere deres svære møje med at vederkvæge os stakkels fanger og udsultede soldater, thi prøjserne ville forbyde dem at komme til os, men det hjalp ikke. Deres medynk var så stor, at de sparede hverken dem selv eller deres fødevarer for at komme os til hjælp, og Gud belønne dem derfor.

Endelig kom vi dog en stor flok op på et stort loft i et magasinhus. Vi tog tornysteret til hovedgærde og kappen til overdyne, og således blev vi der i kort tid 2 tætte rækker med en spadseregang i midten, så det lignede en stor fæstald, og vi havde virkelig også stor lighed med de umælende, thi vi var så bedøvede, at vi næsten ikke tænkte på andet end æde og hvile.

Den 19. om morgenen begyndte vi at tænke på, hvad udfald denne rejse skulle få, som vi her var kommen på. Vi vidste jo ikke, hvor langt vi skulle føres bort, eller hvordan vi skulle behandles. Vi begyndte

at dvæle ved den tanke, måske ser jeg aldrig mit fædreland og familie mere, men jeg takkede Gud, at han havde sparet mit liv og mine lemmer på denne så farefulde dag, og jeg ilede med at bringe min kære familie det til kundskab, så ville jeg med tålmodighed se den skjæbne imøde, som Vor Herre ville tildele mig. De medlidende danske borgere kom om morgenen igen op til os med kaffe og varmt øl og hvedebrød, prøjserne leverede os kun tørt brød.

Da vi nu havde vederkvæget os på det bedste, var der een, som forærede os papir og blyant, så vi kunne få skrevet hjem, og han modtog så vore breve og besørgede dem på posthuset, og tilsidst kunne enhver få så meget røget flæsk, som han kunne rumme i sin brødpose, så deres godgjørelse og danske sind står næsten ikke til at beskrive. Da vi henimod middag skulle tage afsked med dem for at begive os på jernbanen længere mod syd, puttede de små danske skrifter i vores lommer, som vi skulle have at underholde os med i fangeskabet, men da de svingede deres hatte til afsked, trillede tårerne os ned på kinden.

ALTONA OG HAMBORG

Den 20. da det gryede til dag, stod vi af jernbanen i Altona. Der peb pøbelen i fingrene ad os. Vi marcherede nu ind i Hamborg, hvor vi blev indkvarteret en 20 mand på stedet til den næste morgen.

Den 21. havde vi det godt, kom i seng og fik ordentlig mad. Indvånerne viste dem her meget flinke og gavmilde imod os. Der var een, som forærede mig en prøjsisk daler til fælles fortæring, og således var der mange, der modtog sådanne små gaver i Hamborg, og ved vor afrejse

blev vi af nogle damer foræret en del småskrifter og Ny Testamenter, som vi modtog også med stor glæde, da vi kunne forestille os, tiden ville blive lang for os i fangenskabet.

Vi fik ikke ret meget at se i Hamborg, for vi måtte ingen steder gå uden bevogtning, men fra Hamborg og syd på, var der et langt stykke vej, hvor der var meget smukt. Vi kom til Berlin over middag. Der fik vi middagsmad, ærter og flæsk, og det var godt nok.

Derpå kørte vi videre, vi sad jo og kikkede efter, om vi kunne opdage nogen nyheder i det fremmede land.

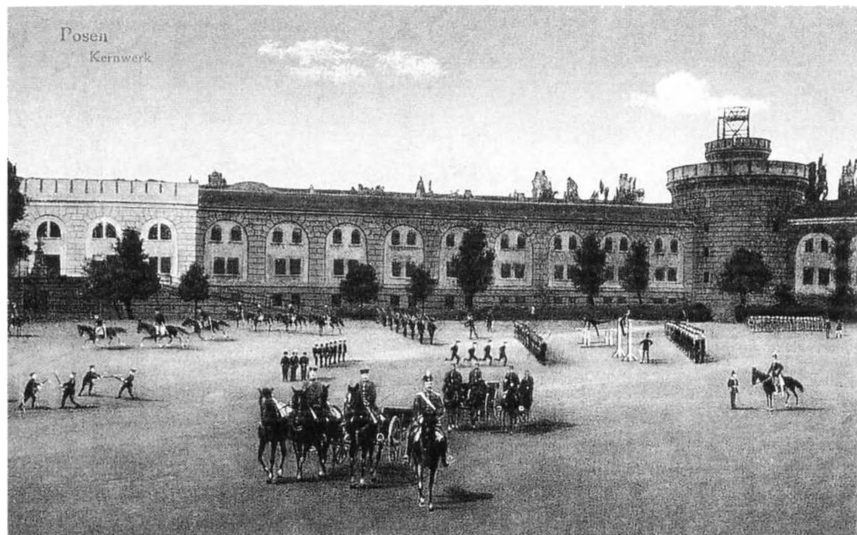
FRUENTIMMERE PÅ ARBEJDE

Jordbunden begyndte at blive mere simpel, vi så fruentimmere spadserer i marken med store kurve på ryggen, som vi antog var kartofler, som de lagde i jorden. Der stod hist og her en 3 á 4 fruentimmere og

gravede i jorden. Mandfolk så vi kun få af, de var jo i militærtjeneste.

Imidlertid kom aftenen, og jeg faldt i søvn, thi vi havde rigtig god plads, vi sad i lukkede vogne med vinduer i, da jeg vågnede, var der gjort holdt ved en station, det var i daggryningen, jeg begyndte at se mig om og tænkte ved mig selv, hvor langt vi nu har hjem, men det kunne jeg ikke rigtig gøre mig nogen forestilling om, thi vi var jo kørt hele natten.

Imidlertid rakte de os et stykke hvedebrød og en snaps rom, omsider fik vi lov til at stige af vognen og forrette vores nødtørft. Endelig fik vi besked om, at der var en herre inde i huset, der ville traktere os med kaffe eller bayersk øl og smørrebrød, men det kan nok hænde sig, at han fik fremmede. Alle fik de vist ikke, for det var ikke nemt med flere hundrede mennesker, men jeg fik dog en god portion. Derpå blev der råbt, at vi skulle på vognen, og nu

Kernwerk, hvor 800 danske krigsfanger var interneret i 1864. (Fra Wielkopolskie Muzeum).

blev toget adskildt i 2 dele, thi vi var for mange til at rummes et sted.

STORHERTUGDØMMET POSEN

Jeg kom nu til fæstningen Posen (Poznań) i storhertugdømmet Posen den 22. april omtrent kl. 2 1864. Men den gang toget standsede, og vi steg ud, da strømmede folkene til i store masser for at se os, thi de tænkte formodentligt, at disse udenlandske folk måtte være nogle uhyre skabninger. Indbyggerne var polakker, men hørte under prøjsisk herredømme. En stor skare af mennesker fulgte os ind i byen, og en stor del af dem havde bare ben, thi her var der noget varmere end i Danmark. Vi var jo kommen en halvanden hundrede mile mod sydøst. Forårssæden var her allerede fremspiret, og kvæget var på græs.

Vi blev nu ført ind i en stor kasernegård, hvor vi blev opstillet på 2 geledder og inddeelt i 2 compagner, dernæst blev vi anvist stuer, og hver mand fik sin seng. Alt var smukt og rent – det var langt over forventning.

Straks efter indkvarteringen fik vi kaffe og hvedebrød til aftensmad. Ha, ha, tænkte vi, her er det nok bedre end ved Dybbøl. Vi gik i seng og sov udmærket godt til den næste morgen.

SVINEFØDE

Den 23. blev vi inddelt i korporalskaber. Enhver skulle rede sin seng, og vi skiftedes til at holde stuen ren. Alt sådant var jeg bekendt med fra garnisionstjenesten. Enhver fik sin skål og sin ske udleveret og tillige et madskab. Derpå blev der leveret os kaffe og hvedebrød igen, og hver mand fik omtrent ½ pægl brændevin, og derpå fik vi leveret 6 pund brød hver 4. dag,

sådan fik deres egne soldater, samme dag fik hver mand 1½ lod smør, den næste dag en liden ost istedet for smør og næste dag en liden stykke pølse, og så fremdeles. Middagsmaden bestod mest af ærter eller suppe eller kartofler med lidt sul til. Det blev ikke så lækkert, som vi forestillede os i begyndelsen, thi noget af middagsmaden var ikke for god til svineføde, men Gud ske tak, vi fik godt brød, og når man så havde en 4 skilling at lægge til daglig, kunne man nogenlunde hjælpe sig igennem. Om morgenen fik vi sort kaffe, men hverken sukker eller fløde, når man så skulle spise tørt brød dertil, det kalder jeg simpel frokost, derfor fik de også mange danske penge.

GODT INDESPÆRREDE

Vi lå nu her på kasernen til den 30. april. Så fik vi ordre til, at vi skulle flytte ud i nogle barakker ude i fæstningsvoldene, fordi deres rekrutter skulle ind på kasernen. Denne kvarter blev jo mindre behagelig for os. Sengene var gode nok, men lejligheden så mere ussel, dels var det mørkt, og det halve af mandskabet havde deres sovekammer 4re alen under jorden, hvor der var store murede hvælvinger, hvor de kunne køre med kanoner. Her var vi godt indespærrede, thi for casematens yderste dør var der underofficers vagt, som besatte posterne rundt omkring på voldene, så her var ingen lejlighed til at undvige. Vi forsøgte at skrive et brev til hjemmet, og jeg havde også det held, at det gik godt. Jeg fik efter lang tids forløb svar derpå, hvilket var mig en uskattelig glæde, thi det var den eneste måde, vi kunne holde forbindelse på. Udsigterne for fremtiden var jo mørke. Landet var besat af fjenden, omtrent 25.000 mand, og vi

som skulle forsvare landet, sad her i fangenskab. Vi var omtrent 500 mand i denne fæstning.

Den 3. maj var vi til alters. Der var en dansk præst (Ludvig C. M. Wagner), som rejste omkring til alle fanger. Den 25. april blev der bestemt våbenhvile til den 12. maj.

TVANGSARBEJDE

Den 6. maj fik vi befaling på, at vi skulle på arbejde i 4 timer hver formiddag. Det kunne nu forresten være godt nok for sundhedens skyld, men vi havde kun dårlig lyst til at arbejde for fjenden, især da kosten var så dårlig, og vi ingen penge kunne fortjene derved. Det var voldarbejde, som skulle forrettes med hjulbør. Dette holdt svendene fra købstaden ikke af, dette bondearbejde, og der var også stadige spektakler derved, men det tjente jo ikke til andet end at forbitre gemytterne på præjserne imod os.

VÅBENSTILSTAND

Den 12. maj blev der atter sluttet våbenstilstand til den 12. juni.

(Her er ét eller flere af dagbogens blade desværre gået tabt, men slutningen er heldigvis bevaret.)

Da vi nåede den 1. august blev våbenhvilen forlænget i 3 måneder til 1. november, men så begyndte een og anden at klage og jamre, at nu skulle vi sidde her til den tid, og de var færdige at gå i jorden af sorg, men når nøden er størst er hjælpen nærmest.

Den 8. august kom efterretningen om, at nu var de kommen til overenskomst om fangernes udlevering, men vi kunne jo næppe tro, det var sandt, thi så ofte var vi bleven fyldt med løgn. Men der begyndtes snart at træffes foranstaltninger til hjemrejsen.

Hvilket syn af glæde.

Efterskrift

REJSEN HJEM

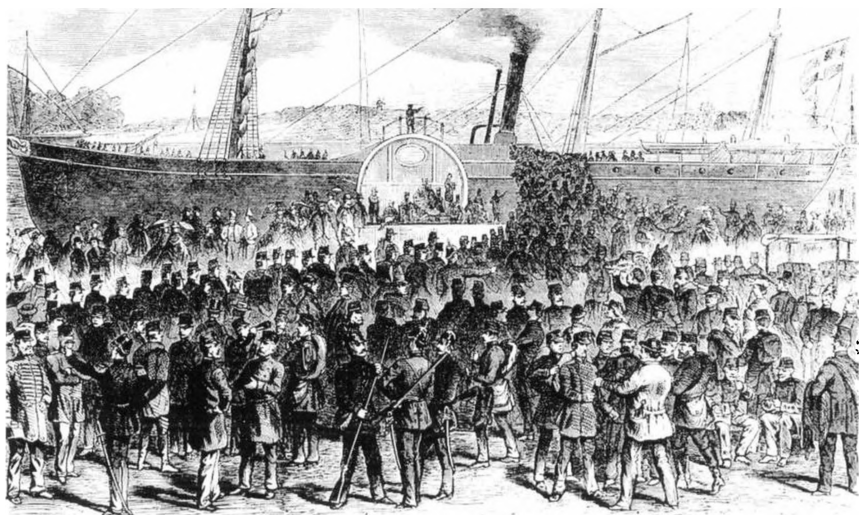
Tirsdag morgen den 22. august 1864 kl. 6 lagde skibene »Freja« og »Slesvig« med de sidste frigivne krigsfanger til ved Kvæsthusbroen i København, hvorfra soldaterne gik til deres kaserne.

Rejsen hjem til Borris er formentlig foregået ligesom udturen, men i omvendt rækkefølge, med tog til Korsør (jernbanen over Fyn kom først i 1865) og derfra med skib til Århus. Fra Århus er turen antagelig gået med dagvogn, eller hvis der ikke har været penge til det, til fods. Det har ikke kunnet gøres på én dag, men nok to, og landevejskroerne skulle ifølge loven lade ubemidlede folk overnatte gratis i et

såkaldt »bossekammer« eller i rejsestaldens halm.

Niels Christian Hullig vendte hjem til kone og børn på Egviggaard (Gåsdalvej 14) i Borris, og parret fik endnu 2 børn. Men Niels Christian Hullig fik ikke et langt og lykkeligt liv, for den 21. april 1875 døde han som enkemand 41 år gammel. Hans hustru Ane Margrethe Madsen var død den 20. februar 1874 af tæring (tuberkulose) også 41 år gammel.

I folketællingen den 1.2.1850 i Borris nævnes Niels Christian Hullig som vinterskolelærer i Qvodbøl Skole, 17 år gammel, og det er også ham, der har ført pennen ved folketællingen i Qvodbøl

Danske krigsfanger på vej hjem går ombord i dansk hjuldampskib (Illustrierte Zeitung).

(Kodbøl) skoledistrikt. 1855 var han lærer i Lindvig skole og 1860 skiftevis lærer i Øster og Vester Gaasdal skoler.

Det er nok fra lærergerningen, at N. C. Hullig har haft forudsætningerne for at læse og skrive breve for kammeraterne, for slet ikke at tale om at skrive dagbogen.

N. C. Hullig blev ved valget den 30. nov. 1870 valgt til medlem af Sognerådet for en treårig periode.

Ligesom Niels Christian Hullig blev mange af veteranerne fra '64 ikke gamle, dels havde de på grund af det hårde liv i felten pådraget sig tuberkulose eller andre sygdomme, dels var selvmordsraten høj blandt de overlevende, når de oveni deres sygdomme og det stærke indtryk krigens rædsler havde gjort på dem måtte slås med omverdenens manglende forståelse for, at de havde tabt krigen.

Æ MORSINGBOSME'

En anden borrisbo Chresten Pedersen blev taget til fange af tyskerne i 1864. Chresten Pedersen, født den 17.10.1835 i Hvidbjerg, blev kaldt *æ morsingbosme'*, eller *Kræ Pæjsen* og blev den 19. marts 1858 i Redsted, Mors gift med Ane Kirstine Jensen født den 31.8.1840 i Sindbjerg, Redsted sogn på Mors, hun døde som enke i Borris 1925.

Chresten Pedersen, der ved vielsen var smed i Sindbjerg på Mors, flyttede til Borris, hvor han først havde et smedeværksted i Debelmose, men 1891 flyttede han til Storegade 18 i Stationsbyen, hvor han byggede et hus med smedie i den nordlige ende og beboelse i den sydlige ende. Senere byggede han et hus mere på grunden med gavlen ud til gaden til smedie, dette hus er nu nedrevet, mens det først byggede står endnu med en ny skalmur udenom.

Mindesmærket for de faldne i kampen for Dybbøl by, hvor bl.a. Niels Pedersen Vendelbo faldt. Rejst 1870, senere flyttet til sin nuværende plads i Dybbøl Bygade.

Indskriften lyder:

»Hvilested for 25 danske Soldater, som faldt i en haardnakket Kamp for Fædrelandet den 17. Marts 1864 imod 2. Bataillon af 8de Brandenburgske Infanteri Regiment.

7de Infanteri Regiment

Vaabenmester I. E. August Kolbe,

Menig I. Hansen, Rasmus Petersen,

N. Chr. Larsen, H. Frandsen,

H. Jørgen Jørgensen, N. Meyer,

P. Jul. Sørensen.

8de Infanteri Regiment

2 Undercorporaler H. Carl Hansen og

Chr. P. Jensen, Menig Niels Pedersen,

P. P. Christensen, Hans Lauritzen,

N. P. Chr. Nielsen, Chr. Andersen,

Chr. Gundorph, Mads Søvnald,

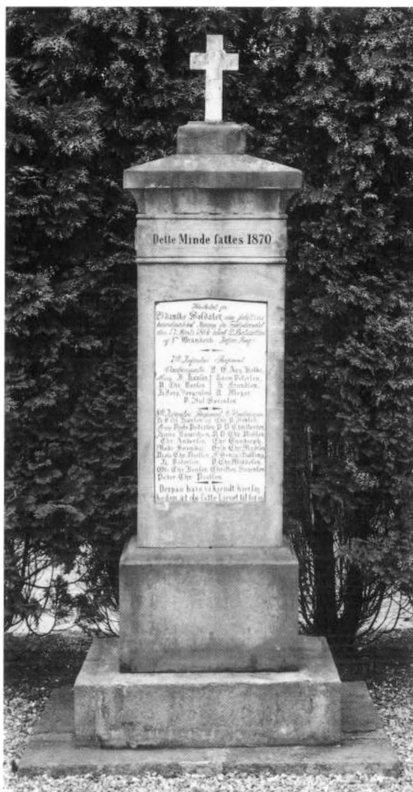
Erik Chr. Madsen, Niels Chr. Nielsen,

F. Senius Halling, H. Pedersen,

P. Chr. Mikkelsen, Ole Chr. Jensen,

Christen Sørensen, Peder Chr. Poulsen

Derpaa have vi kjendt Kierligheden at de satte Lievet til for os«.

Et barnebarn fortæller, at Chr. Pedersen berettede om fangenskabet, at han en morgen blev vækket ved at en prøjser stak sin bajonet igennem hans kappe og sagde *god morgen!* Chresten Pedersen sagde senere: Sol og vind skull' ha' ståen lig' så skull' a nok ha' pyntet ham, sådan forstået at hvis vilkårene havde været lige, og han også havde haft et våben, mente han, at han nok kunne have klareret prøjseren.

Det lykkedes Chresten Pedersen at flygte fra fangelejren, og undervejs fandt han en død kammerat, han tog kammera-

tens papirer og gav ham sine, og det lykkedes ham at komme hjem til Borris.

Eftersom han var kommet hjem om natten, lå han og sov, da sognefogden den næste morgen mødte op på bopælen og sagde til hans kone: *Jeg har en sørgelig meddelelse til dig, din mand er faldet i krigen.* Konen An Kirstin svarede: *Det tror jeg ikke på, for han ligger inde i sengen!*

N. C. HULLIGS KAMMERATER OG ANDRE

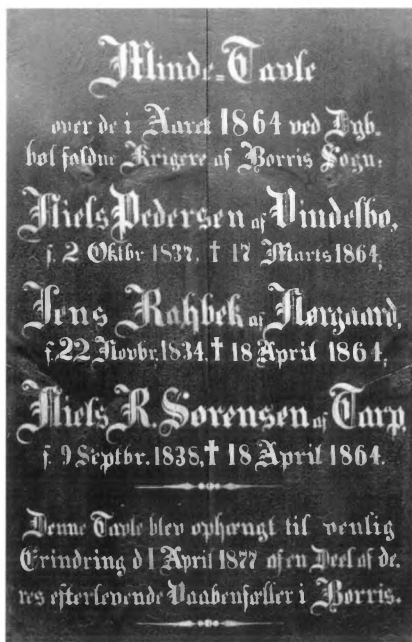
Navne i kursiv er omtalt i dagbogen.

Kristian Enevoldsen. Ved sin fødsel og vilse kaldes han Christen, mens N. C. Hullig kalder ham Kristian, og i en slægtsbog kaldes han Christian, men det er utvivlsomt samme mand, for på sin ansøgning om en erindringsmedalje skriver han selv Christen.

Christen Enevoldsen, født den 14.1. 1835 i Nørgaard i Bølling, søn af gårdmand Enevold Jespersen Nørgaard og hustru Kjersten Christensdatter, gift i Borris den 27.3.1862 med Margrethe Jensen, født i Store Gaasdal, (Gåsdalvej 15) Borris den 26.7.1832, der opholdt sig i Egvigggaard i Borris. C. E. var indkaldt til 2. Artilleriregiments 10. batteri, hvor han var menig trainkonstabel og forrider ved 8. ammunitionsvogn. Hjemsendt 18.9. 1864. Ikke længe efter Christen Enevoldsens hjemkomst fra krigen, den 23. maj 1865 døde hans hustru, og dagen efter døde deres lille søn, begge af en meget ondartet halssyge.

Chr. Enevoldsen blev senere, den 20.10. 1865 gift med Johanne Jepsen f. 16.6. 1837 i Engsig, Skjern. Chr. Enevoldsen, kaldet Chr. Nørgaard, ejede og boede i Nørgaard i Hanning. På sine gamle dage flyttede han til Skjern, hvor han opholdt sig hos en datter, og der døde han.

Anders Pag. Anders Pagh Pedersen, født den 28.12.1835 i gården Vendelbo, (Længstedal 4) Borris, søn af gårdmand Anders Pedersen og hustru Kirsten Mikkelsdatter og broder til Niels Pedersen. Anders lå ved 2. Dragonregiments 3. eskadron som menig og havde nr. 55. Anders P. Pedersen

Mindetavle i Borris Kirke.

var gift med Nielsine Nielsen f. 9.4.1840 i Debelmose, Borris, død 8.1.1912.

A. P. Pagh kom 18.5.1871 til Sdr. Felling, hvor han 1877 var gårdmand og jordbruger i Drungstrup (Dalgasvej 6). Han døde den 7.12.1926.

Niels Vendelbo. Niels Pedersen, født den 2.10.1837 i Vendelbo, (Længstedal 4) Borris, bror til Anders Pagh Pedersen.

Under kampene om Dybbøl by faldt blandt andre Niels Pedersen Vendelbo. Han blev af fjenden begravet i en fællesgrav, beliggende lidt sydøst for Dybbøl by sammen med 1 våbenmester, 2 underofficerer og 21 andre danske menige der faldt den 17. marts 1864.

Niels Pedersen har sammen med de to andre faldne fra Borris, Jens Rahbek Nørgaard og Niels R. Sørensen fra Tarp, der begge faldt i slaget på Dybbøl Banke den 18. april 1864, fået sit navn på en mindetavle i Borris Kirke ophængt i venlig erindring den 1. april 1877 af en del af deres efterlevende våbenfæller i Borris.

Ifølge overleveringen var Niels Pedersen Vendelbo, der var veteran fra treårskrigen 1848-50, ikke selv indkaldt til militærtjeneste i 1863-64 men var stedfortræder for en anden Borrisbo Peder Jensen Krogh, født på gården Borris Krog 1840. Peder Krogh døde 32 år gammel i 1872 vist nok af tuberkulose.

Jens Nørgaard. Jens Rahbek Nørgaard, født den 22.11.1834 i Nørregaard, Hjoptarp, (Hjoptarvej 6) Borris, søn af gårdmand Christen Rahbek (død 1847) og hustru Christence Nielsdatter.

På den officielle tabsliste står der Jens Rahbek Nørregaard, nr. 49 fra 17. Regiments 7. kompagni. I 1862 står Jens Rahbek i kirkebogen under afgående fra sognet, han flyttede til Nørre Vium, så det er sikkert fra dette ophold han er kommet til at kende den senere kusk på Århusturen.

Jens Gaasdal. Jens Rahbek, født den 28. marts 1833, søn af gårdmand Mads Madsen Rahbek og hustru Mette Cathrine Jensdatter, Ahlergaard (Arnborgvej 10) i Borris. Jens Rahbek var gift med Karen Raaberg og overtog 1860 gården Lille Gaasdal (Gåsdalvej 12) i Borris. Jens Rahbek lå fra 11.12.1863 som menig ved 22. Regiments 2. kompagni og havde nr. 72. Han blev såret i slaget ved Dybbøl den 18. april 1864, taget til fange af tyskerne og indlagt på lazarettet på Glücksburg

Slot, var efter eget udsagn (ifølge et oldiebarn) opgivet af lægerne men blev rask og overført til Erfurt, hvorfra han kom hjem sidst i august 1864.

Jens Rahbek blev ved valget den 1. dec. 1876 valgt til Sognerådet for en treårig periode.

Johannes Nielsen Gaasdal, der blev indkaldt til 4. Regiment, købte 23.6.1861 ejendommen Hedelund (Gåsdalvej 11) i Gaasdal, i Borris, og solgte den igen 20.6.1865.

Andreas Pedersen, skomager, født den 13.6.1834, blev gift den 20.9.1861 i Borris med Maren Eriksen, født 29.11.1836 i Debelmose, Borris, der døde i barselsseng 8.2.1864; dernæst gift i Borris med sin afdøde kones ét år ældre søster Ane Kirstine Eriksen. Parret boede 1866 i Brohuset, det tidligere Færgelund (nedrevet), ved Borris-krog og 1871 i Vinbæk, Borris (nedrevet) ved Skjern å nær skellet til Sdr. Felding sogn.

C(hristian) *Conradsen* er formentlig identisk med Johan Christian Fromberg. (Begrundet med at faderens fornavn var Conrad, og det tidligere var almindeligt, at barnets efternavn blev dannet af faderens fornavn).

Johan Christian Fromberg, født den 19.1. 1834, søn af hmd. og murermester Conrad Johansen Fromberg og hustru Mariane Christensdatter i Borris. Han var husmand i Nr. Vium da han den 24.10.1858 i Borris blev gift med Cathrine Marie Rahbek født 1843 i Nørregaard, Borris, og således søster til Jens Rahbek Nørgaard. J. C. Fromberg blev 11. December 1863 indkaldt til 17. Regiments 8. Kompagni og havde nr. 33. Han blev taget til fange på

Dybbøl 18. April 1864 og hjemsendt 2. August 1864. Johan C. Fromberg var husmand og krovrært i Dalager (Storegade 47) i Borris.

J. C. Fromberg døde 47 år gl. den 7. august 1881 som indsidder i huset ved Borris Kirke.

Laust Pedersen, må være identisk med Laurids Pedersen født i Staby 1. februar 1837, flyttede i maj 1863 fra Madum til Tarm, indkaldt den 1.10.1863 som menig ved 9. Infanteriregiments 2. kompagni og havde nr. 279, blev hjemsendt sidst i august 1864. Han var 1877 husmand i Tarm og medlem nr. 18.307 af De danske Vaabenbrødres Selskab,¹⁸ Tarm afd. Laurids Pedersen blev 1863 gift i Skjern med Anne Marie Christensen f. i Skjern 8.4.1838.

Parret fik 11 børn, hvoraf de 3 døde som små. Familien boede i en landejendom på Skjernvej 70 og Laurids Pedersen angives 1880 at være daglejer ved landbruget, 1890 at være arbejdsmand og 1901 amtsvejmand, og ved hans død 1918 80 år gl. angives han at være fhv. vejmand, nu på Asylet. Laurids Pedersen klarede sig ikke så godt, i 1880 er 4 af sønnerne på fattiggården og i 1890 en femte, men da er tre af de ældre børn væk derfra, formentlig er de kommet ud at tjene. Ejendommen på Skjernvej 70 blev købt 1865 og solgt på auktion 1897. Men parret købte hus igen, for 1918 solgte enken Anne Marie Christensen Vejlevej 29 til sønnen Karl Marinus Pedersen, Skjern.

Bjerre. Peder Troelsen født 24.12.1833 i Bjerre, FASTERHOLT i Arnborg søn af gårdmand Troels Nielsen Bjerre og hustru Ane Marie Pedersdatter, blev 1859 gift med Karen Jensdatter, f. 1839 i Vovlund.

Jens Rahbek Gaasdal fotograferet som genindkaldt til 22. Regiment i 1863. Det er uvist om chakoten er hans eller fotografsens. I krigen brugte kun 18. Regiment chakot.

(Foto: Chr. Neuhaus Eftf, Oluf W. Jørgensen, Købmagergade 14, København).

Indkaldt ligesom N. C. Hullig til 17. Regiments 7. kompagni, hvor han havde nr. 26. Han blev ifølge stambogen, med et skudsår igennem hovedet (mundten), taget til fange i slaget ved Dybbøl den 18. april 1864. Han var indlagt på lazaret i Ullerup, Borup og Appenrade (Aabenraa) i sammenlagt 6 uger. P. T. Bjerre overlevede såret og fangenskabet og blev permitteret (hjemsendt) 21. august 1864. Han var landmand 1877 og havde overtaget svigerforældrenes gård Voulund (Voulundgårdvej 1) i Rind ved Herning.

Ifølge H. P. Hansen trak P. T. Bjerre

frinummer, da de ældre årgange blev indkaldt til krigen, men da én bød ham 200 daler for at være stedfortræder, så trak han i trøjen. I 7. kompagnis stambog står der ikke noget om, at P. Troelsen var stedfortræder for en anden, så historien kan ikke ad den vej bekræftes. Da han efter slaget ved Dybbøl blev meldt savnet, var man i hjemmet ikke sikker på, at man ville se ham mere, men en dag dukkede han op igen derhjemme.

I juli 1904 fik Karen og Peder Troelsen landhusholdningsselskabets sølvbæger for hedeopdyrkning. Peder Troelsen døde 19.10.1913 som enkemand.

Knud Jensen, f. 19.12.1831 søn af gårdfæster Jens Jensen og hustru Mette Knudsdatter i Vester Allinge ved Randers. Knud Jensen, der 1855 angives at være væverkarl, lå som menig fra 10.12.1863 ved samme regiment og kompagni som Hullig og havde nr. 32; savnet (taget til fange) i slaget ved Dybbøl den 18. april 1864, permitteret i august 1864. Han var 1877 husmand i Fløjstrup, Hørning sogn, Randers Amt og medlem nr. 28.075 af De danske Vaabenbrødres Selskab, Randers afd.

Fodgarder *Ole Knudsen* fra Hee Sogn har ikke kunnet identificeres.

Jens Jep(pe)sen, født 11. juli 1834 i Hippeltoft (Heboltoft), Hebolgårde 3, Velling, søn af gårdmand Jeppe Lauridsen og hustru Maren Margrethe Nielsdatter. Jens Jepsen, der fra 10.12.1863 som menig lå ved 17. Regiments 7. kompagni, blev taget tilfange 18. april 1864 ved Dybbøl. Han er formentlig som de andre hjemsendt i august 1864. Jens Jepsen var 1877 ungkarl og tjenestekarl og boede i Velling ved Ringkøbing. J. J. blev den 3.5.1878 i

Velling gift med Kristiane Pedersen Orloff, født 8.2.1836 i Rindum.

P. C. W. må være Peder Christian (Jensen) Worning (Vorning).

Vorning. Peder Christian Jensen, født den 10.10.1833, søn af gårdmand Jens Peder Kleitrup og hustru Anne Madsdatter i Vorning, Randers Amt. Indkaldt fra 10.12.1863 som menig ved samme kompagni som N. C. Hullig og havde nr. 18 og ifølge Stambogen savnet (tilfangetaget) i slaget ved Dybbøl den 18.4.1864, permitteret fra fangenskab 18. august 1864. I 7. kompagnis stambog står der: *Har efter eget opgivende været såret og ligget på lazaret i Posen i Prøjsen.*

P. C. J. Vorning blev 6.12.1864 i Qvorning gift med Gjertrud Johanne Jensdatter født 1837 i Vesterlade, Horsens. P. C. J. Vorning var 1877 husmand og købte 1.8.1868 en landejendom i Qvorning ved Viborg, som han havde til 6.7.1905. Han var 1894 medunderskriver ved oprettelsen af forsamlingshuset i Kvorning. Han døde 7.11.1914.

P. Buur. Peder Buur, f. 25.11.1833 i gården Næstholt i Snejbjerg, søn af gårdmand Christian Buur Thuesen og hustru Johanne Thuesdatter, gift den 6. dec. 1860 med Ane Christensen f. 1.2.1835 i Ørskov, indkaldt som menig fra 13.12.1863 til 27.3.1864 ved 17. Infanteriregiments 2. kompagni og havde nr. 23.

Ifølge N. C. Hullig købte P. Buur en stillingsmand den 27.3.1864.

I 1877 var P. Buur landmand og boede i gården Næstholttoft (Næstholtvej 11) i Snejbjerg. Han var medlem af De danske Vaabenbrødres Selskab, Herning afd. Død 1899.

Niels Jørgen, har ikke kunnet identificeres.

Jens Davidsen, f. 21.7.1834 søn af gårdmand David Jensen og Margrethe Christensdatter i Landtingmark, Ejsing sogn. J. Davidsen blev indkaldt 8.12.1863 som menig ved 17. Regiments 7. kompagni og havde nr. 43. J. D. købte en stillingsmand, menig nr. 227 ved 6. kompagni, der overtog »vagten« den 20.4.1864 i Fåborg.

J. Davidsen var 1877 ølbrygger i Holstebro. Jens Davidsen, der nævnes som bryggeriforpagter, blev 8. nov. 1863 i Holstebro gift med Maren Jeppesdatter, f. 1838. J. Davidsen døde den 20. juli 1904. J. Davidsen var medlem af De danske Vaabenbrødres Selskabs afdeling for Holstebro og Omegn.

Søren Chr., der blev kasseret, er ikke identificeret.

Selvmodderen var ifølge 7. kompagnis stambog *Hans Nielsen* fra Præstø. Han var årgang 1857 (f. ca. 1835), stedfortræder d.v.s. stillingsmand og havde aflivet sig selv den 20. februar 1864 i Katvig.

Af ovenstående kan man måske slutte, at pengene ikke altid var den eneste grund til, at frivillige meldte sig til krigen, ønsket om at komme væk fra personlige problemer kan også have spillet ind. Men »nissen« flytter jo som bekendt oftest med.

Af andre Borrisboere, der var med i krigen og som i 1877 fik en erindringsmedalje, kan nævnes:

Jens Chr. Jensen, født i Tarm 3. dec. 1837, gårdmand i Sønderkov (Sønderkovvej 27) i Borris. Jens Chr. Jensen var indkaldt fra 1.12.1863 til 12.12.1864 som menig ved 3. Dragonregiments 2. eskadron og havde

nr. 86. Han blev syg og var indlagt i Kjerteminde fra 2.10. til 17.10.1864.

Kristian Jensen Rabjerg, født 6. maj 1832, var møllersvend og boede 1877 i Odderskjær, Borris.

Niels Flinker Jensen f. 15.10.1835 i Ager, Borris. Var indkaldt til 12. Regiments 2. kompagni og havde nr. 363. Deltog fra 20.5 til 11.11.1864 som menig. 1880 bor Niels Flinker Jensen på Ahler Hede og er gift med Mette Katrine Jensen, f. i Skjern 1835.

Mikkel Kristensen, født 27.1.1840, var indkaldt fra 24.6.1863 til 11.6.1864 som menig ved 6. Dragonregiments 3. eskadron og havde nr. 139. Han var syg flere gange og var indlagt på Mors, i Dronninglund og på Sølvgedes Kaserne. Han var landmand og bosat i Grønborg Borris (Grønborgvej 4).

Kristian Nielsen, født 12.1.1838, var fra 28.11.1863 til 20.12.1864 indkaldt som menig til 5. Dragonregiments 1. eskadron og havde nr. 70. Han er landmand og bor 1877 i Hjørtarp i Borris.

Jes Eskesen, Moesgaard, født 4.4.1838, var indkaldt fra 1.11.1863 til 6.2.1864 og fra 14.7. til 14.8.1864 som undercorporal ved 9. Regiments 3. kompagni og havde nr. 261. Taget til fange ved Oversø den 6. februar 1864. Arbejdsmand i Hjørtarp 1877.

Anton Povlsen, født 14.9.1841. Indkaldt som menig fra 19.3.1864 til 27.7.1865 til 11. Regiments 3. kompagni og havde nr. 236. Han var syg og i en periode indlagt i Nordborg på Als. Sygdommen må have været alvorlig, for i et brev en anden soldat Jacob Jacobsen modtog, skrevet af hans hustru Johanne Olsen i Hanning den

Transport af sårede. De sårede blev sorteret efter, hvor hårdt sårede de var. De dødeligt sårede forblev tættest ved fronten. Blev de vurderet til at kunne overleve, blev de i vogne med halm kørt til Als og derfra ført til Fyn, hvor der var lazaretter i havnebyerne. Herfra blev de sejlet til Korsør og sendt videre med tog til København – en ubehagelig rejse, togene var ikke affjedret.

(To hundrede Træsnit, 1865).

3. juni 1864 formodes Anton Povlsen at være afgået ved døden. Han var husmand 1877 og boede i Vindberg i Dalager, Borris.

Anders Chr. Josvasen, født 15.6.1828. Indkaldt som fodgarder ved 2. kompagni hvor han havde nr. 37 fra 12.11.1850. Igen indkaldt fra 30.5.1864 til 9.11.1864 som menig ved 12. Regiments 1. kompagni, hvor han havde nr. 401. I 1877 angives han at være indsidder (bo til leje) i Grønborg, Borris. Anders Chr. Josvasen havde i nogle måneder fra august 1876 ejendommen matr. nr. 31a i Debelmose, der nu er nedlagt.

Jens Lauridsen, Vognsberg, født 24.4.1831. Indkaldt som menig nr. 18 til 4. Regiments 3. kompagni fra 18.1.1864 til sidst i maj måned 1864. Arbejdsmand 1877 og i rubrikken bopæl skriver han: *Jeg er tjenestekarl i Gjaldbæk By.*

Rasmus Jensen, Heilund født 10.10.1833, indkaldt som menig fra først i dec. 1863 til efteråret 1864 til 17. Regiments 8. kompagni som nr. 39. Indlagt som syg i Sønderborg i januar 1864. Gårdmand i Debelmose 1877 (Arnborgvej 8).

Laust Pedersen, f. 28.9.1834, lå fra 2. maj 1864 som menig ved 7. Regiments 5. kompagni, hvor han havde nr. 57. Han blev

hjemsendt i efteråret 1864 og havde 1877 ejendommen Toftegårdsvej 3 i Debelmose, Borris.

Chresten Chrestensen, Øster Rabjerg, f. 24.12.1834, indkaldt som menig ved 9. Regiments 1. compagni og havde nr. 272. Deltog i krigen fra november 1863 til 7.10.1864. Medlem af De danske Vaabenbrødres Selskab, Tarm afd. Var 1877 husmand på Aagaardshede, i Hjordhuset, Borris.

Peder Hansen, Lindvig, f. 1.6.1837. Indkaldt til Artilleridepotet ved Etaten, som menig nr. 9. Deltog i krigen fra 17.2.1864 til 28.4.1864. Indlagt på lazaret i Sønderborg, Augustenborg og Valdemar Slot. Var 1877 snedker i Lindvig, Borris.

Hans Nissen Friis, f. 15.9.1834. Deltog som menig fra 11.12.1863 til 22.2.1864 ved Garnisonsbataillon i Kjøbenhavn, fra 22.2.1864 ved Andet Fæstningscompagni i Skansen nr. 3 ved Fredericia, atter igjen til Garnisonsbataillon til 18.8.1864. Var 1877 landmand i Lindvig (Lindvigvej 11), Borris. På ansøgningsskemaet er tilføjet: I Aaret 1858 var jeg ved 10. Regiments 4. Compagni og havde nr. 124. Grunden til at H. N. Friis forrettede garnisonstjeneste var utvivlsomt, at han var født sydslesviger, og man derfor mente ikke at kunne regne med hans loyalitet for den danske sag.

Peter Christen Evald Krarup, civilingeniør, søn af præsten i Naur, født 7.5.1837, var undercorporal ved Aarøes¹⁹ Streifkorps² 2. compagni og havde nr. 27. Captain Aarøes Streifkorps var datidens jægersoldater. P. C. E. Krarup var gift med Caroline Mathilde Schouboe f. i Oddense, hvor parret boede til omkring 1870, hvor

de flyttede til gården Store Hvollig på Borris Sønderland, hvor Krarup anlagde et engvandingsanlæg ved Omme å.

Sidst i 1880'erne blev gården overtaget af en kreditor og Krarup rejste til Sverige, hvor han fik et stort arbejde og blev boende nogle år. Også i Tyskland har han anlagt engvandingsanlæg. På sin ansøgning om en erindringsmedalje (som han først modtog ved nytårstid 1885) tilføjede han: *Et af arbejde stærkt optaget liv, der tildels har været tilbragt i udlandet, er grunden til at jeg ikke i rette tid fremkom med ønsket om en erindringsmedalje for deltagelse i krigen.*

Adressen på ansøgningsskemaet er igen Hvollig i Borris.

Og så var der Niels Rahbek Sørensen, Tarp, født den 9.9.1838 i Velhusted, Kibæk, og indkaldt til (8. Brigades) 9. Regiments 5. kompagni som nr. 271, der desværre omkom og derfor ikke fik nogen medalje men en plads med sit navn på en tavle indvendig på sydvæggen i Borris Kirke.

Chresten Madsen, født 8.3.1838, søn af tjenestekarl og indsidder Mads Sørensen og hustru Mette Christensdatter i Gravl, Borris. Indkaldt som menig fra 14.3.1864 til i oktober 1864, ved 1. Artilleri Regiments 3. Compagni og havde nr. 455. C. M. var 1877 husmand og snedker i Seirup, Aadum.

Der kan godt være flere veteraner end de her nævnte, da de folk, der som N. C. Hullig var døde før 1877, jo ikke var i stand til at ansøge om en medalje, ligesom folk, der var flyttet fra sognet, ikke står listet under Borris.

Grunden til at soldaterne næsten alle

I 1877 blev uddelt en erindringsmedalje til alle da levende deltagere i krigen. Der blev præget 58.000 samt 3000 til deltagere i begge krigene 1848-50 og 1864.

havde et tilnavn var, at mange i et kompagni kunne have det samme navn, og det var jo ret upraktisk, at der kom 20 mand springende når en befalingsmand kaldte på f.eks. Jens Jensen, så hvis folk ikke havde et sjældent efternavn, blev de udstyret med et sted- eller gårdnavn, således at f.eks. Niels Pedersen blev til Niels Vendelbo og så videre ....

SOLDATERNES FAMILIER

Ifølge lov af 1862 var kommunerne forpligtet til at sørge for de indkaldte soldaters familier, da mange af de genindkaldte og forstærkningsmændene jo var gift og havde børn. Hjælpen kunne kommunerne ikke kræve tilbagebetalt, selvom familierne skulle blive i stand til at gøre det.

I Borris syntes dog ikke mange at have søgt om understøttelse, men den 4.3.1864 meddeler protokollen for sogneforstan-

derskabet i Borris og FASTER: »I henhold til foreløbig lov om forsørgelse af tjenstgjørende militaers familier af 17. dec. 1863 blev taget den bestemmelse, at man ville tildele Ole Larsen og Niels Ølgods familier i Borris samt Jens Laurids Jensens familie i FASTER hver 4 skæpper rug og 2 skp. byg, hvilket man ville foranstalte indkøbt for fattigkassens regning«. Endviders skrives der: »Til Mikkell (Kristensen) Grønborg, Ole Larsen og Niels Ølgod manglede circa 9 skp. foder, man bestemte at lade samme opkræve med 12 album pr. tønde hartkorn, hvilket man antog at ovennævnte 9 skp. ville slå rigelig til til de nævnte mænd, og man ville da tildele Johannes Nielsen Gaasdal noget«.

Men at der var grænser for kommunens godgørenhed ses af følgende indførsel: »I mødet d. 28. juni 1864 fremlagdes en forespørgsel fra værtshusholder P. Jensen af Holstebro, *rettet til amtet*, om Borris sogneforstanderskab ikke kunne tilpligtes at udbetale rente af en kapital stor 900 rd. han havde indestående hos Ole Larsen på Gaasdalhede på grund af, at Ole Larsen er soldat. Hvorpå amtet begjærde forstanderskabets erklæring.

Hvorpå blev givet følgende erklæring:

I henhold til vedlagte forespørgsel fra værtshusholder P. Jensen i Holstebro om Borris sogneforstanderskab ikke er forpligtet til at udbetale rente af den kapital 900 rd., som bemeldte P. Jensen har indestående i Ole Larsens sted på Gaasdalhede i Borris Sogn på grund af hans fraværelse fra hjemmet som soldat, hvorpå sogneforstanderskabets erklæring af det høje amt er begjæret, skal man ikke undlade at bemærke, at man troer hidindtil at have sørgt tilbørlig for bemeldte Ole Larsens familie i hans fraværelse, ved lige siden hans

indkaldelse til krigstjeneste at have leveret alt såvel til kreaturerne som til familiens underhold, samt ikke alene holdt stedet i den sædvanlige drift, men også ved opdyrkning af rå jorden at have udvidet dette lige så meget som forhen ved ham selv årlig er sket.

Idet man således troer at have gjort hvad der i nærværende tilfælde kan påhvile kommunen, må man protestere imod ovenanførte fordring som noget, hvortil man troer hverken at være berettiget eller forpligtet, hvilket og i mange tilfælde ville blive for byrdefuld, da der foruden rente også kunne blive tale om kapitalens udbetaling af kommunen».

Den 1. dec. 1864 andrager Cornelius Christensen, Vigkjærhus, hos Forstanderskabet om at få en regning betalt, stor 3 rd., for af ham foretaget håndarbejde for Ole Larsens kone under hendes mands fraværelse i krigstjeneste.

Da Forstanderskabet ikke har lovet benævnte Ole Larsens kone uden 1 eller 1½ dags arbejde til nogle vandrenders oprensning, fandt man sig ikke forpligtet til at betale hele beløbet men besluttede at tilbyde ham det halve beløb nemlig 1 rigsdaler, 3 mark.

Niels Ølgod og Ole Larsen synes at være flyttet fra sognet før 1877, og da jeg ikke ved, hvor de er flyttet hen, har jeg ikke kunnet finde ud af, om de har modtaget erindringsmedaljer.

DYRE »GÆSTER«

Medens N. C. Hullig og kammeraterne var i fangenskab og resterne af den danske hær evakueret til Fyn og Sjælland, havde Borris og næsten hele Jylland haft besøg af fjendens soldater, der forlangte at blive forplejet.

17 mm projektil til dansk tapriffel. Preussiske projektiler var kaliber 15,5 mm.

»Den 26. mai 1864 var sogneforstanderskabet forsamlet i anledning af en skrivelse fra herredsfogeden af 23. samme måned angående snarlig indkvartering, om værdien af hvad Borris-Faster har leveret til fjenden af brød, kjød, flæsk m. m., hvilket vurderedes således:

1) 861 pund kjød á 11 skilling	98 rd., 3 mk., 15 sk.
2) 2317 pd. brød á 4 sk.	96 rd., 3 mk., 4 sk.
3) 287 pd. byggryn á 6 sk.	17 rd., 5 mk., 10 sk.
4) 36 pd. flæsk á 18 sk.	6 rd., 4 mk., 8 sk.
5) 396 pd. havre á 2½ sk.	10 rd., 1 mk., 14 sk.
6) 220 pd. hø á 1¼ sk.	2 rd., 5 mk., 3 sk.

I alt

233 rigsdaler og 6 skilling.

Desuden er leveret 36 pd. salt og 140 potter brændevin af Hansen i Skjern, som forstanderskabet ikke kan opgive værdien af, da det ikke derpå har modtaget nogen regning.

Ifølge afskrift af den af hr. brandinspektør Koefoed Borris Faster Sogneforstanderskab meddelte fortegnelse af 21. novbr. 1864 over de af Borris Faster sogne leverede kreaturer til den fjendtlige armées forplejning i Vejle i året 1864 er der i alt fra den 17. august til 13. november 1864 leve-

ret fjenden 42 stk. kreaturer til en samlet kjødvægt af 12.225 pund».

VORE SOLDATER GJORDE DET GODT!

På baggrund af krigen 1848-50 havde danskerne forventet, at den danske hær også i 1864 ville vende hjem med en sejr. Man forstod ikke, at det at kæmpe mod en overmægtig fjende som Preussen og Østrig var noget ganske andet end at slå det slesvig-holstenske oprør ned i 1848. For det var jo ikke alene en talmæssig overlegen fjende, den danske hær stod overfor i 1864; den danske soldat lå her bag disse jordvolde og skulle forsvare sig med forældede kanoner og gamle forladegeværer mod preussernes langtrækkende kanoner og riflede bagladegeværer. Danskerne måtte lade sig overdænge med granater og geværkugler fra stillinger, som deres våben ikke kunne nå ud til.

Alt dette forstod det danske folk i sin helhed ikke, da den slagne hær vendte hjem. Mange af soldaterne fra 1864 havde som drenge oplevet den hyldest, der strømede de danske soldater i møde, da de sejrende tropper vendte hjem i 1850. Da de selv kom hjem i 1864, var der hverken hyldesttaler eller velkomstfester; ja mange steder havde man kun hån (nogle spyttede på dem) og spot til overs for de mænd, der først havde lidt sult og kulde under det strenge tilbagetog fra Dannevirke, og som derefter havde måttet kæmpe den håbløse kamp i de sønderskudte skanser ved Dybbøl.

De enheder, der var stationeret i København, lod man marchere ind i byen om natten, for at de ikke skulle blive ofre for københavnernes skuffelse og vrede over nederlaget.

Da Preussen i 1868 slog Østrig, begyndte man at fatte, at den danske soldat i 1864 havde været sat på en umulig opgave, men først efter at Preussen i 1870-71 havde besejret det store Frankrig (på kortere tid end det tog at vinde over danskerne), forstod også menigmand herhjemme, at vel var det en besejret hær, der vendte hjem i 1864, men det var en hær, der havde lidt nederlag efter en ærefuld kamp.

KILDER:

- Niels Christian Hullig: Dagbog over Feltlivet i Aaret 1863 og 64, afskrift på Borris Sogns Lokalhistoriske Arkiv.
- Generalstabens Værk om Krigen i 1864.
- Vilhelm Cohen: Krigen i 1864 og de faldnes Minde, 1865.
- Axel Liljefalk og Otto Lütken: Vor sidste Kamp for Sønderjylland, 1904.
- Visti Heldgaard: Borris søndre Grandelag og Omegn, ca. 1960.
- Chr. Lundsgaard: Borris Sogn og dets beboere 1688-1988.
- Mindetavle i Borris Kirke, opsat 1877.
- Grafik, stamblade, kopier af ansøgninger om erindringsmedaljer samt tabslister fra Forsvarets Arkiv: Robert Lemming.
- Forhandlings Protocol for Sogneforstanderskabet i Borris og FASTER 1862-69. Kopi på Borris Sogns Lokalhistoriske Arkiv.
- Johannes Nielsen: Den dansk-tyske krig 1864. 1991. Martins Forlag: 1864 – et hundredårsminde, 1963.
- Niels Petersen-Høkelbjerg og Poul Kürstein: Ture i Nord- og Sydslesvig, 1965.
- H. P. Hansen: Hedeboender i tre Slægtled, 1959.
- L. S. Jespersen: Slægten fra Nørgaard, 1932.
- J. F. Buur: Stamtafle over Familien Buur 1728-1911, 1912.
- Ludvig Wagner: Erindringer om Krigsfangenskabet 1864, 1898.
- Rigsarkivet: Ansøgninger til Erindringsmedaljen, M-film nr. 12730.
- Rigsarkivet: Stambog til 17. regiment, M-film nr. 12367-68.
- Johannes og Svend Dalgaard: Hanning-bogen 1889. Folketællinger.
- Kirkebøger.

NOTER:

- 1) 17. Regiments størrelse og formering.
Før krigen 1864 var navnet 17. Linie Infanteri Bataillon, der var inddelt i 4 kompagnier, nummereret fra 1 til 4.
I december 1863 blev bataillonerne forøget til det dobbelte, og blev kaldt regimenter.
17. Regiment blev derefter inddelt på følgende måde: 17. Regiments 1. bataillon, der bestod af 1., 2., 5. og 7. kompagni og 17. Regiments 2. bataillon, der bestod af 3., 4., 6. og 8. kompagni.
Ved krigsudbruddet 1. februar 1864 bestod regimentet af ca. 1600 mand.
- 2) Kusken Christen Pedersen, gift med Anne Christensdatter f. i Arnborg 1789, drev på Meldgaard, som han ejede fra 1845 til 1880, foruden landbrug også i en årrække høkeri. Han var født i Herning 1794 og således 69 år gammel da han var kusk på Århusturen.
- 3) Kugler og papirposer med en ladning sortkrudt.
- 4) Forstærkningsmænd var i alderen 31-40 år og brugtes til at udfylde hullerne i de regimenter, som helt eller delvis var gået over til fjenden i Treårskrigen 1848-50, eller hvor man havde valgt ikke som tidligere at indkalde sydslesvigere, der formodedes at være tysksindede, og derfor betragtedes som upålidelige. De upålidelige elementer, der allerede var blevet indkaldt, blev fraserterede og overført til arbejdstjeneste.
- 5) Skanse, befæstningsanlæg.
- 6) Retirere, trække sig tilbage.
- 7) Vedetpost, forreste kæde af forposten.
- 8) Cantonnement, område inden for hvilket tropper uden for garnisonen bringes under tag hos beboerne.
- 9) Forladegeværerne kunne ikke aflades de måtte affyres.
- 10) De rigtige tal var ifølge Generalstaben 58 døde og 261 sårede.
- 11) Løbegrav, nedgravet gang hvor man kan bevæge sig uset af fjenden mellem skanserne eller frem mod et fjendtligt område.
- 12) Dagen efter opsøgte to mand brigadeforstanderen og gav på alles vegne en undskyldning for deres optræden, hvorefter sagen blev henlagt.
- 13) Stillingsmand; før grundloven kom i 1849, var det kun bøndernes sønner, der havde værnepligt. Med den demokratiske grundlov indførtes værnepligt for hele befolkningen, men for at få grundloven accepteret af adelsmænd og borgerskab blev det gjort muligt for en indkaldt til militærtjeneste at leje en anden mand til at stille

- for sig. Betingelsen var, at stillingsmanden skulle have afgjort sin værnepligt og ikke selv var indkaldt til krigstjeneste.
- 14) At ikke alle turde overlade hele ansvaret for deres liv til Vorherre fremgår af H. K. Kristensens bog: Nr. Horne Herred, 1975, hvori følgende findes: »Folk vidste Enevold Olesen i Dyrvig (Hoven) havde Cyprianus. Den velkendte købmand Cohn i Varde havde en søn, som skulle med i krigen. Han gik til Enevold for at få en seddel, så han kunne blive sårfri. De' ka' a ett, sagde Enevold, a ka' skriv' for stiksår, men ett for skudsår. Cohn fik seddelen, den kostede 1 rigsdaler. I Enevolds Cyprianus har der nok ikke været en formel, der omfattede både stik- og skudsår. Brevet skulle bæres som amulet, det var en art himmelbreve. Mangfoldige soldater bar sådanne på sig, også under 1. Verdenskrig. Varde museum har to eksemplarer, der er trykte. Det ene har været brugt i Treårskrigen (1848-50).«
På Historiecenter Dybbøl Banke er der i en montre udstillet et himmelbrev. Ejeren, en dansk soldat, havde 1864 båret det i en brystlomme foldet to gange sammen, men det bragte ham ikke usårighed, for en fjendtlig kugle ramte ham, gik igennem brevet, som den lavede fire huller i, og dræbte ham. En tysk soldat tog brevet fra den faldne og gemte det. Hans sønnesøn afleverede det i 1947 til et dansk museum.
  - 15) 17. regiments tab den 18. april var: Døde: 2 officerer, 2 underofficerer og 11 menige. Sårede: 1 officer, 3 underofficerer og 56 menige. Sårede fangne: 2 officerer, 2 underofficerer og 57 menige. Fangne: 5 officerer, 18 underofficerer og 307 menige. I alt 476 mand døde, sårede og tilfange-tagene.
For Jens Rahbek Nørgaards og Niels Rahbek Sørensens vedkommende sluttede krigen her. Deres graves beliggenhed kendes ikke, men i Vilhelm Cohens bog om de faldne i krigen 1864 står følgende:
Kampen ved Dybbøl den 18. april krævede det største offer af den danske armee. For de på denne dag faldne helte findes der gravhøje på flere steder. Foruden de, der ere begravede den 19. april om eftermiddagen på Sønderborg kirkegård, er der af fjenden begravet 406 mand, dels på Dybbøl kirkegård, dels på Dybbøl Bakke.
Herom har jeg (Vilhelm Cohen) modtaget følgende meddelelse: På den såkaldte »Nye kirkegård« ved skanse VI findes følgende kors med inskription: Hier ruhen 209 tapfere Dänen,

gefallen den 18ten April 1864, på det andet: Hier ruhen 100 tapfere Dänen, gefallen den 18ten April 1864. Nogle favne bagved Dybbøl Mølle står 2 kors, på hvilke står: Hier ruhen 27 tapfere Dänen, gefallen den 18ten April 1864 og Hier ruhen 35 tapfere Dänen, gefallen den 18ten April 1864. Ved skanse IX findes 2 kors, på det ene står: Hier ruhen 6 Tapfere, og på det andet: Hier ruhen 4 tapfere Dänen, gefallen den 18ten April 1864.

Desuden er der efter denne kamp begravet danske soldater på Ulderup og Sottrup kirkegårde, men præsterne kunne ikke opgive antallet, da de faldne ere begravede sammen med fjenden i fælles grave, uden at noget mærke er optaget over disse, eller nogen indførsel i kirkebogen har fundet sted.

- 16) Retirade, latrin, et for det meste aflangt hul i jorden hvorover der var et brædt som en slags bænk, (kaldet pinden) hvorpå soldaterne så sad på rad og række og forrettede deres nødtørf. Herfra stammer udtrykket at vippe en mand af pinden, da det i fredstid var en yndet spas at ryste pinden og derved forsøge at få en kammerat til at havne i tønden (jordhullet). (Borgberg overlevede.) Retirade er også brugt med betydningen tilbagetrækning.
- 17) Om aftenen den 17. april bestod 17. Regiment foruden officerer af 949 underkorporaler og menige.
- 18) De danske Vaabenbrødres Selskab var en hjælpeorganisation oprettet 1859 med Frederik 7. som protektor. Indtægterne kom fra medlemmernes kontingentindbetalinger og overskuddet fra Danske Vaabenbrødres Industrilotteri, der 1886 blev indlemmet i Dansk Vare og

Industrilotteri, hvorefter selskabet modtog en andel af overskuddet her frem til 1943. Da medlemstallet var på sit højeste, var der 30.000 medlemmer af selskabet. I 1878 blev der lukket for tilgang af nye medlemmer.

Selskabet hjalp medlemmerne på den måde, at trængende fik understøttelse, og andre kunne låne f. eks. til start af egen virksomhed. I selskabets levetid blev der udbetalt i alt 8 millioner kr. i understøttelse, og 12 millioner kr. blev lånt ud til medlemmerne. De danske Vaabenbrødres Selskab blev nedlagt, da den sidste veteran fra 1864 døde 101 år gl. i Arnborg 1942.

- 19) Aarøes Korps, oprettet først i marts 1864, var ingen større succes, faktisk opnåedes meget få resultater ved de raids bag fjendens linjer, som var formålet med oprettelsen af korpset. Man sejlede ud fra en Fynsk havn i ly af natten og gik i land på en strand i Jylland bag fjendens linjer. Foruden håndplukkede danske officerer og 160 soldater bestod styrken af svenske og norske frivillige, de fleste uden tidligere militær træning. (Kaptajn Aarøes Streikforps i marts og april 1864. Beretning af oberstløjtnant Chr. Bjergager, 1893, trykt 1978.)

Nogle gamle mål og vægtenheder:

1 mil = 7.532,48 meter.

1 fjerdingvej = 1/4 mil = 1.883,12 meter.

1 tønde = 139,12 liter. Da tønde er et rummål, varierer vægten af 1 tønde korn efter sort og kvalitet, af rug, byg og hvede er det ca. 100 kg.

1 skæppe = 1/8 tønde = 17,39 liter.

1 album = 1/96 tønde = 1,45 liter.

1 pægl = 1/4 pot = 0,2415 liter.

1 lod = 1/32 pund = 15,625 gram.

Ove Navntoft Enevoldsen,
amatør-lokalhistoriker,
født 1935 i Torsbæk, Hoven.
Tidl. stålværks-, teglværks-, skibsværfts-
og farveriarbejder samt landmand.
6 mdr. af værnepligten aftjentes 1956
ved Det Danske Kommando i Itzehoe,
Tyskland.
Solparken 18, Borris, 6900 Skjern
E-mail one@mail.tele.dk

Ung i Vestjylland sidst i 1800-tallet

Af Niels Grønbæk

Født i Dybe sogn den 22. juli 1873 af forældrene Kirsten og Peder Pedersen Overby voksede drengen Peder Johan Pedersen Søndergaard op i en landbofamilie. Han blev vestjyde som vel de fleste: Ikke let at imponere, satte tæring efter næring, og »tøwtlø's ar'be« var han ikke meget for. Dertil havde han et lyst og glad sind samt en udpræget humoristisk sans.

Peder Søndergaard mødte jeg første gang i 1943. Det blev til et godt venskab, som varede til hans død i 1957. Han fortalte mig ofte og gerne om sine omskiftelige barndoms- og ungdomsår i Vestjylland.

Herunder følger et uddrag af disse fortællinger.

BARNDOM

Noget af det han tidligst huskede, var når et tordennejr trak over om natten. Hele familien måtte op af sengene og iføres deres bedste tøj, ifald lynet slog ned. Det tog noget tid for hans bedstemor, men omsider kom hun, iført stadstøjet, og satte sig med stor værdighed på sin stol med spændebibelen og værdipapirerne inden for rækkevidde.

I hjemmet skulle der spares, hvor det var muligt. Tællelysene måtte ikke tændes om morgenen ved vintertide, man blev i sengen og afventede så meget dagslys »te en ku si'e å fin'd æ klæjer«.

Peder Søndergaards far, Peder Overby, handlede meget med fast ejendom. Det førte til en mildt sagt omskiftelig tilværelse for familien; det stod tit på, at Kirsten, børn og bohaves måtte med flyttevognen. Fra 1881 til 1883 havde han skøde på gården matr.nr. 40a m. fl., Høbrovej 25, Hee Sogn (Kr. Susgaard: »Hee sogn« side 386). Derefter købte han gården Boutrup i Nr. Felding. Her fik familien kun ro i ca. to år, idet Peder Overby mageskiftede Boutrup med en landejendom ved Lemvig. Hvem der her gjorde den bedste handel, er der vist ingen tvivl om: Det blev aftalt mellem de to parter, at de hver i sit køretøj med familie og bohaves skulle mødes i Vemb, for her at ordne det fornødne ved overdragelsen. Men ankommet hertil havde Lemvigmanden – ham »fræ æ gu'e ju'er« – fortrudt byttehandelen. Han viftede energisk med en femhundredekroneseddel for om muligt at få handelen ophævet. Men det fristede ikke den 12-årige Peder Søndergaards far, som igennem sit samlede livsforløb angiveligt skulle have haft hen imod 40 skøder.

KLAP MØLLE

I sit 14. år træffer vi Peder Søndergaard som tjenestedreng på Klap Vandmølle i Velling Sogn ved Ringkøbing. Herfra gik han til konfirmationsforberedelse, og blev

konfirmeret af pastor Aksel Helweg i Velling Kirke.

Møllens ejer i 1887 hed Jørgen Jørgensen. Møllen malede korn for omegnens landmænd og havde samtidig et så stort kreaturhold, at en fast røgter var ansat. Ud over ham var der ansat en voksen karl, en dreng på 16 år samt Peder Søndergaard på 14 år. De to drenge fandt hurtigt sammen i arbejde, fritid og skarnsstreger.

Drengenes løjer gik tit ud over røgte-ren. Han gik i sit undertøj så længe, det kunne holde sammen, til sidst var det om-trent stift af mangel på vask. En dag dren-gene fandt et par af hans lange, aflagte »unævnelige«, bandt de snore om forne-den og fyldte op med, hvad der var for hånden i grebningen bag ved køerne. Resultatet blev anbragt op ad en stald-dør til fri beskuelse. Hændelsen var tæt på at give øretæver, røgteren for efter drengene rundt på gården bevæbnet med en stald-kost.

I Klap Mølle var der to senge til de fire ansatte. Peder Søndergaard måtte dele seng med den alt andet end renlige røgter. Det resulterede i en omgang fnat for Peder, der måtte lide den tort på sin kon-firmationsdag at stå på kirkegulvet smurt ind i grøn sæbe, så tøjet klæbede til krop-pen.

Når kartoflerne skulle tages op i Klap Mølle, havde man nogle koner fra nabola-get til hjælp, og dagene i kartoffelageren var ikke kedelige for de to drenge. Ko-nerne var ikke tilbagestående i deres for-tællinger og adfærd, så drengene var lutter øren og øjne.

Om vinteren i hård frost blev der savet isblokke på mølledammen. De blev stablet op i tørvehuset med tørvejord imellem la-

gene. Den hengemte is blev brugt til at nedkøle fødevarer, bl.a. fisk, og kunne holde sig frossen til hen på sommeren.

Når Ringkøbing Fjord frøs til, kom skøjterne – de navnkundige »Holms-lændere« – frem. De to drenge fra Klap Mølle blev helt øvede og krydsede ofte fjorden. Men isen kunne være lumsk. En aften ville en fisker løbe over fjorden med en slæde foran sig, hvorpå hans kone sad. I mørket gik slæden igennem den tynde is på en våge og forsvandt ind under den svære is, så konen omkom.

HANNING HEDEGAARD

Næste plads for Peder Søndergaard var Hanning Hedegaard, og her måtte han deltage i hølslættet i Skjern Enge. Alt dis-ponibelt mandskab kørte fra gården klok-ken 1.30 om natten for at kunne være i en-gen og slå hø i længst mulig tid, inden duggen gik af græsset (dette var væsent-ligt, idet tørt græs gjorde arbejdet betyde-ligt vanskeligere for slætkarlen; tørt græs »står« ikke nær så godt for leen som fug-tigt græs). Idyllen for en 15 års knægt med le og rive en lang dag, mente Peder Søndergaard kunne ligge på et lille sted. Man var ikke hjemme på gården før klok-ken 21.30.

En ret dystert oplevelse havde Peder, da han en mørk augustaften i tordenvejr skulle gå om i Dejbjerg Mose, hvor der boede nogle familier i små boliger. Hans ærinde var om muligt at overtale et par af mændene til at hjælpe med i høsten på Hanning Hedegaard. Nærmest ved hjælp af lynene fandt han ind et par steder. Men høstarbejde var ikke sagen for disse folk, så knægten måtte gå hjem med uforrettet sag.

BREJNINGGAARD

I 1889 blev Peder Søndergaard, 16 år gammel, ansat som yngste karl på den store Brejninggaard ved Spjald. Her tjente han i to omgange, sidste gang som 22-årig i 1896. Gårdens ejer var bornholmer og hed Kofoed. Han ejede på samme tid en gård ved Horsens, som han jævnligt inspicerede. Det foregik på den måde, at en af karlene med hestevogn kørte Kofoed til Herning, hvorfra der var togforbindelse over Silkeborg til Horsens.

Som yngste medhjælper måtte man påtage sig de lidet eftertragtede jobs – sådan var vilkårene. Den første morgen i pladsen henvendte Kofoed sig på sit bornholmske: »Peder, tag en tæt bære og gør rent i de små huse«.

På Brejninggaard var der otte faste karle til lige så mange spand heste, foruden medhjælp i kostalden. Endvidere var der ofte en del løs medhjælp bestående af husmænd fra nabolaget. En af dem var Kræsten, som næsten var fast inventar. Han havde deltaget i arbejdet på gården siden han omkring 1851 kom hjem fra treårskrigen. Kræsten havde her bl.a. været med i udfaldet ved Fredericia. Fra denne tumult kunne han fortælle, at når det skulle gå stærkt med at klargøre forladeren, så brugte man tænderne til at fjerne dækslet på krudthylsteret. Det havde til følge, at mandskabet efter en lang dags kamp var sorte i ansigterne af krudtslam.

Kræsten var fast medhjælp ved læsningen i møddingen, når den skulle køres ud om foråret. Han sparede sine støvler, og stod derfor i møget med bare ben og opsmøgede bukser. Inden han gik til middag, fik benene blot en lemfældig omgang med en halmvisk, før de frejdigt blev plantet under middagsbordet. Det var ikke videre

Ungdomsbillede af Peder Søndergaard.

(Foto: Oskar Wils, Kolding)

appetitligt for de øvrige, men sådan var det nu altid gået for sig i hans tid.

Brejninggaards folkehold indtog deres måltider i borgerstuen, som lå i hovedbygningen. Karl og daglejere havde deres faste pladser på bænkeene rundt om det lange, skurede træbord. Ud for hver person var der under bordpladen en læderstrop med en hornske. Efter brug blev skeen slikket godt rent og måske tørret af i trøjærmnet. Kogt byggrød var obligatorisk som aftensmad. Fyldte grød- og mælkefade blev anbragt midt på bordet, og fire karle ud for hinanden deltes om et fad af hvert. Så kom hornskeerne i gang – en hentning grød, en hentning mælk osv. Det var skik, at karlene den sidste aften inden flyttedag holdt et lille afskedsgilde, hvor mælkeskålenes indhold blev byttet om med brændevin.

Peder Søndergaards forældre, Kirsten og Peder Overby i 1860'erne. Tidligt i 1900-tallet er billedet affotograferet og forstørret af fotograf Chr. Andersen, Fredericia og indsat i en oval ramme.

Kom en karl sent hjem efter en køretur med Kofoed, kunne han finde sin grød stående varm på bilæggerovnen i borgerstuen. En aften Peder Søndergaard kom hjem fra en tur og i mørket famlede sig frem til grødfadet, fik han fat i en kattekilling, som havde fundet sig et lunt sted oven på grøden.

På Brejninggaard var der i tilslutning til hestestalden fire karlekamre, beregnet til to i hvert rum. Naboskabet til hestene tog man ikke anstød af, og i en hård vinter kunne varmen fra hestene sammen med et tykt lag rughalm og tunge dyner i sengene lune i et koldt rum. Træværket på gården havde sine helt særegne lyde – spøgelse er vel for meget sagt – men på gangen mellem karlekamrene kunne det om natten

lyde, som om der gik en person slæbende i sivsko. Fænomenet blev hørt i alle fire rum.

Pigerne, der boede i hovedbygningen, kunne om natten, når herskabet var bortrejst, høre døre, der smækkede ovenpå. Og fra den store sal over borgerstuen kunne det lyde, som om der blev slæbt et stort tæppe hen over gulvet.

Mere håndfast og nærværende var hændelsen med en noget stortalende knægt fra nabolaget. Han kom jævnligt om aftenen med sin lille hund, Svint, om til ungdommen på Brejninggaard for at høre skæmt og historier. En vis irritation over knægten fik en aften karlene til at rotte sig sammen. En af dem gemte sig bag talerstolen i parken, iført hvide gevandter. Da knægten på hjemvejen gik forbi, for karlen

Garantibevjs.

Dette Platinbillede, der er udført efter smykkeligste Metode og af bedste Materiale, garanteres absolut holdbart og ved forsvarlig Opbevaring uforanderligt i mindst 10 Aar.

Fredericia 1900.

Chr. Andersen, Fotograf.

Obs. Efterbestillinger udfores af dette eller efter et hvilket som helst tilsendt Billede, ligegyldigt om det er meget affalmet, eller om der findes flere Personer paa ét Billede, og en enkelt ønskes toget ud derfra. Efter ethvert nyt eller gammelt, stort eller lille Billede udfores ogsaa almindelige mindre Billeder til følgende billige Priser:

6 Stkr. Visitkort 2 Kr. 50 Øre — 12 Stkr. 4 Kr.

6 — Cabinet 6 — 00 — 12 — 10 —

Garantibevjs for billedet af Kirsten og Peder Overby.

frem med et brøl, drengen tog i rædsel benene på nakken, men fik dog lige tid til at råbe til hunden: »Svint, Svint, snup' æ Dæwwel!«

På den modsatte side af vejen, over for Brejninggaard, lå der en brænderigård og en høkerforretning. Der var ind imellem »bud til købmanden« fra den anden side af vejen, men der var ikke tale om egentlig drikkeri på gården, fortalte Peder Søndergaard. I høsten var det karlen Laurids, der var kurer. Det gik snildt for sig på den måde, at når Laurids løb over til købmanden, havde han en ny lestryge gemt i ærmet. På hjemvejen bar han den i hånden, men havde til gengæld en flaske gemt under trøjen. Kofoed opdagede fidsen. En travl dag, da et eller andet skulle hentes hos købmanden, sagde han:

»Løb du Laurids – løb som var det efter en stryge.«

En gang efter høst skulle et stykke af ladens have nyt halmtag. Gamle Kræsten og Peder Søndergaard tærskede kernerne af rugen med plejl og tildannede tagdukkerne, som en anden karl langede op til tækkemanden. Kofoed var i Horsens og ventedes ikke hjem den dag, så der var »bud til købmanden«. Humøret steg væsentligt hen på dagen. Kræsten stod lænet op ad en dyng kornsække svingende faretruende med plejlen, imens han sang gamle viser fra krigens tid. Og på ladens tag var tækkemanden sikret med et reb om livet. Men skæbnen ville, at Kofoed kom uventet hjem og i ladeporten betragtede løjerne. Han lod dog som om han ikke så noget, der burde kommenteres.

Det mest attraktive arbejde for karlene var, når de om efteråret med hver sit spand heste pløjede ager op og ager ned. Et arbejde, der i mange sammenhænge er smukt skildret i poetiske vendinger, og som også i virkeligheden levede op til den fine omtale.

Brejning Kro var et af de samlingssteder, hvor ungdommen mødtes i festligt lag. Folk fra et større opland mødtes her, hvor der kunne spørges nyt mange steder fra. Blandt gæsterne var der somme tider to piger, Anna Muus og Kirstine Katt. Peder Søndergaard vidste ikke, hvor de var fra, men det var et par kønne piger, tilføjede han.

VEJEN-EGNEN

I 1897 flyttede Peder Søndergaard fra Brejninggaard og blev ansat som herskabskusk hos proprietær Lautrup på Estrup Hovedgaard ved Vejen. En betroet stilling, hvortil der skulle foreligge en anbefaling eller indgående kendskab til ansøgeren. Et godt gæt kan være, at Kofoed har lagt et godt ord i vægtskålen hos Lautrup.

En vis etikette skulle kendetegne en kusk. Forspand og vogn i tiptop orden, udadledelig påklædning med tilhørende hvide handsker. Når herskabsvognen skulle køres frem, måtte forspandet ikke nærme sig hoveddøren i skridtgang – kusen skulle køre en omgang i trav og standse op med maner, netop ud for trappe eller hoveddør. Da først trådte det rejseklædte herskab frem i døren.

Efter en tid på Estrup Hovedgaard blev Peder Søndergaard ansat på Pedersborggaard ved Andst. Her lærte han pigen Marie Ludvig at kende.

SELVEJE OG GIFTERMÅL

Det blev til forlovelse med Marie, og Peder Søndergaard besluttede at ville have foden under eget bord. Her blev hans far, den gamle Peder Overby, mellemmand. Han kendte en ledig landejendom i Hee Sogn, hvor den daværende ejer, en ældre ungkarl kaldet Pæ Prowstgaard, var død ret pludseligt.

Først på året 1902 overtog P. Søndergaard ejendommen i Hee (nu J. C. Christensensvej 30) ud mod Stadil Fjord, men der gik nogen tid, før hans Marie var klar til at flytte med.

En dag fik Peder Søndergaard besøg af en pranger, der lige skulle se den nye mand an. I samtalens forløb kom de ind på den forrige ejer, og prangeren sagde: »Ja, Pæ Prowstgaard, det var en sæ'er kâ'el«. Dette fik P. Søndergaard bekræftet kort tid efter, da han udskiftede de gamle spilt-ove i hestestalden og savede dem til brænde. Her viste det sig, at der i træet var boret mange store huller, hvori der lå sammenrullede stykker papir med bibelske skriftsteder på. Hullerne var lukkede med træpropper. Peder Søndergaard slap ikke for at blive mindet om noget uforklarligt: En nat skulle hans far våge over en følhoppe, og ved morgenkaffen bedyrede han, at i denne stald ville han ikke være én nat til. Men hvad årsagen var, ville den gamle ikke ud med. Ejendommens rottehund hylede, hvis den var lukket inde i hestestalden, men i kostalden var der ingen problemer med hunden. Så noget sært var der over denne hestestald, siden Pæ Prowstgaard havde fundet det nødvendigt at kalde højere magter til undsætning.

Hen på sommeren, den 11. juli 1902, blev Marie Ludvig og Peder Søndergaard viet i den smukke og særprægede Hee Kirke af sognepræst P. Hansen Jensen, og her blev deres tre første børn senere døbt.

I høsten var det brugt, at to naboer gik sammen og delte arbejde og hestekræfter. Et år var P. Søndergaard gået i en sådan aftale med en mand, som blev kaldt Stille Laus. Stille var han unægtelig, han kunne gå en hel dag, uden der blev målet et ord. Men en dag ved kaffen blev det for meget for Lauses kone.

Konen: Hvorfor sej'er du e't nøj, Laus?

Laus: Hwa ska a sej?

Konen: Sej da nøj sø'e snak te mæ.

Laus: Puddersukker!

Derefter blev der ikke sagt mere den dag.

Omkring århundredeskiftet til 1900-tallet var det almindeligt, at en del af de mandlige beboere i Hee Sogn gik sammen og spillede firkort – et spil som vist havde en snert af hasard – lige nok til at forøge spændingen.

Peder Søndergaard var af og til med i laget. En sommerdag hentede han et læs tørv i Torsted, og på hjemvejen rastede han ved Tim Kro. På den tid var en stor del af vejen til Torsted kun to hjulspor i sandet. Et par kræmmere (krejlere) som sad bænket i krostuen havde nok vurderet, at den nyankomne unge mand sikkert var en »tørvetriller«, der kunne udnyttes, så de inviterede til et slag mause.

Heldet var imidlertid med Peder Søndergaard den dag. Først vandt han deres likvide midler, dernæst fremdrog kræmmerne fra deres bagage to torsk, en mindre og en meget stor, som blev indsat i spillet i nævnte rækkefølge. Resultatet blev som

Bryllupsbillede af Marie og Peder Søndergaard 1902. (Foto: Gundelach-Hansen, Ringkøbing).

før. Peder Søndergaard vandt begge fisk, som oven på tørvevognen kom med hjem til Marie som et kærkomment bidrag til den daglige husholdning.

På sin vej til Stadil Fjord havde J. C. Christensen ofte sin gang forbi Peder Søndergaards ejendom, når han ville skyde ænder eller blot slappe af fra arbejdet på Christiansborg. De to talte jævnligt sammen, og Marie og Peder Søndergaard var med til Karen og J. C. Christensens sølvbryllup i 1904.

VEJEN-EGNEN, IGEN

Sidst på året 1905 solgte P. Søndergaard ejendommen i Hee, og flyttede med fami-

Højmossegård i Gesten 1923.

lien til Andst ved Vejen. Her fulgte han lidt i sin fars fodspor, idet han af flere omgange solgte en mindre ejendom og købte en større, indtil han i 1923 fik skøde på Højmossegård i Gesten Sogn. Her havde han 24 hektar jord, og i reglen 16 malkekøer plus opdræt.

I 1944 blev undertegnede gift med Marie og Peder Søndergaards yngste datter Sigrid, født den 2.11.1919. Vi overtog samme år mine svigerforældres bedrift.

Niels Grønbæk
Gestenvvej 53
6621 Gesten

To bryllupssange fra Thyholm

Af Kristian Bruun Hjøllund

Blandt gamle familiepapirer ligger to hundredårige bryllupssange fra landsbyen Uglev i Odby sogn på Thyholm. Forfatterne er ukendte.

Det fremgår af sangene, at personerne hørte til den indremissionske vækkelse.

Jens Thybo fortæller (1), at Indre Mission kom til Søndbjerg-Odby pastorat i 1866 med Anders Stubbkjær (1824-1902).

Han var en af de første og betydeligste indremissionærer og var født i Bording i Ringkøbing amt. Fra 1868 boede han i Fousing, fra 1893 i Holstebro.

Her vil der blive fortalt om de to brudepar og deres forældre og lidt om deres børn. – Det ene brudepar var kendt familie. Det andet brudepar krævede en del detektivarbejde for at kunne identificeres.

Ved brylluppet den 28de October 1896 i Uglev

Mel: Jeg ved en Kilde

1 <i>Saa kom da endelig Højtidsdagen, som I har ventet Og god og hellig og høj er Sagen, som nys blev prentet i Eders Hjerter ved Altrets Fod; men Gud som er over alle god, han give jer Naade</i> 3 <i>Gud give Eder selv Mod og Kræfter at stride Striden, med det for Øje, som kommer efter, naar endt er Tiden, og evigt Brylluppet holdes skal i Himlens herlige Brudesal Alt af Herrens Naade</i>	2 <i>Han give Eder at altid Freden som han kun giver med Troen Haabet og Kærligheden hos Eder bliver; at aldrig, aldrig I findes skal at være med i det store Tal, som forskyder Naaden</i> 4 <i>Farvel, lev vel da Marie kære, Gud Dig velsigne at i det Hjem, hvor Du nu skal være, Du maatte ligne de fromme Kvinder fra Herrens Tid, som derpaa gjorde al mulig Flid at ophøje Naaden</i>

5 *Dit lille Hjem Du vist ej kan glemme
og ej Din Moder,
som kærligt nyde Dig lod derhjemme
af Husets Goder;
med Bøn hun følger Dig paa Din Vej,
og glemme Dig, nej, det kan hun ej.
Det er ogsaa Naade*

7 *Gud give ogsaa, at Gartnerhjemmet
et sted maa være,
hvor de, som er i Guds Hjord indlemmet
Lousang frembære.
At Kristi Vellugt maa findes der,
fordi at han hos jer altid er
Med sin rige Naade*

6 *Vor kære Christian, Gud Dig bevare,
hans Aand Dig lære,
at ty til Gud under hver en Fare
og medgang bære.
At Du maa leve i Abrams Tro
og Davids Ydmyghed hos Dig bo.
Det kan ske af Naade*

8 *Saa da til Lykke, I Venner kære,
ja, ret til Lykke,
saa rejs med Herren hans navn til Ære
Han Eder smykke
med hans retfærdigheds Kjortel prud
hvormed en Synder bestaar for Gud
Det er Naade Naade*

Kirsten Maria Jensine Vorde (1866-1948) blev gift på sin 30-års fødselsdag den 28 oktober 1896 med Jens Christian Østergaard Hansen (1870-1939). Hun var datter af afdøde lærer Moust Nielsen Vorde (1833-1877), Odby skole, og Kirstine Jensen (1836-1916). Brudens forlover var Paul Kristensen, Uglev, som ifølge kirkebogen også var forlover for bruden ved næste bryllup – hans datter. Brudgommens forlover var hans bror og kompagnon Ludvig Christian Ø. Hansen.

Brudens mor Kirstine var ud af en stor søskendeflok fra gården Liltøft i Heltborg i Thy. Thybo skriver om hendes omvendelse, at før ægtefællen »var det nok mest Konen, der var angrebet, hun var saa stille, indadvendt, drømmende, saa der var paa Forhaand et Tilkenytningspunkt... Rent galt blev det, da Herren tog deres eneste Søn hjem til sig. Det tvivlede hun ikke paa, at han var hjemme hos Gud; 'men kommer vi der?' 'Kommer jeg op til mit Barn?', spurgte Moderen i stadig større

Uro... hun forstod, at Jesus var Døren ind til Himlen, og at han havde betalt for alle hendes Synder med sit Blod – da fyldtes hun af stor Glæde«. Det eneste vi har fra hende selv, er annoncen efter hendes mands død: »Det bekendtgøres herved for fraværende Slægt og Venner, at min kære Mand, Skolelærer Moust Nielsen Vorde, den 20. ds. efter 10 Dages smertefuld Sygdom i en Alder af 44 Aar er afgaaet ved Døden. 2 Børn modtager ham i Himmerige, og 4 begræder med mig Tabet af en kærlig Mand og Fader.

Det kan med Sandhed siges, at den Gud og Frelser, han troede paa, og hvorom det var ham en Glæde at vidne i sine Livsdage, var ogsaa den Klippegrund, han støttede sit Salighedshaab paa i Dødens Stund, hvilket i Forening med Haabet om en salig Genforening, bidrager til at lindre den Sorg, hans tidlige Bortgang fra mig og vore kære har fremkaldt.

Odby Skole, den 21. April 1877
Kirstine Vorde, f. Jensen«

Lærer Moust Nielsen Vorde og bustruen Kirstine ca. 1870. (Efter Jens Thybo: Kun god er Gud).

Kirstine Vorde som enke ca. 1910. (Foto: F. E. Winther, Lemvig).

Brudens far Moust Nielsen var fra Vorde i Viborg amt og blev dimitteret fra Ranum Seminarium i 1854 med hovedkarakter »Meget duelig«. Som ung seminarist kom han til Heltborg i Thy som »substitut« for en syg lærer. Læreren døde, og Vorde søgte den ledige stilling. Han var i mellemtiden blevet forlovet med Kirstine fra sognet, og sognerådet syntes ikke om så tæt forbindelse til en bestemt familie og ansatte i stedet en gift lærer. Men den nye lærers kone døde kort tid efter, og enkemanden, den nye lærer, giftede sig med en søster til Kirstine, så sognerådet blev på en måde snydt.

Vorde blev i stedet lærer og kirkesanger i Agger, men blev i 1861 af amtmand over

Thisted amt Gottlieb Emil, baron af Rosenkrantz, og distriktsprovst Carl Ludvig Poulsen »kaldet og beskikket ... til herefter at være Skolelærer i Odbye Skoledistrikt og Kirkesanger i Odbye Sogn«.

Da den indremissionske vækkelse få år senere kom til sognet, var lærer Vorde en af de første, der blev omvendt. Han havde før haft modstandere i sognet, for der var dem, der syntes, at han forlangte for meget af børnene; »hvad nytte var det til med al den lærdom«, men ude i sognet var han »Selskabsmanden, vittig, slagfærdig, hyggelig, der baade kunde danse og spille Kort til langt ud paa Natten. Saa fik man bære over med, at han lærte Børnene lidt for meget«, fortæller Thybo og herefter

bredt om Vordes omvendelse og om de vanskeligheder, som han fik. Stubbkjer citeres for at »*indskrænke (sig) til at nævne Lærer Vorde og Gaardmændene Paul Kristensen og Kr Villadsen, Odby. Dis ses Hjem blev i Virkeligheden Annekskirker*«. Om Vordes tidlige sygdom og død skrives: »*Det var tydeligt, at det bar mod Døden, men den var ingen Gru, den var en Hjemgang til Jesus. Om Morgen den 20. April sagde han 'I Dag bliver der Fest i Odby Skole' og saa sang han en Salme af Brorson... Og saa sov han glad ind i sin Frelzers Arme.*« Ved begravelsen blev »*Nogle Ord, affsungne ved den trofaste Ægtemage og Fader, vor kjære Broder M. N. Vordes Begravelse*«: 15 otte-linjede vers forfattet af en lærerkollega, samt to kortere sange. Traditionen med lejlighedssange ved sorg og glæde er gammel.

Der var kun en ussel pension til enken og de fire døtre, men familie og venner samlede ind til at bygge et hus i landsbyen Uglev til dem. I efteråret 1902 bevilgede Thisted Amts Skoleråd en forhøjelse af pensionen fra 156,25 kr årlig til 206,25. Forhandlingerne er udførligt refereret i amtsavisen, med navns nævnelse! Herudover var der en privat overlevelsese-rente på 110 kr i en Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalt.

Brudgommen i 1896 Jens Christian Østergaard Hansen var lærersøn fra Staby ved Ulfborg. Faderen Jens Hansen (1820-1911) var født i Nørlem af Dørken-slægt. Han var dimitteret fra Snedsted Seminarium 1843 som »*meget duelig*«. Han var lærer i Hygum ved Lemvig, Stae ved Ålborg og fra 1858 i Staby ved Ulfborg, men blev i 1886 sygepensioneret på grund af hudtuberkulose. Han var gift to gange

med døtre af lærer Nørby i Hygum, begge døde tidligt og efterlod to døtre. Derefter blev han 45 år gammel gift med en 25 år yngre søsterdatter, med hvem han fik elleve børn, de to sidste født efter hans pensionering. – Lærerparrer i Staby sluttede sig til Indre Mission under påvirkning af R W Assens, der var sognepræst i Staby 1857-67, en særpræget person, hvis begivenhedsrige liv er udførligt omtalt i »*Hjemliv og Trosliv, XIV (2)*«.«

Vor brudgom Chr Østergaard Hansen, var født i Staby 1870. Han var i gartnerlære 1885-89 hos Broström i Viborg, der havde startet gartneriet i 1860erne, efter at være indvandret fra Sverige. I 1871 havde han hidkaldt sin bror Jöns som medarbejder. Dennes hjem og betydning er beskrevet af sønnen C A Broström (3). Hjemmet var samlingssted for unge fra Indre Mission. Forældrene var blevet omvendt allerede i Sverige, »*og da de var vel anbragt i Viborg og kommet til Ro, søgte de straks de enkelte troende Mennesker op, der var at finde... Naar de kom sammen i vort Hjem, kunde Far og Mor undertiden overtale et par af Gartnereleverne og andre fra Planteskolen til at være med... Der er sikkert adskillige nu gamle Mænd omkring i Landet, der husker den Aand og Kraft, der ved disse Sammenkomster satte deres Sjæle i Svingning, og enkelte af de unge Mænd fandt Livet i Gud i deres Læretid i Viborg.*«

Efter læretid og soldatertjeneste var Chr Hansen elev på den nye højskole i Nr Nissum i vinteren 1890/91, og sommeren derefter var han ansat som gartner på højskolen. Senere var han tilbage som medhjælper hos Broström et år og en tid på herregården Pallisbjerg. Mens han var ansat på højskolen, var hans tilkommende

Kirstine Vordes og døtrene Kirstine, Maria, Niko og Lauras hjem i Uglev, bygget 1877.

hustru elev her. Hun førte dagbog om sit ophold, og vi har ledt efter bemærkninger om gartneren, men ikke fundet mange. To dage efter ankomsten: »Onsdag skulde vi lidt i Gartnerlære, Magrethe Frandsen og jeg gik en lille Aftentur ---«. De tre tankestreger skal man dog ikke tillægge nogen særlig betydning, for tankestreger er der mange af i dagbogen, og gartneren omtales kun et par gange mere, og uden tankestreger. En hel side gengiver hans gode råd om behandling af en række stueplanter: »Vi havde Gartneren til The«, med gode råd om »Akasia, Kala, Palmer, Kaktus, Roser, Otensier, Hyasinter.«

Han friede skriftligt, mens hun var i huset i Lemvig, men vi ved ikke hvornår, og brevet er ikke bevaret. Det er derimod et brev 14de september 1894, hvor han var

blevet indkaldt til efterårsmanøvrer ved militæret i Viborg: » – jeg red Tirsdag Eftermiddag paa min Cykle og var her i Viborg Kl 6. Fra Pallisbjerg til Viborg er der 11 Mil, som jeg altsaa red den Dag i 5 Timer... Om Natten sov jeg hos Gartner Brostrøm. Onsdag Middag Kl 1 mødte vi saa paa Exerserpladsen og stod saa og ventede paa at faa Pjalterne udleveret, til Kl var 7. Jeg havde før jeg kom ind skrevet til Stabssergenten, om Niels Bruun og mig kunde faa Lov at ligge i Kvarter sammen, som vi ogsaa fik Lov til, men fik to til os, som vi ikke er saa kjede af; den ene er Laurits, Sidsel-Maries Kjereste og en anden hellig Karl. Du kan altsaa forstaa at vi bor fire sammen i et Kvarter som ere enige om at tjene Herren.« Som en tilføjelse skriver nævnte Niels Bruun »en hjerte-

Fire soldater 1894. Til venstre Chr. Østergaard Hansen stående og Niels Bruun siddende. (Foto: Chr. E. Jørgensen, Viborg).

lig lykønskning i Anledning af din Forlovelse med min gamle Ven ja gid Herren rigtig vil lægge sin Velsignelse deri. Vil Du hilse P. fra mig og selv være Du hilset fra din Broder i Kristus Niels Brun«. Niels Bruun havde i 1891 etableret sig som tømrer i Tørringhuse 3 km vest for Lemvig og flyttede i 1906 til Vesterbjerg i Lemvig. Hans søn blev i 1922 gift med en datter af omhandlede brudepar.

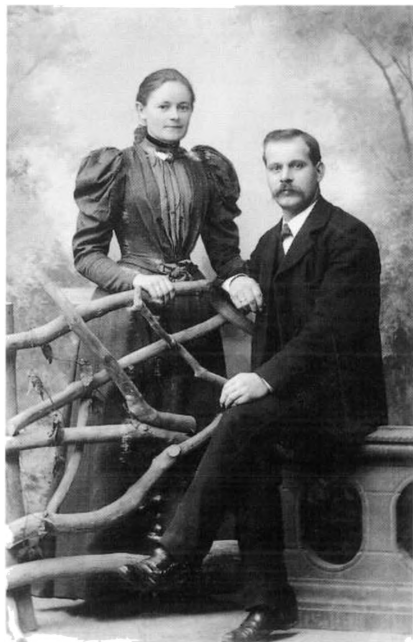
Maria Vorde og Chr Østergaard Hansen var forlovet i et par år, før de blev gift, for han skulle først skaffe grundlaget for

at kunne forsørge en familie. I 1894 forpagtede han sammen med en broder tre tønder land fra Lemvig præstegård mellem Østergade og Lemvig sø og indrettede gartneri, med udsalg i en butik i apotekets ejendom Vestergade 1. Han byggede hus ved gartneriet, Østergade 22, hvor broderen Ludvig med familie og senere hans gamle forældre boede, mens han selv boede i en lejlighed ved butikken. Det nye gartneri kunne ikke forsørge to familier, og i 1906 afstod broderen sin part, mens Chr Østergaard Hansen fortsatte, indtil han efter 35 års forløb solgte i 1931, 60 år gammel. Han fik flere tilidshverv. I 1917 blev han kirkeværge med højtidelig udnævnelse af stiftamtmand von Steemann og biskop P G Koch, Ribe.

Det var han til sin død i 1939, uafhængigt af, at han var medlem af menighedsrådet. Han var i samfundsrådet for Indre Mission og fra 1925 i Lemvig byråd.

Ægteparret bevarede naturligvis forbindelsen til familien på Thyholm, og mindst en gang årligt rejste moderen og de to døtre først med dagvogn til Humlum, derefter med tog til Oddesund Syd, herfra med skib til Oddesund Nord, og endelig med tog til Uglev station. – Døtrene: Lilia Vorde Hansen *1900, gift 1922 med lærer N M Bruun, Vemb (4), senere skolein-

Maria Vorde og Christian Østergaard Hansen som forlovede ca. 1895. (Foto: AS. B. Hansen, Struer).

Sølvbrudeparret Østergaard Hansen med døtre 1921.

spektør sammesteds. Kamilla Vorde Hansen *1904, gift 1929 med trafikkontrollør Søren Kirk, Lemvig.

Chr Østergaard Hansen levede til 1939 og Maria Vorde til 1948. På halvtredssårsdagen for brylluppet modtog Maria Vorde i anledning af sin 80-års fødselsdag hilsen fra ovennævnte Brostrøm, der havde været ungdomsven med Chr Hansen. I svar fortæller hun: »Min kære Mand, som døde pludselig for syv Aar siden, talte saa ofte om Minderne fra sine 7 gode Aar i Viborg som Elev og Medhjælper hos Hr Broström og som Soldat. Min Mand kunde næsten straaale af Glæde ved at mindes de Stunder han som ung op-

levede sammen med Venner. Deres kære Brev gjorde, at det var som vi havde noget af min Mand med til Festen; det var nemlig ogsaa 50 Aars Dagen for vort Bryllup... Siden fik vi mange gode Aar under Herrens Velsignelse, og nu varer det sikkert ikke saa længe, før vi mødes igen, og begge med utildækket Ansigt skal vi se Ham, hvem vi her troede paa.« Det gennemgående emne fra bryllupssangen, 'Herrens Naade', fulgte dem livet igennem.

Ved Brylluppet den 19de Oktober 1897 i Uglev

Mel: Paa Tave Bondes Ager

*I Uglev By opvokset en Pigelil saa fro,
 En Ungersvend fra Hellerø begæred hendes Tro,
 Imellem dem den Sag da blev rigtig godt bilagt,
 Thi Herren selv var med dem og signed deres Pagt.*

*I Dag de staar iblandt os som værdigt Brudepar.
 Og alle deres Venner godt Ønske for dem har.
 Især Forældre kære en Hjertens Bøn frembær
 For baade Søn og Datter de har saa saare kær.*

*Vor unge Brud alene var Barn i dette Hjem.
 Som Faders, Moders Øjsten hun gik saa stille frem.
 Sin Datterpligt hun øved med lydigt, kærligt Sind.
 I tyve Aar og fire hun gik der ud og ind.*

*Det Hjem med smukke Stuer med al dets Herlighed,
 Med Korn og Hø i Lade med Havens Blomsterbed,
 Det er nu Brudeparret til fælles Fremtidsbo.
 Dog deres bedste Eje er deres fælles Tro.*

*Med den de bo saa trygge i Glæde som i Sorg,
 Thi hvad der end dem møder, er Herren deres Borg.
 Vi derfor ret af Hjertet til Lykke ønske kan
 De kære unge Venner, den Hustru med sin Mand.*

*Vist dette Hjem i Uglev fremdeles blive vil
 Et Sted, hvor Herrens Venner saa gerne komme til.
 Hvor Sangen højt vil lyde, og Biblen blive brugt,
 Hvor Hjerterne vil aabne sig for Herrens Trøst og Tugt.*

*Endnu en Gang til Lykke, da Kresten med sin Brud
 Hvordan Livs-Bogens Blade for jer skal foldes ud,
 Om Medgang eller Modgang skal blive jer til Del,
 Det ved vi ej, men dette: At Gud gør alting vel.*

Brudeparret fra 19 oktober 1897 var det vanskeligt at identificere ud fra sangen. »En Ungersvend fra Hellerø« viser sig i det sidste vers at hedde Kresten. Han bliver gift med en »Pigilil så fro« fra Uglev. Hun er encbarn, og parret skal overtage hendes hjem, men visen fortæller ikke hendes navn, kun at hun er »tyve Aar og fire«. Der er ikke flere faktiske oplysninger, men mange gode ønsker for de unge.

En halvhelligdag i julen 1998 kom ideen: Prøv »Gamle slægter på Thyholm« ved Anton Gadegaard (5). Ved at blade forfra til side 29, findes nr 35: Kristen Krabbe, *28 juli 1866 i Hellerød i Sønderbjerg sogn, gift med Maren Kristensen (1873-1914). Bruden var datter af gårdejer Paul Kristensen (1832-1909) og hustru Else Nielsen Gadegaard (1835-1905).

Brudens mor Else var født i gården Gadegaard i Humlum og søster til Anton Gadegaards farfar. Thybo skriver: »Else var hans kærlige og trofaste Hustru, som stille, ærbødigt kunde jævne, hvor der skulde jævnes. Var Paul i Oprør, saa kunde hun tage Bibelen, slaa den op paa et Ord, der passede i Øjeblikket, og saa paa sin egen Maade vise ham det, saa han blev ganske stille. Hun var en hellig Hustru, der ikke vilde være ham i Vejen, naar han vilde fremad i noget godt, men Herren havde givet hende den Opgave overfor sin Mand 'at skruer Lampen ned, naar den osede'.«

Brudens far var den ovenfor af Stubbkjær nævnte »Povl Kræn«, leder af missionen i Odby. Thybo skriver: »Paul Kræn (Kristensen) er sammen med en Flok andre Børn opfødt i et fattigt hjem i Flaulov. Ti år gammel kommer han ud at tjene, og valgte hurtigt det Valgsprog: 'I maa faa alt det Arbejde, jeg er i Besiddelse af; men jeg vil have det betalt'. Da Lønnen er meget

Paul Kristensen og hustru Else ca. 1879. (Efter Jens Thybo: Kun god er Gud).

større i Sønderjylland, tager han Tjeneste der, selv om han ogsaa skal slide meget haardere end paa Thyholm. Intet Arbejde, hvor grimt og hvor haardt det end var, gik han af vejen for; det gav ham dygtigt med Penge. 1863 forpagtede han den Gaard, som han købte 1868, og som han fra en forsømt og udpint Tilstand drev op til at blive en Mønstergaard, hvilket naturligt gav stor Anseelse og aabnede for ham en mængde Tillidshverv, ligesom det ogsaa gjorde det let for ham at komme ind med sin Kristendom, hvor andre vilde være blevet udenfor«. Derefter følger beretning om hans omvendelse. I 1907 skrev han til sit ældste barnebarn, citeret fra Gadegaard: »1851 rejste jeg til Slesvig for at søge tjeneste og tjente på vejen derned 2 specier (4 kr) ved at drive køer, der blev solgt på

Højagergaard i Uglev, Kr. Krabbes gård 1887-1934. Efter maleri 1917 af Kristian Krabbe, 17 år.

markederne i Tønder og Husum, hvorefter marskbønderne fedede dem. Det bemærkes her, at jeg bar mit rejsetøj på min ryg fra Thyholm til Slesvig og hjem igen. Hjemkommet fra Slesvig fik jeg tjeneste på den gård i Uglev, som jeg senere forpagtede og købte og som siden har været i familiens eje«.

Bruden selv, Maren, er der ikke meget at anføre om. Hun er som næsten altid dengang nærmest et appendix, først til faderen, derefter til ægtefællen. Men Maren er dog den, der føder børnene, og det skinner klart igennem den senere nævnte dagbogs blade, at Maren har stået Kristen meget nær, han har lidt med hende, så godt som en mand kan, når hun skulle føde, han har lidt med hende under hendes sygdom, og han har savnet hende efter hendes død, og har fortsat erindret hende med smerte. Havde vi dog blot haft hans dagbogsoptegnelser omkring deres forlovelse og bryllup, men de synes at være gået tabt.

Brudgommen i 1897 Kristen Krabbe var, som Gadegaard skriver, af en bonde-slægt fra Thyholm og har intet med den adelige slægt af samme navn at gøre. Som sangen angiver, var han født i Hellerød i Sønderborg sogn 28 juli 1866. Han førte dagbog fra januar til december 1888 og igen fra januar 1898 til sin død 1935, men desværre er hefterne omkring brylluppet 19 oktober 1897 ikke bevaret. Notaterne handler mest om dagligdagens begivenheder på gården og i sognet og med en del rejser og omtale af handler med husdyr. Dagbøgerne foreligger i hefter og er skrevet med blyant. I 1990/91 er de renskrevet, og i 1999 er udvalgte optegnelser lagt på computer, og dette er grundlag for efterfølgende citater (6). Både i 1990/91 og i 1999 er tilføjet forklarende noter og kommentarer.

I ægteskabet voksede ni børn op, hvilket naturligt sætter spor i dagbogen: Den førstefødte: 22de august 1898: »Maren er

Maren og Kristen Krabbe og bagerst fra vestre Poul og Kristian, foran Else, Ejnar og Niels, ca. 1906. (Foto: Alb. Schou jun., København).

ikke rask. Vi høstede byg, var om formiddagen til åstedsmøde i kroen. Det tordnede og lynede om natten. Maren blev syg. Jordemoderen kom om morgenen kl 4. (23de) Det vedblev at tordne til kl 8. Stakels Maren, men lykkelige Maren. Kl 10½ havde vi en dejlig dreng. Det er den glædeligste og tillige den mest vemodige dag jeg har haft. Herren er god og hans miskundhed varer evindeligt. (26de) Vi høstede havre og vaskede lam. Maren og den lille dreng har det godt. Vi såede raps. (27de) Vi tærsker rug. Jeg var ved Præsten og Degnen. Vi skal have vor lille dreng i Kirke i morgen. O måtte han blive et lille Guds barn. (28de) Vi fik vor lille dreng døbt, det var en stor højtidsdag for os. Kære Herre giv os visdom til at opdrage ham, at han må blive i sin dåbspagt. (31te) Atter regnvejr. Vi laver bånd, skoer heste-

ne. Leverer et svin 115 pund. Det stormer og slog meget byg af. Vi høstede 2radet byg.«

Kristen Krabbe havde adskillige tillidshverv. Søndbjerg-Odby Sparekasse (7) var stiftet 11 marts 1872 med ovennævnte lærer Vorde som formand og kasserer, indtil hans død i 1877. Kr Krabbe kom i bestyrelsen i 1898, året efter at han var blevet gårdejer og gift, og dagbogen har jævnlige notat »Jeg var i Sparekassen«. I 1908 blev han kasserer, fra 1920 direktør til sin død 1935. Han efterfulgtes af sønnen Ejnar Krabbe indtil dennes død 1971.

Det fremgår ikke af bevarede dagbogsnotater, hvornår Krabbe kom i sognerådet, men i 1901 var han øjensynligt kasserer, idet han 31te januar sendte skattebilletter, alderdomspenge og lærerlønninger og dagen efter holdt folketælling hele

Kristen Krabbe ca. 1922. (Fra Søndbjerg-Odby Sparekasse 125 år).

dagen. Han blev formand i 1904. – Han var måske især glad for at være søndags-skolelærer, hvad Gadegaard fortæller udførligt om: » – den mest afholdte af dem alle – ikke mindst på grund af sit aldrig svigtende gode humør, der også kom til udtryk ved børne- og ungdomsfester i deres hyggelige hjem. Adskillige nulevende ældre mennesker mindes med glæde disse dejlige fester, hvor der for børnene i laden var ophængt et bræt i to reb, hvor flere børn kunne gynge. Hvor mange gange har vi ikke som unge moret os i den store have eller festet indendørs om vinteren, hvor Krabbe tilsyneladende morede sig lige så godt som de unge og lo hjerteligt af selv de mest tossede påhit, og det forhøjede naturligvis stemningen«.

Der var stadig forbindelse mellem Vorde- og Krabbefamilierne. Det berettes,

at en særlig trofast kørehest var moderens hest, og hun var ikke bange for at køre ene med den for fjedervognen, når hun skulle besøge barndomsveninden Laura i Kallerup, søster til ovennævnte Maria Vorde, en milsvej nord for Uglev.

Der kom ti børn i ægteskabet; een døde spæd, men ni blev voksne. Først fire sønner i løbet af fem år, så der har været leben i gården. En af dem, Kristian, har beskrevet steder og begivenheder i et rigt illustreret erindringsværk, hvorfra er hentet illustrationer til denne artikel. (8).

I 1905 døde farmor Ane og mormor Else med tre dages mellemrum. Et notat til dagbogen anfører, »at Poul Kræn ofte sad og spillede skak med Else som 'blind makker', d.v.s. han flyttede for dem begge. Ligeså den sidste aften, hvor hun lå syg i soveværelset ved siden af. Da hun så var død, udbød han, 'Havde jeg vidst det, bitte Else, så skulle du nu have været fri for at spille skak med mig'«. Bedstemødrene blev begravet samme dag, Ane på Søndbjerg kirkegård, Else på Odby kirkegård, og da det var samme pastorat, forrettede samme præst begge begravelser. Krabbe refererer: »De gamle er endnu pæne. Det er yndigt at de glædes i himlen. En mærkelig dag. Der var 24 vogne til Søndbjerg, 27 til Odby. 124 spiste (ved mindesamværet i gården i Uglev). Provsten talte om Moder som den stille, der ikke søgte egen ære, svigermoder som den ydmyge og sagtomdige – det var en underlig dag, en festdag og dog gennem tårer«.

Morfar Poul Kræn var tilsidst på aftægt i sin gamle gård i Uglev. Han var meget glad for sit første barnebarn og har lagt vægt på at blive erindret af ham. Han digtede en »devise« til ham (mon han har digtet de to bryllupssange?) og skrev fyldige

Maren og Kristen Krabbes børn sommeren 1916, i haven i Uglev. Bagerst de 4 ældste sønner, fra venstre Ejnar, Kristian, Poul og Niels. Foran: Johannes, Karen, Else, Anna og Otto (med bare ben). (Foto: J. M. Jensen, Hvidbjerg, Thyholm).

erindringer, begyndende: »Poul, min kære Dreng, du ved jo nok, at naar jeg nu dør. Hvilket jeg jo nok tror vil ske i en nær Fremtid, eftersom jeg lider af en uhelbredelig Kræftsygdom, saa skal du have min udmærkede Pibe i Arv efter mig, fordi du bærer mit navn, men kære Poul, du maa ikke bruge den at ryge af, før du er 18 Aar gammel, jeg har aldrig kunnet lide, at Dreng ryger Tobak, det klæder Dreng saa ilde at ryge. – Jeg har nu tænkt mig, om det ikke kunde interessere dig at høre noget om denne uovertræffelige i Ægthed Pibes Historie, og hvorledes jeg er kommet i Besiddelse af den«, hvorefter følger en lang og spændende historie. – Morfar Poul Kræn døde i 1908 og blev begravet den 15de juli, »ca 200 spiste frokost og 100 til

middag. 3 talere hjemme og 2 i kirken.« Barnebarnet Poul har da været 10 år.

Efter sidste fødsel den 20de august 1913 skrantede Maren på grund af tuberkulose. Hun var på sygehjem ved Kaløvig fra 17de december 1913, men ønskede at komme hjem for at dø og blev hentet i bil den 18de marts 1914. Hun døde den 12te april: »Havde Doktoren i nat. Maren havde det ret godt til kl 12 så begyndte det stakkels hjerte at arbejde så voldsomt og vor elskede Moder gik hjem til Jesus kl 1½«. Hun blev begravet den 18de: »Det var en Højtids og Sorgens dag. Det meget store følge og de mange gode ord. Nu ligger hun og hviler og vi savner hende så hårdt.«

Dagen efter blev sønnen Kristian konfirmeret.

Kristen Krabbe døde i 1935; han var i 1917 blevet gift med enken Kathrine, der havde to små børn, der voksede op som søskende til de mindre af Marens børn. Datteren Mary blev senere gift med sin stedbroder, ovennævnte Kristian Krabbe. Også Kathrine døde af tuberkulose, efter den spanske syge.

Maren og Kristen Krabbes ægteskab varede kun 16 år. Det var præget af den store gårds drift, af mandens mange offentlige hverv, hans mange handler med husdyr, hustruens sygdom og de mange børnefødsler: Poul (*1898), Niels (*1901), Else (*1905), Johannes (*1907) og Karen (*1913) blev ved landbruget. Johannes overtog fødegården i Uglev. – Kristian (*1900) blev udlært som maler i Thisted, og boede derefter i København. Han havde udpræget kunstneriske evner (8). – Ejnar (*1903) blev købmand i Uglev og som nævnt sparekassedirektør i 35 år. – Otto (*1910) blev cand theol i 1934 og var herefter leder af Kristeligt Studenter-Settlement på Vesterbro i København. Fra 1965-80 var han rektor for børneforsorgs-seminariet Skovtofte. – Anna (*1912) blev

organist. – Alle ni børn og syv svigerbørn er døde, den sidste svigerdatter i dette år.

Bryllupssangen slutter med forudseenhed: *Hvordan Livs-Bogens Blade for jer skal foldes ud*

Om Medgang eller Modgang skal blive jer til Del

Det ved vi ej, men dette: At Gud gør alting vel.

LITTERATUR

1. Jens Thybo: Kun god er Gud, Skildringer af Menighedslivets Opvaagen i Thy. (O. Lohse, 1923).
2. »Sognepræst R. W. Assens' Liv og Virke«, i Emil Steenvinkel: Hjemliv og Trosliv XIV. (O. Lohse 1946).
3. C. A. Brostrøm: »Viborg i Halvfjerdsene og Minder om Jens Brostrøm og hustru; i: Emil Steenvinkel: Hjemliv og Trosliv III. (O. Lohse, 1934).
4. Hardsyssels Årbog 1999, side 107-122.
5. Anton Gadegaard: »Gamle slægter på Thyholm, Krabbeslægten med tilsluttede familier«. (Eget forlag, 1981).
6. Kr. Krabbes Dagbøger 1888-1935, privateje.
7. Sønderbjerg-Odby Sparekasse: »Sparekasse i 125 år, 1997«, nu Thyholm Sparekasse.
8. Manuskript 1936, Kristian Krabbe, privateje.

Kristian Bruun Hjøllund
f. 1922 i Tjørring, Herning
Embedslæge Varde 1961, Århus 1982
Kastaniebakken 5
8240 Risskov

Line Bisgaard

En vestjysk bondekone omkring år 1900

Af Kit Bisgård

Ved oprydningen efter en gammel faster, der døde i 1989, viste en skuffe sig at indeholde en stor bunke breve, skrevet mellem 1899 og 1918 af Line Bisgaard, til hendes mands søster, Mariane Bisgård, og ved læsningen deraf fik man indblik i tanker, holdninger og dagligdag hos en veloplyst, grundtvigiansk gårdmandskone i Mejrup ved Holstebro.

I denne beretning vil vi lade Line tale gennem brevene, men også af og til supplere med overleveringer fra hendes børn. Tegnsætning og stavemåde er Lines.

Line var født i 1862 i Vester Toustrup, og her levede hun hele sit liv. Hendes forfædre, så langt jeg har kunnet spore dem tilbage i tiden, var gårdmandsfolk og fæstere i de nærmeste sogne. Hendes farmors far, Peder Madsen, var dog født som uægte barn i en, såvidt jeg kan skønne, ludfattig familie i Krøjkær i Gudum. Han blev senere møller i Lægård mølle i Måbjerg og endte med at købe Store Toustrup i Mejrup. Lines farfars forældre, Mads Christensen fra Naur og Mette Nielsdatter Feld fra Ryde, havde Birk i Mejrup.

Vester Toustrup før stuehuset brændte i 1948. I baggrunden Øster Toustrup.

Line omkring 22 år, midt i 1880'erne.

Lines forældre, Peder Madsen (1824-1905), der var født i V. Toustrup, og Inger Marie Jensdatter (1829-1910) fra Vester Hvamgård i Borbjerg, havde fået 6 børn, men de 5 døde af tuberkulose, de 4 som børn, det femte, Dorthea, som 35-årig. Hun var da gift med læreren i Gimsing, Anton Nielsen Dahl.

Måske har Line ikke været en helt typisk bondekone. Hun fortalte ofte sine børn om sin strålende ungdom, hvor hun og Dorthea tit samlede en flok unge, kulturelt interesserede mennesker i Toustrup for at drøfte guldalderens digtning. Det var Anton og hans seminariekammerater og desuden de store gårdes huslærerinder og flere af familiens unge. Line havde egentlig ikke tænkt, at hun ville gifte sig:

»Tovstrup d: 11 Aug. 1903

Kære Mariane!

(...) Jeg tænkte paa da jeg sad i din kønne Stue, hvor meget din Tilværelse ligner min Ungdomsdrøm, som ganske ung, kunde jeg aldrig tænke mig at jeg blev gift, det at en Kvinde skulde prisgives en Mand paa den Maade, ja det har jeg altid haft svært ved at forliges med. Men naturligvis et Liv uden at lære denne Kærlighed at kende, det kunde jeg da heller ikke tænke mig – men naar man saa fik et »Billede og et Navn« til Bod for det dybe Savn. Ja saa maatte jeg have saadan en køn Stue med Billeder, Blomster og Bøger, med Skønhed for inden og uden, ligesom du har det, saa kunde jeg nok glæde mig ved Livet, – naar jeg nu tænker tilbage paa de 15 Aar, jeg har været gift – ja saa forstaar jeg ikke hvordan jeg skulde have kommet dem igennem hvis jeg ikke havde haft min Mand og mine Børn, og skulde jeg miste dem, ja da saa Fremtiden mørk ud, saa jeg

Line og Jens Bisgård ved tiden for deres bryllup 1888. (Foto: A. B. Hansen, Struer).

forstaar nok, jeg er langt rigere end jeg kunde drømme om ... «

Line blev i 1888 gift med sin mors fætter fra Vester Bisgård i Borbjerg, Jens Bisgård, f. 1855. Det holdt nu hårdt, før Line gav sig. Jens skrev sit første brev til hende i 1882. I årene indtil 1888 har vi mange breve til hende fra hans hånd. De viser, at også han var meget velbevandret i den danske litteratur.

De unge overtog Toustrup og med et par års mellemrum fik de fra 1889 til 1900 6 børn, Inge, Peder Kristian, Theodor, Anna, Nikoline og Marius.

Mariane, til hvem brevene er skrevet, forblev ugift. Da hendes bror, Niels, som havde overtaget fædrengården, Vester

Bisgård i Borbjerg, døde som 32-årig, prøvede hun et årstid at drive gården, men gav op, og da hun ikke ville spise nådsensbrød hos en af sine søskende, lod hun i 1899 bygge et hus i Hadsten. Det var så stort, at hun kunne have 3 lejere, og der var også en lille detailhandel i huset. Desuden vævede hun. Desværre er hendes svar på brevene gået tabt, men det er alligevel muligt at følge hende i dagligdagen, da alle hendes breve til hendes søster, Ane, ligger velbevaret i Anes gård, Store Hede-gaard i Borbjerg. Hun var gift med sin fætter fra Kroglund, Peder. Mariane forblev i Hadsten resten af sit liv. Hun havde valgt Hadsten, fordi der her var højskole, og hun levede ivrigt med i højskolelivet. Hun var det yngste barn i Bisgård, født i 1863 og død i 1937.

En anden søster fra Bisgård var Edel, der blev gift med sin fætter, Jens Krog. De overtog nabogården til Bisgård, Kroglund, efter hans forældre, og da Mariane ikke kunne magte Bisgård, drev de også den, indtil en af deres sønner var gammel nok til at overtage den. Den er stadig i slægtens eje.

Efter brylluppet fik Line nok andet at tænke på end digtning og kultur, da en gårdmandskone på den tid havde sin dag fuldt optaget af praktiske gøremål. De første mange år bagte hun rugbrød i den gennem mange århundreder brugte kæmpestore bagerovn, der skulle ildes før bagningen, hun lavede lys af fårenes tælle, hun malkede og holdt hus.

KVINDENS STILLING OMKRING ÅR 1900

Line har skrevet et enkelt brev allerede i 1891, da Mariane var på højskole, og i det-

te allerførste brev ser vi den unge kones lille oprør mod, at kvinder, uanset evner, er tvunget til at indtage en lidet interessant stilling i samfundet.

»Tovstrup Fredag Formd.«

(Må være skrevet i efteråret 1891, da Mariane som nævnt ikke var hjemme i Bisgård, og Line havde fået sit andet barn i juni).

»Kære Mariane!

Du takkes mange Gange for Dit store Brev, jeg kan nok ikke gøre Dig det efter og levere saa meget, ti jeg har altid vist at Marie Bisgaard¹ havde Ret naar hun sagde at unge Koner var de kedeligste og indholdsloseste af alle Mennesker; Men nu forstaar jeg ogsaa hvorfor de er det. Ti naar man har sin Tid og sine Tanker saa stærkt optagen af at passe og pleje et lille Barn og maa have et Øje paa hver Finger for at paase at de større Børn ikke volder altfor megen Fortræd og saa maa vogte nøje paa hvert Minut man kan faa fri til Haandarbejde ti man skal jo helst have dem lidt ordentlige i Tøjjet, – og dernæst er som spærret inde fra al Omgang med den Verden som ligger uden for sit Hjem, ja saa er det jo ikke underlig at man bliver aandsfattig, ti de Evner som ikke øves maa jo sløves. Sidst Jens havde været i Hvam fortalte han efter Dem derovre at Grønvald Nielsens Kone² nu er anbragt paa en Daareanstalt, først syntes jeg det var saa forunderlig ti Grunden til hendes Sygdom skal jo være skuffede Ungdomsdrømme, og hun har jo saadan en prægtig Mand men det kan maaske kun trøste hende lidt at Han er paa sin rette Hylde naar hun, som vel er mest rimelig, ikke kan have anden Del i hans Virksomhed, end at lave hans Mad og stoppe hans

Fra venstre Anna, Marius og Nik foran stuehuset og kostalden ca. 1930.

Strømper. Og hun er maaske bleven gift meget ung. Jeg tror hvis jeg var bleven gift mens min Fantasi ret havde Vinger og jeg drømte om hvor jeg skulde se og nyde al Naturens Herlighed, og hvor jeg skulde leve og virke og reformere Verden, ja da kunde selv den bedste Mands Kærlighed ikke have afholdt mig fra at finde Virkeligheden pinlig, nu derimod havde jeg lært at se at jeg maatte tage Livet som det er og blive i mit Hjem og hvad jeg »evnede, kaste af, i de nærmeste Krav,« nu er jeg lykkelig under de Forhold jeg lever; jeg har en prægtig og ejegod Mand som jeg agter og elsker over alle andre Mennesker, jeg har 2 dejlige Børn som er saa godt udstyrede fra vor Skabers Haand som en Moder kan ønske det og jeg har min kjære Mor hos mig, og har et hyggeligt Hjem, og jeg er rask, saa jeg har det saa godt som det er mulig at en ung Kone kan have det, men jeg kan dog ikke lade være at glæde

mig til at blive »gammel« Kone naar saa blot ikke Livskraften bliver opbrugt og det bliver den jo aldrig saa længe vi ikke glemmer at drikke af det evige Livsvæld hos vor Gud ...

... Da min Mand havde læst omstaaende, blev han bedrøvet, ti som han sagde: jeg skrev nok jeg var lykkelig, men der læstes noget andet mellem Linierne, men jeg skal nok faa dig glad igen, hvad maa det gjælde: jeg vidste meget godt at han havde Magt til det. Mit Brev var vel ikke skrevet i den lykkeligste Stemning og det havde vel sin Grund i at jeg var ene hjemme og havde tilbragt en søvnløs Nat og maaske noget tung i Hovedet af Influenta. Ja nu kan Jens meddele dig Resten. Kom hjem i Jul! men frem for alt hav en af Gud velsignet og glædelig Jul i hvor du er. Din hengivne

Line

17. 11 1899

...Jeg kan forstaa du har havt mere end nok af Bryderier siden du kom til Hadsten. Ja, du har jo prøvet på at løfte en Opgave som sjælden løftes af en Kvinde, og det falder vist meget sværere for en Kvinde end en Mand, ikke alene fordi han har større Kræfter baade legemlig og aandelig, men ogsaa fordi han baade af sig selv og andre er mere opdraget til at staa paa egne Ben, – jeg vil dog haabe det maa lykkes dig at slaa igennem saa du ikke skal tabe Modet. – ...«

At der var nok at gøre for husmoderen viser følgende:

»Tovstrup 18 Juni 1905

Jeg mærker nok, saa snart jeg er legemlig bedre, saa har jeg det godt, Inge har været inde de sidst Dage, saa behøver jeg jo ikke at anstrenge mig. Det er det som især gjør mit Sind sygt.

Tovstrup d. 22 - 12 - 06

Kære Mariane!

Det var da en sand Fornøjelse at faa saadan et Brev fra dig fuld af Livsmod og Humør, ja du har sikkert Ret i at Arbejde er en af Livets Velsignelser, det at vi hver Dag vaagner til ny Opgaver det er ret beset en dejlig Ting, men tit er jeg dog nervøs for al det Arbejde der ligger og venter paa mig og synes mine smaa Kræfter vil ikke strække til i dette Efteraar har det gaaet ret godt, jeg staar op i Reglen Kl. 6 og er tit oppe til 11 med Undtagelse af ½ Times Mørkningshvile, det har jeg opdaget at jeg har saa inderlig godt af. Vi har jo slagtet Gris og al denne Bagning i Komfyrovn, vi har ikke anden Ovn. – Inge besørger ene Rengøringen og jeg alt hvad

der hører til Maden. Vi har havt Sypige de sidst Dage og Knud til at tærskes, saa vi er en 10 - 11 daglige Folk og 3 Børn skal i Skole hver Dag...«

Der regnedes åbenbart med, at døtrene efter konfirmationen skulle være pige derhjemme og, hvis moderen døde, måtte overtage hvervet som husmor:

»Tovstrup 1 - 3 - 11

...Ja nu er det de unge der skal til at give Tiden sit Præg. Det er godt for Anc Hedegaard hun har Dorteaa og Edel hun har Maren men lille Annas Skuldre synes jeg da er for smaa til at læsse Alting paa saa jeg vilde gerne jeg kunde leve og gøre et Arbejde nogle faa Aar endnu ...«

(Anc Hedegaard døde samme år, og Dorteaa holdt hus for sin far i 12 år, før hun endelig gittede sig).

Af følgende brev ses, at Line helst ville have faste husholdningspenge. Brevet viser ogsaa, hvordan hele dagligdagen påvirkedes, når den unge tjenestepige blev alvorligt syg. Der var selvfølgelig ikke tale om at sende hende på sygehuset.

»26/1 1900

...Nu har jeg da ogsaa sluppet Bekymringen for mine Pengesager, og tør nok vove det uden faste Akkorder, – det er min Mand jo saa ked af at have, – og naar jeg er glad i Sind, saa bryder jeg mig ikke en Smule om det ...

...Vi har da ogsaa vore Besværligheder ti foruden det, at vi ingen Pige har, – det synes jeg endda kan gaa – saa har vi vor stakkels syge Pige at passe og pleje, og hun er saa elendig og hjælpeløs som vel mulig, det er vel sagtens Rygmarvsbetændelse

Familien fra Vester Toustrup 1896. Øverste række fra venstre: Peder Madsen og Jens Bisgård. Mellemste række fra venstre: Inger Marie, Inge og Line. Forrest fra venstre: Theodor, Peder Kristian og Anna.

Jens Bisgårds tre søstre: Fra venstre Christiane Poulsen, Mariane Bisgård og Edel Krog i 1924.

hun lider af – Doktoren er ikke ret klar over det, – men hendes Ryg er saa svag at hun ikke kan faa Hovedet fra Pudnen, undertagen ved Hjælp af hendes Hænder og saa er hun saa øm over hele Overkroppen, at hun jamrer saa elendig, naar vi rører ved hende, saa det er noget saa forfærdeligt naar vi skal have hende rejst op i Sengen. – I Førstningen var jeg saa bekymret ved at tænke paa at vi skulde beholde denne Stakkel,...

...Tror du, du beholder Sidsel til Sommer vi har ingen Pige lovning paa, og kan dog ikke godt undvære den ret længe, Bedstemor kan jo ikke tage Alting paa sig det er hun for gammel til, hun hjælper jo godt nu i Tiden, – Sidsel vil vel sagtens ikke have Pladsen hos os, – selv om hun flytter fra dig. – Hvordan gaar det med

Johanne? bliver du hende kvit til Maj? Vi skal da have vor stakkels Pige sagt op, vi kan da ikke blive ved at give hende Løn for hele Aaret...

...Søndag Eftermiddag: Vi havde Doktoren i Gaar og han sagde da det var Benedder i Nakken, stakkels Sine har, det forværrer sig hver Dag, – men hun vil dog ikke slippe haabet om at hun skal komme sig igen. Jeg hoster saa slemt, og var i Holstebro i Tirsdags hos Doktoren, men jeg er ellers rask, mere end jeg plejer at være under de Forhold. –...«

(Line fødte sit sjette barn, Marius, d. 9. maj).

»22-3-1900

... – Ja vor rare Sine maatte dø, men var hendes Sygdom haard, saa var hendes Død let, og hun havde slet ingen Gru for Døden. – Dagen før hun døde var Jens i Holstebro hos Lægen, og han spaaede at hun nok kunde leve et Par Maaneder og det vilde blive en saa frygtelig Tid, ti hun skulde fuldstændig raadne op, men Sine sagde saa tillidsfuld: o, i kan slippe alle Bekymringer for mig ti Vorherre kommer saa snart efter mig. – Senere hen paa Aftenen læste jeg et Stykke i Hoffes Bog for hende om en syg Kone, som sagde, »Vorherre har borttaget al min Angst« det har han jo ogsaa gjort ved dig lille Sine, »ja« sagde hun »jeg har det saa inderlig godt.« – ... «

FORHOLDET MELLEM AFTÆGTSFOLK OG DE

FØLGENDE GENERATIONER

Selv om Line er diskret, skinner det af og til igennem i brevene, at det ikke var så let at bo tre generationer sammen. Fra overlevering fra børnene ved vi, at det var ræd-

somt. Bedsteforældrene var således meget skrappe over for børnebørnene, hvad Line og Jens slet ikke var, tværtimod. Den gamle bedstefar kunne heller ikke godt tage, at han var sat fra styret, og at hans svigersøn havde overtaget de fleste af hans hverv i sognet. Måske derfor var han tit urimelig over for børnebørnene.

»4.nov. 1900

... lille Marius ihvor sød og kær han er, – og du kan tro hans Far og Mor finder ham usigelig sød og kær – saa vil han dog slet ikke passe sig selv, lille Anna er saa svært forelsket i ham saa hun er altid rede til at tage ham, men det ser saa elendig ud, da han er en stor Dreng og hun en lille spin-
kel Pige, men god Vilje drager jo stort Læs. Bedstemor kan derimod slet ikke have noget med ham at gjøre, hun er jo bleven for gammel til at have smaa Børn. Og hun ville jo gjerne han ikke havde set Dagens Lys...

Tovstrup d 4 - 12 - 04

...Hvor er vi glade ved vor store Børne-
flok men det er jo ikke saa nemt at være
baade Datter og Moder, mine Nerver bli-
ver saa følsomme...«

De to gamle lå længe i sengen før døden
indtraf, her bedstemor:

»14. juli 1910.

Kære Mariane!

Rigtig hjertelig Tak for dine Breve og den
smukke Krans til Bedstemor. Nu er vi
nærved at have Huset i Orden igen efter
den store Begivenhed, og jeg er nogenlun-
de rask; i Nat har jeg sovet godt det har
jeg ellers ikke været god til trods det jeg
har været baade træt og søvrig men jeg var

jo ligefrem vænnet fra at sove rigtig, ja
hvor er det underligt jeg som plejer at
være syg hvergang jeg mistede nogle faa
Timers Søvn, jeg har nu aldrig haft en
rolig Nat i al den Tid, og nogle Gange kun
sovet et Par Timer i Døgnet og dog har jeg
kunnet holde ud. Gud vil nok, jeg maa
leve en Tid endnu. Det var en streng og
trist Tid for Bedstemor, især fordi hun den
sidste Maaned næsten aldrig var saa meget
ved Bevidsthed at vi kunde tale med hen-
de...

24-1-11

...Jeg kan saa godt forstaa at du maa spør-
ge hvor er mit oprindelige »Jeg« bleven af,
det har jeg ogsaa tit spurgt mig selv, – jeg
syntes jeg satte det til under den idelige
jævnen og glatten til alle Sider... «

Også Jens' søster Edel i Kroghslund i
Borbjerg havde sine kvaler med sin gamle
svigerfar:

»d: 14 - 2 - 03

...gamle Peder Krogh ligger jo stadig i
Vinter men er nok ikke syg...

24 Marts 1904

...Foraaret er jo altid værst for gamle Folk.
Den gamle P. Krogh kan jo ikke blive fær-
dig til at dø iaar endnu, og saa ser det jo ud
til at han faar lov at leve, – hvor det er
underligt at se et saa affældigt Menneske
hænge saa haardt ved Livet...

13 Sptbr 1904

...– Gamle P. Krogh skulde da i det ny
Stuehus vi har ikke været der siden de er
flyttet, men vi ved at han ligger bestandig
og at han har valgt sig deres Dagligstue til
sit Værelse og det har de møbleret med alt

Marius og Nik foran stuehuset ca. 1930. Stuehuset brændte i 1948.

hvad hans gamle Soveværelse indeholdt for at han ikke skal sige »Ak hvor forandret!« Da Moster' havde Fødselsdag var jeg deromme, da var de saa forknytte, ti han var saa vranten og urimelig, trods alt hvad de gjorde for ham. Min Far stiller ingen Fordringer og blander sig ikke i nogen Ting ... «

LÆGEHJÆLP

Størstedelen af Lines familie var jo døde af tuberkulose, således døde også 3 af søsteren Dorthes 5 børn som små og en søn som 17-årig. Line frygtede da også allerede fra omkring 1900, at hendes dage snart var talte, da hun havde en slem hoste.

Vi får et indblik i den hjælp, en læge kunne yde ved sygdom:

»Tovstrup 9 Juli 1901

... Jeg har været hos Læge Gimsing for min Mavekatahr, men det hjalp ikke. Sidsel siger at det ved i Raad for i Hadsten kunde du ikke give mig en Resept? ...

12. juli 1901

... Vi kørte til Detlefsen i Aftes og jeg har allerede faaet Lindring i mine Øjne, det er en stærk Betændelse, – men Maven gav han mig Opiumspulver til – et at tage en 3 4 Gange om Dagen, – men jeg har kun taget et i Morges ti det gjorde mig saa syg – Nu vil jeg haabe jeg bliver rask, og saa skal vi se, vi kommer nok til Hadsten begge to engang ...

Tovstrup d: 13 Sptbr 1904

... Bedstefader her har faaet Medisin hele Somren, han har et Onde i venstre Side, som vilde blive strengt hvis han ikke fik bedøvende Pulvere nu kan han sove godt og spise godt men fremmede Folk synes at han er falden saa svært sammen, vi kan jo ikke se saa megen Forandring, – han gaar da oppe hver Dag ...«

I de fleste breve skrives der om syge og sengeliggende medlemmer af familien, både voksne og børn. Det ser ud, som om

de plages langt mere af influenza o. l. end man normalt gør i vore dage. Hygiejnen var nok ikke så stor, når det at have vasket sig er noget at skrive om:

»Tovstrup 18 Juni 1905

...Børnene har badet flere Gange i Aaen jeg ved ikke om jeg tør prøve det, jeg har da vasket mig herhjemme... «

HJEMMETS INDRETNING

Line ville forfærdelig gerne have sit hjem »pent«, som hun staver det, men det ses, at det er Jens, der bestemmer:

»28 juli 1901

Kære Mariane du husker nok jeg saa paa nogle Borter til et Puftæppe, du vil nok lave det i Stand til mig. Jeg har nu talt med min Mand om det og har hans Samtykke, der er jo altid saa meget som jeg har Lyst til af den Slags saa jeg kunde jo nemt gjøre Ebbe i Kassen, men det er noget jeg lige-saa nødig vil som Jens. Men naar vi først har taget Pengene ind, saa kan jeg ikke lade være at spekulere paa et og andet. Puftæppet skal være godt en Alen bred og 2½ Alen lang og saa har du vist noget som du kan sætte sammen med Borterne noget billigt Herretøj, eller sligt, og saa gjøre den i Stand med Snore, jeg kan saamænd ikke selv faa Tid til det. Jeg ved ikke om du vil sende det før du kommer selv, kommer du f. E. i Septr. kan det nok vente saa længe...

Tovstrup d: 14-6-05

...Jeg sender dig nu nogle Frimærker vil du saa sende mig noget Broderigarn, jeg har slet ingen Sydage havt endnu, har Inge været inde en enkelt Gang saa har vi altid noget ekstra for, vi har da faaet malet Vægge og Gulve i Dagligstuen og den

vestre Væg i Storstuen jeg spurgte Jens om vi maatte faa den ned i Sommer og han svarede meget bestemt at maatte han raade saa skulde den blive staaende baade i Aar og det næste. – Vi gav os saa til at male den men nu er det først den ser frygtelig ud ti Asfalten gaar igennem med hvert Penselstrøg, vi faar jo finde os i det i Aar endnu og haabe at det skal blive bedre til næste Aar, om vi lever saa længe...

Tovstrup d 6 Aug. 1905

Kære Mariane!

Gardinerne er virkelig nydelige langt over min Forventning... du skal ret have Tak! for alt det Arbejde du har udført paa dem. Stykket til Stolen er ogsaa smukt jeg tænker nok vi faar en Feltstol en Siddeplads har man jo tit Brug for, selv om Bedstemor nu kan gaa i Marken uden Stol, hvad hun da har gjort hele Sommeren hun er kommen sig godt til at gaa.

... – Jeg har spekuleret meget i Gardinerne, ti skal de helt til Loftet vil Længdestykkerne blive for korte, der er jo 3½ Alen, – men nu er jeg kommen til det Resultat at jeg kan faa Gardiner af dem baade til Dagligstuen og Sovekammer, Sovekamret er jo ellers ikke saa fint, saa det kan blive meget pent med Kappen og Trægardinerne og Dagligstuen som den er nu, kan jo ikke have andet end Kappe, og de som er er jo saa elendig smalle, saa det skal pynte paa dem at faa de brede Stykker hængt op, jeg kommer saa til at faa nogle ordentlige Gardinstænger og saa faa dem slynget over Stangen. – ...Det er sandt, – da det blev bestemt at vi skulde have det nævnte Møde syntes jeg bestemt vi skulde have noget gjort ved den store Stue, vi fik saa Lister og Lærred og Tapet paa den. Nu skal vi saa se hvorlænge den

Fornøjelse varer, jeg er da svært glad ved saa pen den er i Tiden, – men det var Tapet til 25 Ø. Rullen det var et møjsommeligt Arbejde at faa det op. Vi har bestilt et Skrivebord, og saadan gør vi da lidt for at gøre os det hyggeligt og behageligt, for mig har det jo meget at sige, ...«

Vi ser i det følgende, at man pyntede væggene med prospektkort:

»Tovstrup d: 26 Avg. 1910

...Tak for Sendingen! alt var i god Behold og vi har faaet Bjørnson og vores smukkeste Korte til at pryde vore Vægge. Du kan tro jeg er glad ved Dagligstuen i sin ny Skikkelse og det er alle Pigebørn ogsaa, og jeg tror nok hele Familien vil befinde sig godt i den. Inge har jo nu havt den Fornøjelse at ordne den efter sin Smag ...

Tovstrup d: 25 - 4 - 1911

Kære Mariane!

I Gaar kom der 20 Tiøres Frimærker fra Hedegaard for de 2 Kr. Elias' havde glemt at betale saa tænkte jeg lige straks, at dem skulde du have, da min Kakao er sluppen op, og jeg gerne vilde have nogle Prospektkort Rammer, jeg vil saa gerne have ½ p Kakao og Rammer for Resten. Far var til Marked i Gaar og solgte en Hest til 500 Kr. som vi kan undvære, saa nu ved jeg vi kan faa al vor Gjæld klaret og saa har vi vore 2000 hos Jens Krog og 400 af de halvfjerde Tusinde hos Tinus' men saa har Inge jo faaet sin Arvepart, saa der er ingen i Mejrup som sidder i det som os, men vi bliver ikke forfængelige af det, ti vi lever altid under Trykket af at det ikke kan slaa til. Mens andre som sidder med de store Prioriteter kan tage det nok saa flot. Naa det er vel Sindelaget det kommer an paa.

Min Mand og jeg er altid saa enige i aandelige Spørgsmaal, alt hvad vi hører og læser kan vi altid samstemme om og det er os til inderlig Glæde mange Gange, men jeg vilde ønske vi var lige saa enige naar det gjaldt det materielle, – jeg er altid saa bange det skal falde sammen om os, og jeg har ikke saadan Sind til at vente som Jens, som nu Haven, ja den bliver der jo ikke rørt ved foreløbig, og saa er jeg bange det bliver for sent at plante i Aar. Jeg har nu saa faa Kræfter til den stadige kæmpen for Smaating, og jeg kan saa lidt selv, det er jo det værste. Vi skulde se at have nyt Tapet paa den vestre Væg, nu har dette siddet i 5 Aar og vi skulde jo have alle Gulve malet men jeg frygter for at det vil blive en streng Omgang ikke alene for Arbejdets Skyld, men for den Luft at aande i, jeg har stadig saa ondt i højre Side ...«

KULTUR

Selv om dagene gik med slid og slæb, var der dog kulturelle lyspunkter:

»17 Novmbr. 1901

...– jeg har laant alle H. C. Andersens Eventyr hos Lærer Madsen⁶ og saa faar Børnene en Historie hver Aften, jeg mærker det er en Velgerning mod hele Husstanden, ti Børnene sidder saa stille og lytter og saa skaanes de andre jo for den Støj som ellers saa tit kan være utaalelig, jeg tror jeg faar tage mig Tid til det, selv om jeg kunde faa lidt mere syet om jeg lod det være ...«

(Vi ved, at Line ofte citerede lange digte udenad, f. eks. Zakarias Nielsens »Mågen«, når familien holdt mørkningstime for at spare på lyset).

»Tovstrup d: 30 - 1 - 02

... Vi har ikke været til mange Selskaber i Juletiden, men i sidste Uge var vi i Holstebro og hørte 2 interessante Foredrag af Candidat Holm om Martsdagene 1848 og den sidste Aften var vi og flere Mejrupboere inviteret op til Holms og blev der til over Midnat, hvor det er nogle prægtige Mennesker vi var saa glade ved at være hos dem, og vi vilde inderlig gjerne have haft Holm til Præst »men det skulde jo ikke være saadan«.

18 Febr 1902

... Du spørger til Børnene. Ja Inge læser som sædvanlig, i Eftermiddag har hun læst Jonas Lies Bog og hun har læst alle Ingemanns historiske Romaner i Vinter hun er jo en stor klog Pige og vi haaber at hun skal blive ligesaa god ...

Tovstrup d: 13 Juli 1902

... Mandag: Vi tog i Aftes til Holstebro, hvor der blev givet gratis Aftenunderholdning for Medlemmerne af Sønderjydsk Forening, – af Skuespillerne Olaf Poulsen Elith Reumert og Forfatteren Vilhelm Jakobsen samt Holstebro Sangforening vi havde Inge med vi morede os virkelig, Skuespillerne gav en Sene af Jacob von Tybo og en af Gjenboerne ...

Tovstrup d: 14-6-05

... Hvordan har du det? kan du faa Maden ned, nu du maa undvære Fællesspisningen? Vi havde et meget Interessant Møde i Holstebro, 2d Pinsedag: Grønvald Nielsen og Akselsen talte i Shaumborgs Sal, og saa havde vi Fællesspisning af medbragte Madkurve i Højskolehjemmet hvor det gik svært livlig til, og bag efter læste Akselsen Soldaterløjer...

Tovstrup 18 Juni 1905

– i Fredags var jeg til Bryllup i Præstegaarden, og vi fik en dejlig Køretur til Valgmenighedskirken' og efter Spisningen laa vi nede ved Aaen, – sært nok efter en saadan Tur er jeg altid raskere og kan vaagne uden Hovedpine.

Jeg mærker nok, saa snart jeg er legemlig bedre, saa har jeg det godt, Inge har været inde de sidst Dage, saa behøver jeg jo ikke at anstrenge mig. Det er det som især gjør mit Sind sygt.

Tovstrup d 6 Aug. 1905

... Hvad Vejret angaar saa synes jeg det er den dejligste Sommer vi nogensinde har haft, det har jo altid været en Fornøjelse i Aar at komme ud, og aande Luften i fulde Drag, og vi har ogsaa ellers oplevet meget dejlig. Himmelbjergsturen især da Sejlturen var mageløs smuk, – og saa har vi havt Pastor Barsøe i Mejrup, som vi var saa glade ved, Inge ogsaa, jeg var saa glad ved at hun var kommen med i Kirke, den Dag vi var til Alters allesammen. Om Mandagen var baade Pastor Larsen og Barsøe i Elkjær Krat, og om Onsdagen hos P. Asmussen det var saa rart og interessant begge Steder, – Lørdagen derefter talte Grønvald Nielsen hos os vi havde gaaet og frygtet for, at der ingen Folk kom oven paa alle de andre Møder, men der kom kørende og cyklende allevegne fra saa vore Foredrag har aldrig været saa godt besøgte...

17-12-05

... Der er bleven saadan et Rabalder ved Højskolehjemmet, vi ved ikke hvorm Striden drejer sig, kun ved vi, at Pastor Larsen og Sine Andersen ikke kan enes og at Pastor Larsen i Spidsen for de 15

Lærer Madsen bagved med sin søn Ejner, foran fru Madsen yderst til højre og Ejners familie. Madsens flyttede til Svendborg, da han var gået af; dér var Ejner lærer.

Bestyrelsesmedlemmer har alle nedlagt deres Mandater og at der er valgt en splinterny Bestyrelse og den er baade Jens Krogh og Jens Bisgaard med i. Den ny Bestyrelse holdt Møde sidste Søndag for at vælge en Formand og valgt blev – Jens Krog. Nu i Dag holdt den Generalforsamling men Jens blev hjemme eller rettere han gik til Hindkjær efter Penge, ti han var Pengeløs og »Smaafolk« kommer jo i disse Dage – alle dem der kan hive noget for at faa Penge til at fejre Julen som en Fest. Det er rent galt med Penge, – Jens har lagt omtrent 1400 Kr. ud af vore egne Penge, om vi nogensinde faar dem igen synes jeg kan være tvivlsom nok. Nu vi faar vel nok det vi skal bruge til Julen og jeg haaber da ogsaa vi skal blive færdige...«
(Jens var kasserer i sognerådet).

»3-2-07

...Jens skulde have været i Holstebro til Højskoleforenings Møde sammen med Jens Krog, men han blev hjemme paa Grund af det vildsomme Føre, – vi har saa meget Sne i denne Tid. – Det falder de Holstebro-boere saa svært at enes, der er ikke længe imellem der kaldes Bestyrelse sammen... Vi har lavet en Forening og faaet en Bogpakke herud og havt en hel Snes Bøger i Vinter. De fornøjeligste har Inge læst højt for os, som »Guld og grønne Skove« »Hjortholm« og lignende...

Tovstrup d. 24-1-11

...Vi havde nogle unge i Søndags som Anna læste Hostrups »Tordenvejr« for, det gjorde hun storartet, det kunde Inge ikke have gjort hende efter...

Tovstrup d. 26. Juni 1912

...Vi havde saadan et godt Vennemøde. Cand: Fenger fra Askov syntes jeg svært godt om, det glæder mig for P. Kr. Skyld især. Sirlyngbjergmødet var Drengene til, det var nok ogsaa meget godt...

Tovstrup d. 28-4-07

... – Mikkell Olsen fra Skave leverede os to Cykler en Herre og en Damecykle til 100 Kr. Stykket i Fredags. Drengene kunde køre paa den ligestraks og de sagde da de gik til Sengs at det var det skønneste de havde været med til. Jens slider vældig paa at lære det, og har da ogsaa gjort Fremskridt, saa nu skal du ikke stole paa han ikke kommer paa Cykle og besøger dig...«

DET RELIGIØSE LIV

At både Jens og Line var stærkt troende grundtvigianere ses i mange af brevene:

»Tovstrup d. 23 - 3 - 02

Kære Mariane!

Vi – min Mand, Inge og jeg – har været i Borbjerg Kirke i Dag og hørt Cand. Holm prædike, vi var som sædvanlig meget glade ved hans Forkyndelse. Han tror ikke at Fritænkeriet breder sig, han sagde: vor Tid er ikke Irreligiøs, der er netop Trang til en Gud, men vor Tid er overfladisk, Folk vil have hjælp af Gud i saa mange Sager uden for dem, men hengivelse i Guds Vilje, Fornylelsen af det udvortes Menneske, som Vorherre især vil hjælpe os med, det troede han der var saa trangt for os at faa lært, – Om vore Forfædre har havt lettere ved at lære disse Kristendommens Kjærnepunkter ved jeg ikke, men at det staar smaat til endnu kan vi jo nok blive enige om. Jeg var ogsaa bedrøvet over at se Hørup omtalt som en af vort Lands bedste Mænd, da han jo levede og døde uden Gud, men hans Spor vil vel snart udslettes.

18 Decembr. 1903

... Vi har haft en ordentlig Valgkamp angaaende Menighedsraadet. Vi havde Prøvevalg angaaende en Fællesliste. Præsten staar jo saa kønt midt imellem alle Sider, og han vilde jo saa gjerne vi kunde enes i Skikkelse, men det kunde vi nu ikke, og saa blev Jens noget hed og talte højt om hvor velgørende de klare Standpunkter var, saa at han forargede baade Præst og den største Part af Forsamlingen saa der var en Røre, heldigvis hørte jeg ikke til de forargede, jeg syntes det var velgørende midt i al den Røer Sammen at høre et kraftigt Ord. Der er nu bleven valgt 2 Missionsmænd og Lærer Madsen og Jens, – og Stine Korsgaard som Supleant. Mændene i Mejrup var ikke rigtig for at faa Kvinderne med...

12 - 2 - 04

... Inge er bleven en hel voksen Pige at se paa og jeg synes sommetider at hun er alt for voksen paa aandelige Omraader, men det kan jo ikke ændres. Og saa vil jeg haabe til Gud at hun ikke tager skade ved det, – hun og Ingeborg skriver Breve paa flere Ark til hinanden, hvor hun fortæller om sine Tvivl, Anfægtelser og Kampe, – hun er slet ikke Barn længer, men jeg haaber hun skal faa Fred og Klarhed og komme til at leve et rigtigt godt og velsignet Ungdomsliv... Nu i den sidste Tid har vi begyndt med at gaa sammen og faa Otto Møllers Bog »Død og evigt Liv« læst op. Det er Lærer Madsen som har Bogen og læser den for os. Vi har været sammen i 2 Aftener, og i Aften skal der læses i Hornshøj, – det er jo værst for os med de lange Veje, da det ellers er Beboerne fra den vestlige Del af Sognet som er med. Du kender maaske Bogen, jeg synes den er meget interessant, og den falder saa svært godt sammen med mine Tanker, det jeg end har hørt af den...«

Inge oplevede som 15-årig sin eneste, men meget heftige forelskelse i Kristen Knudsen, som, såvidt jeg kan skønne, hjalp til i Tovstrup af og til. Han forlovede sig netop da med en anden pige:

»3-2-07

... Men vi kortsynede ved jo ikke hvad Livet skal bringe og Hans Rørdam har nok Ret naar han synger »Ja kæmpes maa der fuld haard en Strid og lides – stundom i Tider lange« – det der gør mig mest ondt, er det at hun« (Inge) »siger: Troen paa Gud og hendes Kærlighed var saa nøje knyttet sammen at skulle hun slippe det ene maatte hun ogsaa slippe det andet...

...I forrige Uge havde vi fem Missionspræster i Kirken. Jens hørte de fire af dem de to var han meget forargede over, de andre to hørte jeg ogsaa de var gode Bylov fra Holstebro var virkelig interessant ...

24 Marts 1907

...Saa, kære Mariane, holder du Fødselsdag paa Tirsdag, og Kristen Knudsen Bryllup, og vi sender Eder begge sammen med vor hjertelige Lykønskning – Morten Pontoppidans: »Paradisets Have«. Marie Hornshøj* har laant os den og vi har været saa glade ved den at vi har faaet Lyst til at give den til vore Venner. Han siger jo ligesom din Broder Lad ikke Humøret falde men tag din Tro paa Gud i Brug, saa skal du se det gaar. Du skal ret have Tak for dit Brev, jeg har tænkt saa meget over dette »at tro paa Gud« Jesus siger jo altid til dem, som vil hjælpes: tror du paa Guds Søn? han vil jo dermed sige at det er af saa uendeligt større Værdi at komme i Forhold til ham ved Troen end det at blive hjulpet i den timelige Nød, og vi ved jo at selv om Livet kunde opfylde vore Ønsker, saa er Døden her jo og truer os paa alle Kanter, – saa vi trænger til at faa os gemt i Gud, saa vi kan lære at synge: »Hvad kan dig vel skade min Sjæl med Guds Fred« – Ja jeg trænger tit nok selv til at bede om den Tro som overvinder Verden i mig selv, og min lille Inge, – jeg tror sikkert at Vorherre ser der er Grund i hende som han kan bruge, men naar Timen kommer ved vi jo ikke ...

...Den vigtigste Begivenhed hos os har dog været, at vor kære Peder Kristian har været paa Sygehus og bleven opereret, han har i flere Aar havt en smertefuld Sygdom i sin Endetarm, nu var det meget slem i denne Tid, – der har af og til været Tider

han mærkede det ikke ret meget, men i Tirsdags kom han til Læge Detlefsen og blev indlagt med det samme og opereret i Onsdags det var en slem Dag for alle de andre Børn, jeg skal love for Theodor tog lange Trin, den Eftermiddag han kunde komme ud til Holstebro og spørge til P. K.s Befindende og vi ventede spændt herhjemme. Niko vilde helst græde hele Tiden, jeg havde jo den Lykke at jeg kunde bede: »Fader i dine Hænder« som der saa kønt staar over Indgangen til Sygehuset ja med den Bøn er der Fred, kunde jeg blot tidlig og silde bede for mine Børn saa fik jeg nok Glæde af dem, men jeg kender ogsaa Tider da jeg er sløv og nærved at tænke: Hvad kan det nytte, – det er jo saadanne flinke skikkelige Børn der næsten altid gaar hjemme og volder os ingen Sorg, men jeg er saa bange at mine Dreng lever ikke i et Guds Forhold, jeg kan jo ikke vide det, men de vil helst ikke i Kirke, kommer der saare sjælden, og viser ingen Interesse for Kristendommen, det gør mig saa ondt for jeg ved det var mit Gudsforhold som gjorde min Ungdom rig og lykkelig, saa det er det bedste de gaar Glip af om de er uden for ti ene det at kunne tale med Gud er jo den største Lykke, – og jeg tør tro at en Vej eller anden Vorherre ved Raad, han vil ikke blive træt før de lukker ham ind. Jens har det saa godt han tror ikke der er nogen Fare for dem, – ogsaa i Onsdags var han tryk, det var da ogsaa gaaet godt altsammen og han, P. Kr., kom hjem i Gaar...

Tovstrup d. 24-1-11

...Ja Jens kom da i Udvalget for Præstvalg. Pastor Fensmark flytter til Lolland. Gud give vi maatte faa en Præst som kan være os til Hjælp i vores Trosliv, jeg synes

Peder Kristian indkaldt som soldat i 1916 under 1. verdenskrig og stationeret i bl.a. Vrold. Han står foran som nr. 3 fra venstre.

vi forsumper. Jens siger naar jeg vil have ham med i Kirke, han er ked af det, men han skal vel, – og jeg vil meget hellere i Kirke end blive hjemme, – jeg mærker dog det er Søndag, men P. K. har ikke sat sin Fod inden en Kirke, siden han kom fra Højskolen, det er saa nemt baade for ham og andre at han altid er hjemme...

Tovstrup d: 13-2-12

... Mon du har set Henrik Pontoppidans Digt til Brandesfesten? det synes jeg er et glædeligt Tidens Tegn, thi det er den haardeste Dom der kan fældes over Fritænkeriet ...»

Ingen datering, må være fra 1914

»... Hvor er det underligt det er ikke meget over 14 Dage siden vi sad i Viborg

og havde det saa hyggeligt og tænkte paa Fred og ingen Fare, og nu staar hele Evropa og løfter paa Vaabnene for at ødelægge alt der er bygget op i mange mange Aar og de Millioner af Menneskeliv der skal voves ja det er saa forfærdelig at det er helt ufatteligt.

Men naar jeg tænker paa min egen kære Dreng, saa forstaar jeg ikke at det er muligt, at der kan tages saadanne Beslutninger som – ja jeg kan ikke taale at tænke derpaa. Vi fik et meget alvorligt Brev fra ham« (P. Kr.) »i Gaar, som jeg trods alt er saa glad for, ti det er den største Lykke jeg ved at bede om for mine Børn, at de maa komme i Livssamfund med Gud, ti naar de har ham til Ven, saa ved jeg jo at det er sandt hvad P. Kr. skriver at han især har følt i Sommer, at enhver Gud sætter ene,

Marius og Inge foran stuehusets gavl ca. 1930.

han selv er mere nær. Han har altid været saadan en god Dreng som aldrig har gjort os andet end Glæde, hvor vilde jeg gerne være i hans Nærhed nu.«

Peder Kristian måtte være soldat i 2 år pga. verdenskrigen.

»Toustrup d 8-3-15

... hvor maa vi allesammen længes efter den store Dag, da der igen kan blive arbejdet for Fred og Retfærdighed paa Jorden. For mit eget Vedkommende har jeg hele Tiden syslet saa meget med den Tanke at Vorherre kommer i al sin Herlighed og opretter Riget, jeg synes jo Tegnene er der, Jordskælvs og Krig, og af Brevene som af og til bliver offentliggjorte, fra dem som ere faldne paa Valen, kunde man jo tro at Krigen trods al dens Grusomhed og al den Sorg og Nød den volder, dog ogsaa bereder Vejen for den store Mester. Han har jo Vej allesteder og Ham Midler fattes ej. Saa

vil Han, at Livet her skal fortsættes saa tror jeg at Han, trods al menneskelig Beregning, gør en Ende paa Krigen inden saa meget længe. Ja jeg tror at hvis vi kristne ret kunde bede om Fred paa Jorden i den faste Tro at Hans er Riget og Magten og Æren, saa faar Han sin Vilje frem, og saa, »ja sort ser det ud, men almægtig er Gud...«

GAVER

»25-3-01

... Du bedes modtage denne lille Broche i Fødselsdagsgave, du sagde jo selv i Jul at du syntes allerbedst om den Slags, ellers havde jeg maaske valgt en anden, skulde du have forandret din Mening kan den byttes! ...

23 - 12 - 01

... Det var min Bestemmelse at du skulde haft en Muffe i Julegave men paa Grund af

den barske Vinter kom jeg slet ikke til Holstebro for at købe den og Jens turde ikke paatage sig det, saa du faar have den tilgode...

30 - 1 - 02

... Jeg sender dig saa et Par Handsker bare de er store nok ellers kan de jo byttes. – Vil du ikke nok sende mig 3 dukker af det blanke Garn som du vistnok husker Inge har faaet at sy Kommodetæppet med. Hun skulde have det færdig til min Fødselsdag, saa du vil nok sende Garnet snarest mulig...

25-3-03

... Marie Hornshøj* kom slæbende med en meget fin Sofapude til mig, og Fru Madsen gav mig en Sengetæppeholder som ogsaa var meget pen. Saa de hjælper mig at pyn-te i Hjemmet...

17-12-1905

... Tak for Laan af Bogen! Fru Madsen og jeg har for Skik at give hinanden Fødselsdagsgave, – og vi havde saa købt »Jomfru Marie« til hende, for selv at faa Lov at læse den, det kunde vi jo saa have sparet, jeg vidste slet ikke at du havde lovet at sende os den – jeg synes nok den er værd at læse – men den er jo temmelig dyr, – og Madsens bryder sig ikke om den, fordi den er af Jakob Knudsen. Nu fortælles der at han er ligesaa ked af sin anden Kone som han var af den første og at han snart vil have hende væk ogsaa. – Mon nogen ved at det er sandt? – ...

24. Marts 1907

... Jeg fik til min Fødselsdag en trearmet Lysestage af Marie Hornshøj og Fru Madsen...

Tovstrup d: Langfredag 1910

... Jeg vil gerne sende dig en lille Sangbog, jeg fik saadan en til min Fødselsdag fra Jens Hedegaards og jeg har været saa glad ved at træffe mange dejlige Digte i den af Christian Rikardt og flere af vores Nutidsforfattere som jeg ikke har andre Steder, saa jeg fik Lyst til at sende dig den skønt Børnene tror naar du ser den er udgivet af Indre Missjon saa ser du ikke mere til den, jeg synes netop det er interessant at se en saadan Samling fra dem...

Toustrup d: 19 April 1912

... Vi havde en rar Dag i Søndags. J. Krogs og Kristen Hedegaard var i Mejrup Kirke, de fulgte saa med os hjem, og saa kom Willes med Dorte Povlsen, og Dorte Hedegaard samt Tinus's og Bodil Hougaard, det var alle de Fremmede vi havde. – Det var en Højtidsdag i Kirken, og vi syntes ogsaa hjemme, du skulde have været her ogsaa. Jens Hedegaards Kone blev saa glad ved at se Nik i den hvide Kjole, hun syntes den passede saa godt til Dagen og pen var hun i den. Hun fik mange Gaver et Sølvsmykke fra Krogs og Sølvbroche fra Tinus et Sølvfingerbøl fra Bjerregaard. En Taske fra Arlund og dem fra Viborg et hvidt Tørklæde fra B.-H. og et broderet Lommetørklæde fra D.P. og saa fik hun Bøger fra Inge og fra Willes og Hedegaard. I Mejrup fik hun fra Jens Hedegaards, Saugstrup Mølle og Bjerregaardhus foruden en Masse Kort og »Telegrammer«. Saa det er jo en hel Fest der nu indtræffer ved en Konfirmation. Ja kære Mariane du fik slet ikke smage vor Mad den Dag, nu har jeg bagt friske Kager, saa synes jeg du skal smage dem, og saa skal jeg afsted til Posten med dem...

Tovstrup d. 24-1-11

... Naa saa er der nogle Varer jeg nok vilde bestille hos dig men de maa jo ikke veje over 2 μ da Posten vil saa ikke komme med dem:

$\frac{1}{2}$ μ Kakao	68	
$\frac{1}{2}$ μ Chokolade	50	<i>(tallene er skrevet med en anden</i>
$\frac{1}{2}$ μ The	40	<i>pen, det må være</i>
Mandeldraaber	20	
Citron -	55	<i>Mariane, der har</i>
Vanille -	25	<i>talt sammen)</i>
Æggepulver	258	

og en Haarvalk til Anna det var noget brunt Sæbe 3 Stykker for 25 Ø som vi syntes om kan du putte saadan et Stykke i. Saa kan vi vel sende dig Frimærker i Stedet for...«

KÆRLIGHED

»Tovstrup d: 14 - 2 - 03

Kære Mariane!

Jeg vil ikke forsøge paa at trøste dig ti det ved jeg intet Menneske kan gøre, – og jeg skal nok for Fremtiden skaane dig for alle Hentydninger, men denne Gang maa jeg sige: Naar dine Breve det sidste par Aar har været fyldte af Frejdighed og Livsglæde saa har du givet mig noget af den Glæde og det takker jeg dig for. Og naar jeg nu ved du sidder med Sorgen, – ja saa har jeg ogsaa lov til, ja kan ikke blive fri for at bære noget af den Sorg – det eneste som kunde gøre at jeg ikke skulde ønske dig gift, var naar jeg tænkte paa det legemlige i Ægteskabet ja saa har jeg følt mig fristet til at raade dig fra at blive gift, jeg tror det vil falde en 40 aarig Kvinde strengt at være Hustru, Hustruen skulde altid være ung og glad. – ...«

(Mariane havde i flere år levet i en illusion om, at en højskolemand i Hadsten

ville gifte sig med hende, og nu havde han forlovet sig med en anden).

»25-3-03

Kære lille Søster!

Tak for din Fødselsdagshilsen. og hjertelig Tillykke med de 40 Aar! ja nu er vi begge over 40 og Ungdomstiden med dens Drømme Haab og Længsler er lagt bag os. Da jeg var ret ung og Længslerne ret paa-trængende, da tænkte jeg saa tit paa et Vers af Munk, som han har skrevet i et Digt om Ungdomslængslerne: »Og naar vi saa stod der og stirrede paa det Haabets land vi dyrt havde vundet, kun højere Bjerge foran os vi saa, forøget Længsel kun vi havde fundet«.

»Saa gaar det gennem Livet fra Maal og til Maal den samme dybe Længsel os følger, den stilles ikke her den giver ej Taal, den naar over Evighedens Bølger.« Helt ud Ret har han vist ikke; naar man bliver Hustru og Moder, saa har man en Opgave som man med Glæde kan lægge alt sit Arbejde i. – Men en Fare kan der ogsaa være i dette at slaa sig til Ro fordi nu har man sit eget at leve for. – Blot vi altid vil tage Livet, det evige Liv af Vorherre hver Dag, og leve det i Ham saadan som han giver det, saa hjælper han nok baade i stort og smaat...

Tovstrup, Kristi Himmelfartsdag 1904

Kære Mariane!

... Vi, din Broder og jeg der er blevne Ægtefolk og Forældre, ja vi ved, at det er en stor Lykke som vi ikke for noget andet i Verden vilde bortbytte, men skulde vi tænke os at leve en Evighed under de Kaar vi nu har og med den Natur vi nu er begavede med, ja da maatte blot Tanken om det gøre os træt. Men vi ved jo at engang

Line og Jens ved sølvbrylluppet i 1913 med børnene, fra venstre Inge, Anna, Peder Kristian, Theodor, Nik og Marius.

skal vi hvile fra vor Møje. Digteren Kr. Richardt siger: En Kalk af bitter Smerte maa vi Mennesker drikke, nogle faa den draabevis men ingen faar den ikke...

Tovstrup 18 Juni 1905

... Vi kan jo ikke faa Sengeplads andre Steder til vore store Dreng, ellers er det noget som tidt piner mig, at de deler Værelse med os. Jeg siger ligesom Ane Jensen Bladbjerg »det er dejligt at være gift, naar det ikke var dette ene, og jeg bliver aldrig fri for at undre mig over, at Vorherre ikke har kunnet gøre dette anderledes end at vi Mennesker skal ligne Dyr i dette – ... «

(Døtrene har fortalt, at deres mor sagde til dem, at det intime i ægteskabet var der

ikke meget ved, og de gik da også alle tre i deres grav som jomfruer).

»Toustrup d: 4 April 1913

... Jeg kom hjem Lørdag Formiddag med Posten og blev modtaget med aabne Arme, de sagde Far havde siddet paa Loftet og kigget den sidste halve Time, ja det var gode Dage allesammen, da jeg var ude, men hvor er det dog godt at komme hjem igen...

Toustrup d: 9-2-14

... Børnene har tit drillet os med, at vi skulde da skilles ad, naar vi blev gamle, forudsat at de blev gifte, for Far dueede det da ikke for at være hos en Svigersøn og Mor ligesaa lidt hos en Svigerdatter, men i Foraaret da jeg blev borte to Dage længere

end Far, da vi besøgte dig, sagde de da jeg kom hjem, – nej skilles skal I ikke, hvordan det ellers gaar, for Far er slet ikke til at være ved, naar du ikke er hjemme, saa tror han al Ting gaar galt, og han er saa nervøs og urolig at det ikke er til at holde ud ... «

Line nåede ikke at opleve at få børnebørn. Hun døde i september 1918, formentlig af kræft i maven. Jens døde i september 1926 af et hjerteslag.

Inge havde sit virke som lærerinde i Støvring ved Randers.

Peder Kristian tog som 30-årig til København for at tage studentereksamen og derefter eksamen som cand. polit. Han havde sit virke i Københavns magistrat.

Theodor erhvervede først gården Nørre Dyrmosé i Nørre Felding ved Holstebro, men tog nogle år senere en ikke-teologisk uddannelse som præst hos Niels Dael i Liselund ved Slagelse. Han døde som sognepræst i Bjergby-Mygdal sogne ved Hjørring.

Anna prøvede at tage en uddannelse som operasanger, men da hun måtte opgive, blev hun resten af livet husbetyrerinde hos sine to søstre, om sommeren hos Inge, om vinteren hos Nik. Hun var også forfatter og udgav nogle bonderomaner.

Nik blev cand. mag. i engelsk og dansk og underviste forskellige steder i København.

Marius overtog Toustrup og havde mange tillidshverv.

De tre sønner blev gift og fik tilsammen 11 børn.

¹ Marie Bisgård var halvkusine til Line og en af hendes bedste veninder helt fra skolegangen i Mejrup, hvor Marius far var lærer. Han stammede fra Bisgård i Borbjerg, men var ikke i familie med Lines mand, Jens.

Marie var forlovet med en teologisk kandidat, som lige havde fået præstekald, da han døde af et hjerteslag, og hun blev aldrig gift.

² Grønvald Nielsen var forstander på Vestbirk Højskole.

³ Ane Johanne Lebech fra Vesterhvangård i Borbjerg.

⁴ Elias var næst yngste barn i Store Hedegård.

⁵ Tinus var ejer af nabogården, Øster Toustrup.

⁶ J. P. Haahr Madsen var lærer i Mejrup Kirkeby, og alle 6 børn havde haft ham og talte siden meget om ham. Han og hans kone kom meget sammen med Line og Jens.

⁷ Valgmenighedskirken i Holstebro. (Nogle af de yngste børn blev konfirmeret her).

⁸ Marie Hornshøj var Lines veninde.

⁹ Jens' søster, Christiane, var gift med stabssergent Lauge Poulsen. De boede i Viborg. Deres yngste datter, Cilianna, var gift med boghandler Johan Peter Wille i Holstebro.

μ = pund (500 gr.)

Kit Bisgård
Født 1932 i København, datter af
Lines ældste søn Peder Kristian
cand. mag. i musik og fransk
Pensioneret lektor ved Roskilde
Katedralskole
Åstoftens 14, 4000 Roskilde

Mads Studsgaard – en landsbyoriginal

Af Freddy Boysen

Blandt de sløjfede gravminder på Studsgård kirkegård findes en sten, hvor navnene straks leder tankerne hen på et ægtepar, som døde med få ugers mellemrum. Det er gravmindet for Mads og Maren Studsgaard, de døde begge i oktober 1947.

De to var født på den gård, som havde lagt både jord og navn til stationsbyen Studsgård, men den antagelse, at der her er tale om et ægtepar, er helt forfejlet. De var søskende, begge ugifte, derfor fandt familien det helt naturligt at lade dem dele gravsted og gravminde.

Men nogle af de lokale folk, der havde været til Maren Studsgaards begravelse den oktoberdag i 1947, kan berette, at der på vej fra kirken var blevet snakket. »Det var i grunden synd, at de to skulle have fælles hvilested i døden, for i livet havde de nu aldrig kunnet sammen«. De bliver begge betegnet som meget folkesky og levede helst en tilbagetrukket tilværelse, men sådan havde det ikke altid været, i hvert fald ikke for Mads Studsgaard, der i erindringerne står som en rigtig landsbyoriginal.

DET BEGYNDTE SÅ LOVENDE

Gården Studsgård var en gammel slægtsgård, med stolte familietraditioner, som Mads gerne levede op til, men noget gik helt galt undervejs.

I 1811 var gården kommet i slægtens eje, det var Mikkel Studsgaard, som havde

Blandt de sløjfede gravminder på Studsgård kirkegård findes stadig Maren og Mads Studsgaards mindesten, de døde med få ugers mellemrum i 1947.

købt den. I 1844 afstod han så gården til Mads Medom Jensen, som giftede sig ind i slægten. I 1873 overlod han gården til sin søn P. C. Jensen, der i 1913 overlod sin søn gården, nemlig omtalte Mads Studsgaard. Gården havde altså været over 100 år i slægtens eje, da Mads som 37-årig ungkarl overtog den. Selv om Studsgård flere gange havde afstået jord til både jernbane, forsøgsstation, mejeri, ja stort set til hele byen, så var der i 1913 stadig tale om en anseelig gård på 80-100 tønder land.

Gården Studsgård, som måtte give navn og gentagne gange også jord til stationsbyen Studsgård. Det var her Mads Studsgaard blev frarøvet 5 kr. efter et overfald i hans sovekammer.

Foto: Lokalhistorisk Arkiv, Herning.

Der var da også andre ting, Mads Studsgaard skulle leve op til, f.eks. faderen P. C. Jensen. Han havde været en af sognets førende mænd gennem 30-40 år. Allerede det år Mads var blevet født, i 1876, var faderen kommet i sognerådet, og i en periode var han endda sognerådsformand. Fra år 1900 til 1910 sad han i Ringkøbing amtsråd, og fra 1904 til 1922 var han skatterådsformand for Herning skattekreds. Han var landvæsenskommissær og i bestyrelsen for Herning sparekasse o.s.v. Mads var skam ikke søn af »hvem som helst«.

Alt tegnede dog til, at Mads nok skulle leve op til familietraditionerne, og han havde da også arvet faderens stilfærdige væsen og beskedne natur. Sin offentlige karriere startede Mads som en dygtig

gymnastikleder gennem flere år, og da de kongelige engang gæstede egnen, var Mads Studsgaard blandt dem, der blev udpeget til at hente den kongelige delegation på stationen. Mads lagde selv heste og køretøj til, og han sad selv på bukken. Mads Studsgaard var sandelig anset som en præsenteret og respekteret mand på egnen.

Da Mads i 1913 overtog fødegården, flyttede søsteren og forældrene op i deres nybyggede villa i stationsbyen, og Mads ansatte både husbestyrerinde og tjenestefolk, som det nu en gang sømmede sig for en gårdmand.

SVIGTET

Mads levede tilsyneladende i nogle år en helt normal tilværelse, oven i købet som

en driftig landmand, og han kunne jo egentlig betegnes som »et ganske godt parti« for en giftelysten pige. Han havde nu fundet den pige, han ønskede at gøre til sin livsledsagerske, og de var da også blevet forlovet. Men Mads var sindig og gjorde ikke noget overilet, og efterhånden som det trak ud med, at forlovelsen skulle udvikle sig til en vielse, ja så giftede pigen sig pludselig med en anden. Mads var blevet vraget. Noget i den retning lyder forklaringen på, at Mads Studsgaards liv slog en kolbøtte, han udviklede sig til at blive helt menneskesky. Selv tjenestefolk og husbestyrerinde forsvandt med tiden fra gården, Mads kom til at gå alene og måtte selv klare det hele, både ude og inde. Det var mere end han magtede, den ellers så stolte gård gik i forfald, og de fleste af markerne kom efterhånden til at ligge brak.

SKOLEN

Børnene på egnen havde udover Volsgaard skole gået i den private skole, som holdt til i lillesalen i forsamlingshuset, men omkring 1923-24 indså sognerådet, at skolerne burde slås sammen, og der måtte bygges en ny skole i byen. Der blev nedsat et udvalg, der skulle tage sig af skolebyggeriet, hvor Okkels Birk fra Snejbjerg blev formand. Udvalget havde sine egne ideer om skolens placering og byudviklingen i Studsgård. De ønskede skolen anlagt lige over for Mads Studsgaards gård, formentlig fordi der ikke måtte være for langt for børnene fra Volsgaard, men skolen ville dermed komme til at ligge helt for sig selv i forhold til den daværende stationsby.

Mads var imod den placering, han var nu slet ikke interesseret i at sælge jord til skolebyggeriet og forlangte en helt uac-

ceptabel pris for jorden. Men det var nu ikke kun Mads, der var modstander af placeringen, folkene i Studsgård by var næsten mere imod.

Der blev så holdt et offentligt møde med løfte om afstemning på marken overfor Mads Studsgaard. Udvalgets planer blev fremlagt, og der blev diskuteret frem og tilbage, men den lokale modstand mod stedet voksede bare. Okkels Birk holdt så rådslagning med sit udvalg, de ville nu altså en gang have skolen der, og planen gik så ud på at trække afstemningen så meget ud, at folk blev trætte af at stå der, medens andre skulle hjem for at fodre og malke. Afstemningen blev så holdt, da udvalget fornemmede, at resultatet ville falde ud til deres fordel, og på den måde kom skolen alligevel til at ligge lige overfor Mads Studsgaard.

Problemet med den pris, Mads mente, hans jord var værd, klarede sognerådet ved at ekspropriere jorden. Torsdag den 26. juni 1924 klokken 18.00 mødte 4 vurderingsmænd op sammen med Mads Studsgaard og Snejbjerg sogneråd. Parterne ønskede ingen mægling i sagen, og den ene tønde land, det drejede sig om, blev ansat til en værdi af 1500 kr. Der blev dog yderligere bevilget 1500 kr. til Mads Studsgaard, det var for den ulempe, skolen ville påføre ham, altså fik han 3000 kr. for en tønde land. I 1925 fik Mads så sin nye nabo, Studsgård skole.

OVERFALDET

Mange skolebørn kom dermed til at opleve Mads Studsgaard som et dagligt led i deres tilværelse, men altid på afstand, Mads var alt for sky til at indlade sig med nogen og slet ikke med børn. Når han var tvunget til at gøre ærinder til byen eller

Studsgård Skole, som den ser ud nu år 2000. Bygningen har ikke forandret sig meget i sit ydre.

hos købmanden, så skete det altid på et tidspunkt, hvor muligheden for at møde andre mennesker var mindst, enten i midt-dagsstunden, hvor de fleste fik middags-lur, eller også i skumringen. Han levede meget spartansk, men flottede sig dog med en pose bolsjer ved hvert eneste køb-mandsbesøg.

Der opstod efterhånden myter omkring Mads Studsgaards person, nogle mente at vide, at han i virkeligheden skulle være utrolig rig, og at han gemte masser af penge hos sig. Man vidste jo, at han var kommet til penge, da han solgte jord til skolen, og han måtte jo også have arvet en del penge efter faderens død i 1927, og med det liv han førte, så måtte der jo være mindst en formue.

Det var nok den slags rygter, der lå bag, da en person omkring 1930-erne lagde sig på lur og overfaldt Mads i hans sovekam-

mer på gården. Da Mads skulle til sengs blev han brutal slået oven i hovedet, så han tilsidst mistede bevidstheden. Røveren er formentlig blevet godt skuffet, for udbyttet blev kun sølle 5 kr. Da Mads igen kom til bevidsthed, fik han sig slæbt om til skolen, hvor lærer Johan Sulkjær hjalp ham. De fik røveriet anmeldt, men røveren blev dog aldrig fanget.

Mads flyttede efter overfaldet hen til søsteren Maren Studsgaard, der boede i den villa, som forældrene havde opført i stationsbyen. Hvad søsteren Maren levede af, er der ikke rigtig nogen der husker, de fleste mener, at hun nok levede af sin arv. Hun var en lille tynd og mager kvinde, der ligesom broderen var meget folkesky og helst ikke indlod sig med andre.

Mads lå syg hos søsteren i en længere periode, men efterhånden som han kom til hæfterne igen, rykkede livet på gården

atter i ham. Måske har de to søskende lignet hinanden så meget, at det har været umuligt for dem at leve så tæt sammen, de kom i hvert fald ikke ret godt ud af det med hinanden, forlyder det, og Mads flyttede så tilbage til fødegården Studsgård.

ALTID BAGEFTER

Efter overfaldet blev Mads Studsgård ikke mindre menneskesky, tvært imod. Sovekammeret benyttede han ikke mere, han sov nu ude i stalden, hvor han havde redt op i en tom kobås mellem kreaturerne. Også med sin påklædning skilte Mads sig ud, hans daglige klædedragt var meget tarvelig og slidt, og yderst bar han altid en kornsæk, hvor der var skåret hul til hoved og arme.

Han var altid bagud med arbejdet på gården, ofte både 2 og 3 måneder, så det var intet særsyn at se Mads så korn i juni måned, og i dagene mellem jul og nytår kunne man nemt opleve ham samle kartofler op. Roerne nåede han gerne ikke at få af jorden, inden frosten satte ind, og så kunne man se ham gå med en skovl og hugge det øverste af roerne af. Så måtte de få kreaturer og unghøveder, han havde, nøjes med det, og dyrene var også helt magre og afpillede, fordi han aldrig nåede at få bjærget noget ordentlig vinterfoder til dem. Ofte kunne man om efteråret og vinteren se Mads køre nede i engen og slå siv bare for at have noget at fodre dyrene med.

Folk snakkede da også om, at Mads egentlig burde meldes for dyremishandling, men det blev nu vist aldrig til andet end snak.

Også hans elskede fødehjem Studsgård gik helt i forfald, Mads magtede ikke at klare bare den simpleste vedligeholdelse.

FULGTE ALLIGEVEL MED

På et tidspunkt kom det på tale at etablere et sportsstadion i Studsgård by, og i området mellem skolen og byen havde Mads et stort fladt areal, som i årevis havde ligget uudnyttet hen. Arealet egnede sig fortrinligt til formålet, men Mads forlangte nu 4.000 kr. pr. tønde land, en helt uacceptabel og ublu pris. Sognerådet blev så enige om at få jorden vurderet og så ekspropriere den, så Mads i det mindste fik en rimelig pris for sin jord.

I forbindelse med etableringen af stadion og andre offentlige ærinder aflagde et af sognerådsmedlemmerne, Vestergaard fra Volsgaard af og til besøg hos Mads Studsgaard. Vestergaard har siden fortalt, at det af og til lykkedes ham at komme rigtig i snak med Mads, og så viste det sig, at han fulgte egentlig rigtig godt med i, hvad der skete, ikke bare lokalt, men også ude omkring. Mads var bestemt ikke åndssløv, han havde bare sine egne ideer og måder at klare tingene på og ville helst undgå, at andre mennesker kom for tæt på ham.

DØDE I TOGET

Den 3. oktober 1947 stod Mads Studsgaard på toget, der kom fra Skjern mod Herning. Da toget ved godt 11-tiden ankom til Herning, alarmerede togpersonalet en ambulance fra Falck, en gammel mand var faldet om i toget og havde mistet bevidstheden. Den gamle mand var Mads Studsgaard, og da ambulancen ankom til sygehuset, var han død.

Mads var ikke mere end lige blevet begravet, før søsteren Maren Studsgaard omtrent tre uger senere også døde, den 27. oktober 1947.

En anden søster hed Kathrine Studsgaard, hendes liv havde formet sig ganske

anderledes, idet hun levede som en dygtig og anerkendt tandtekniker i Holstebro. Hun valgte så at lade sine to ugifte søskende dele et gravsted på Studsgård kirkegård. Dermed havde byen Studsgård mistet to særprægede indesluttede personligheder. Helt glemt blev de dog ikke, for året efter arvede byens forsamlingshus 7.000 kr., som Maren Studsgaard havde testamenteret. Måske havde hendes tanker og drømme ikke været så indesluttede, som hendes væsen havde givet udseende af.

Den tidligere så stolte slægtsgård Studsgård er nu helt forsvundet, kun de store træer over for skolen minder om, at der engang har ligget en gård der, og i dag skal man høre til blandt de ældste generationer i Studsgård for selv at have oplevet de to personer bag det sløjfede gravminde på Studsgård kirkegård. Meget af deres liv handlede om at være anonyme, alligevel har de fortjent at blive mindet.

KILDER:

Snebjerg Sogn I og II af Johan C Sulkjær,
1925, 1927

Snebjerg, Studsgård, Haunstrup Sogne, 1979
Aviser, foto m.m. Lokalhistorisk Arkiv, Herning
Interview med bl.a. Børge Vestergaard, Snebjerg
og Johs. Jørgensen, Snebjerg

Et lille offentligt anlæg med nogle store træer overfor Studsgård Skole er i dag det eneste, der afslører, at her lå den gård, der gav byen navn.

Freddy Boysen
Født 1952 i Herning
Slagter/lokalhistoriker
Julsgårdsvej 27
7430 Ikast

Med FDF kom eventyret til Assing Sogn

af Anton Kristensen

Med FDF kom eventyret til Assing sogn. Oprettelsen af FDF i Kibæk blev i begyndelsen af 30'erne eventyret for flertallet af drenge over 10 år i by og på land.

Over halvdelen, ja jeg tror endog tre fjerdedele af samtlige drenge i hver årgang kom i FDF, der dermed på en god måde var med til at løse mange af datidens problemer.

At det så var mandssamfundet, der dominerede, således at kun drengenes problemer blev erkendt, mens pigernes behov for at komme bort fra hverdagens kendte rytme tilsyneladende ikke eksisterede. Men for os drenge fra 30'erne står FDF med en særlig stråleglans.

Nu skal man huske på, at der dengang ikke fandtes mange tilbud, om overhovedet nogen, der kunne kalde de evner frem, der udvider menneskers erfaringer, og gør tilværelsen rigere.

Lad mig kort nævne, hvad der inden FDF var for os drenge udover det daglige arbejde, som langt de fleste af os var dybt inde i.

Skolen var 4 klasset, og vi gik til skole tre gange om ugen, men heller ikke her var der nogen facilitet til fritidsbeskæftigelse. Der var ingen gymnastiksal, ingen ungdomsklub. Der fandtes en lille fodboldbane, men også målt med den tids øjne var der intet for os drenge, der kunne forsøge en sparsom fritid.

Derfor var det en helt ny verden, der åbnede sig, dengang FDF slog dørene op i 1933. Her fik vi indblik i en verden, som skolen ikke åbnede for os,

Vi kom meget i naturen, vi fik lov til at se og føle den levende natur i de rigtige omgivelser, og vi blev tilskyndet til at drage slutninger af vore iagttagelser. Vi blev gennem disse oplevelser tilført et større udsyn og forståelse for mange sammenhænge, som vi ellers ikke ville have fået.

Den helt store oplevelse var at komme med på sommerlejr. I dag kan jeg ikke lade være med at tænke på, hvordan det dengang i voksenverdenen må have været noget nær en revolution, at man kunne tænke på at byde små drenge med på lejr.

Men vi nød lejren, med dens leg og lystige indslag. Med dens andre pligter end de tilvante, og med det kammeratlige forhold, der opstod mellem drenge og ledere.

Også i det daglige FDF-liv blev vi budt på udfordringer, der passede os. Patruljeførerne – disse unge mennesker, som for os ellers ville have været fjerne voksne – førte os ind i samarbejdets kunst gennem deres undervisning. Morse og knob, samarbejdets love – og det at man på en festlig måde indrettede sig efter hinanden i patruljen, så den blev en enhed, føltes dejligt, tillokkende og spændende.

Kredstur 1936. FDF i Kibæk var stiftet i 1933.

Jo, FDF gjorde for os drenge en lukket verden til et eventyrland. Tænk bare hvilken udfordring det var at skulle spille sketch for hinanden og forældrene, når der var større møder. Med FDF kom eventyret til Assing sogn.

Ovenfor har jeg prøvet at skildre, hvorledes de sociale kår i 30'erne med udbredt arbejdsløshed i byerne, uden nutidens hjælpeforanstaltninger til at afbøde virkningerne, og med meget små kår på landet, men med arbejde i rigelig mængde til børn både i by og på land, var baggrunden for, at FDF blev modtaget med den ildhu af egnens drenge, som den gjorde.

Stifterne hørte til i Assing KFUM, – FDF blev et led under KFUM. Mottoet »Med Gud for Danmarks Ungdom« har lige siden præget idegrundlaget for arbejdet, men lykkeligvis gik det ved stiftelsen sådan, at FDF fandt tilslutning fra alle kirkelige retninger.

Årsagerne hertil var flere. I FDFs bestyrelse kom der med det samme også repræsentanter fra forældreside, og dermed kom den brede opbakning fra alle kirkelige kredse; FDF blev et folkekirkeligt ungdomsarbejde, hvor skellene var borte.

Det var også et plus for det brede samarbejde, at FDF fra første færd fik mødelokale et neutralt sted. Mødestedet for kredsen var en stue på første sal i det tidligere Missionshotel, og her kunne alle trygt sende deres drenge hen.

Patruljemøderne fandt sted rundt om i hjemmene. Jeg har tidligere nævnt den store betydning, de unge patruljeførere fik for os drenge gennem deres væremåde. Jeg er tilbøjelig til at tro, at afholdelsen af patruljemøder i hjemmene på det tidspunkt var med til at forstærke følelsen af, at man hørte sammen i en enhed. Ingen af drengene i FDF var i tvivl om, at FDF og kirken hørte sammen.

Patruljetur 1940. Forrest Anton Kristensen med mælkespanden fyldt med kærnemælk. Det var gratis.

Samme patruljetur i 1940. Det var efter 9. april, så det første og vigtigste ved ankomsten til lejrpladsen var at få hejst Dannebrog. Anton Kristensen står til venstre.

Madlavning under primitive forhold. Ved bålet Anton Kristensen.

I Assing sogn var der et rigt menigheds-liv, men det havde udelukkende været rettet mod voksne mennesker og unge. Direkte tale til børn om det kristne budskab var sjælden, men med FDF kom også dette åndelige virke ind i billedet af et kristent sogn.

Når jeg i dag taler med mange af de mennesker, der som jeg i 30'erne oplevede livet i Kibæk FDF, – der fik lov til at være med i det eventyrlige der skete, mærker jeg stadig den glæde og den respekt, vi alle

føler for FDF. Der har virkelig været tale om oplevelser for livet, og selv om årene har fortrængt mange detaljer, er følelsen af, at FDF var et godt sted at være, aldrig fortrængt. Vi har meget at være FDF taknemlige for.

Mit håb skal være, at Kibæk FDF også i fremtiden må være et samlingssted for børn og unge fra forskellige religiøse fløje, og at FDF stadig vil være et ungdomsarbejde i Folkekirken, optaget af tidens tanker, men trofast over for evangeliets lære.

Anton Kristensen
F. 1921 i Hedegaard i Kibæk
Medlem af FDF i Kibæk fra
begyndelsen, mangeårigt
medlem og formand
Amtsrådsmedlem 1970-1992,
de sidste 8 år som amtsborgmester

Siegmund Beck

Af Arne Gammelgaard

Indtil 1. april 1970 hørte Karup Flyveplads til Ringkøbing amt og dermed også flygtningelejren Grove, som var den tyske betegnelse for flyvepladsen. Redaktøren.

DER VAR NOGET, DER HED GALIZIEN

Siegmund Beck var assistent hos »kommuneingeniøren« i Grove-lejren. Det var i 1947. Han var ganske vist kun 16 år, men han var så god til at tegne kort og skitser og den slags, og han ville gerne have haft uddannelse som landinspektør. Det fik han ikke. Han fik slet ingen uddannelse.

Han havde ikke selv ønsket at komme til Danmark, og danskerne var heller ikke interesseret i at have ham. Han var en ubuden gæst. Nu bor han i Opladen-Leverkusen lidt nord for Köln.

Siegmund Beck stammer fra Galizien.

Galizien? Hvad er det? Er det ikke et landskab i Spanien? Jo, der er der en landsdel med nogenlunde samme navn, men Galizien er, eller rettere var, betegnelse for en landsdel på størrelse med Danmark og med meget nær samme befolkningstal, beliggende ved Karpaternes østlige udløbere i grænseområdet mellem Polen og Ukraine.

Da Siegmund første gang så dagens lys – det klare forårslys i april 1930 – kunne den fremtid, der ventede ham, tegne lys og lykkelig. Faderen var smed i byen Kolo-

mea. Foruden Siegmund havde smeden og hans kone Anna endnu tre børn: Viktoria, født 1922, en søn, Leopold, født 1927, og Margarete, der kun var halvandet år gammel, da Siegmund blev født.

Familien talte tysk, for de var tyskere, og deres forfædre havde boet i Galizien i flere generationer; men staten var Polen, for Polen var blevet selvstændigt igen i 1921 efter at have været delt mellem Rusland, Tyskland og Østrig siden 1815. Galizien havde været en del af det østrig-ungarske kejserrige, som gik til grunde ved Første Verdenskrigs slutning og freden i Versailles. På den tid genopstod Polen som en stat efter vilde kampe mellem de polske nationalister under marskal Pilsudski og den nyoprettede Røde Hærs folk under den russiske ryttergeneral Budjonnij. Trods alle omskiftelser var de forskellige folkeslag blevet boende i det Galizien, de følte var deres, selv om de havde forskellig national, religiøs og sproglig baggrund.

Mange af landsbyerne var rent tyske og havde tyske navne: Bruckenthal, Baginsberg, Dornfeld, Reichenbach osv.

Det område, som Galizien udgjorde, består af smukke og frodige landskaber med lave bjerge. Et sted, som gennem århundreder havde lokket tyskere til. Dygtige, flittige og nøjsomme mennesker, bønder og håndværkere, var udvandret

Byen Kolomea (nu Kolomyja) la i den østlige del af Galizien. På kortet her er den markeret med en cirkel, ligesom byen Przmysl. Afstanden mellem de to byer er godt 200 km. Med bestevogn og midt om vinteren tog det tre-fire dage at tilbagelægge denne strækning.

hertil fra tæt befolkede dele af Tyskland på samme måde, som tyskere var udvandret til Amerika, til områder ved Volga, til de baltiske lande og det nordlige Balkan. Og i 1760 som »kartoffeltyskere« til Danmark.

For familien Becks vedkommende var denne omflytning fra Pfalz til Galizien sket omkring 1790.

I den største by i den østlige del af området, Kolomea, var befolkningen sammensat af ukrainere, polakker, jøder og tyskere. De levede stort set fordrageligt side om side i denne by såvel som i landsbyer rundt om i Galizien. Dårligst var forholdet mellem polakker og ukrainere.

Polakkerne var romersk-katolske, mens ukrainerne tilhørte den ortodokse kirke. Mange af tyskerne var luthersk-evangelis-

ske, og som de andre trossamfund havde også den menighed, familien Beck tilhørte, egen kirke.

I alt boede der et par hundrede tusinde tyskere i Galizien inden Anden Verdenskrig.

Politiske spændinger på højeste plan var der nok af, men de jævne mennesker, som hver dag måtte arbejde for at skaffe det daglige brød, havde ikke noget udestående med hinanden. Børnene gik i samme skole. Der var kun den samme i landsbyen.

Lille Siegmund hjalp tidligt sin far. Han var stolt, når han alene kunne køre med hesten for et læs mæg eller ride på den ud på engen efter fyraften. Et af de glimt, han i erindringen har fra den fjerne barndom, er netop, hvorledes han som otte-årig sid-

der alene på hesten, da et par andre drenge kyser den, så den sætter i trav. Siegmund klamrer sig til halsen, holder fast i manen og bliver på ryggen af hesten. Han er stolt.

»HEIM INS REICH!«

Det fænomen, som fik betegnelsen Hitler-Stalin pagten blev begyndelsen til den endeløse række af politiske og militære omvæltninger, forbrydelser, død og ødelæggelse, som begyndte i 1939 og kom til at vare i mange år og totalt udslettede begrebet Galizien. Kun i historien eksisterer det. Et stykke historie, som fortjener at blive husket. Siegmund Beck indgår i denne historie, og for hans vedkommende blev der først nogenlunde ro og sammenhæng i tilværelsen en halv snes år efter at han havde måttet forlade sin hjemstavn i Galizien.

Næsten fire af disse år kom han til at tilbringe i Danmark. Hvorfor?

Ja, det er den historie, der skal fortælles her.

Da Polen i september 1939 blev tvunget i knæ af de to store naboer, Hitlers Tyskland og Stalins Sovjetunionen, var der ingen, der anså denne alliance for at være båret af gensidig forståelse endsige venskab. Tværtimod. Begge regimer havde indgået pagten for at gøre det af med Polen, således at de kunne stå stærkere til deres indbyrdes opgør. Om Stalin havde til hensigt at angribe det dengang militært overlegne Tyskland er måske tvivlsomt; men Hitler holdt kun lige netop gode miner til slet spil, mens han forberedte den videre krigsførelse.

Allerede i efteråret 1939 udgik parolen »Heim ins Reich!« til de mange tyskere i østområderne uden for Riget. Fra Balti-

kum i nord til Rumænien i syd, – og til tyskerne i Galizien, som efter Polens deling var kommet under Sovjetunionens herredømme. Nok var det tyske soldater, der rykkede ind i Galizien i september 1939, men det var en del af aftalen mellem de to stormagter, at Tyskland skulle have adgang til at kalde sine »folkefæller« »hjem til riget« også i den del af Polen, som Sovjetunionen skulle overtage. Sidst på året 1939 så tyskerne i Galizien med nogen bekymring den tyske hær trække sig ud af området igen, mens soldater fra den Røde Hær rykkede ind. De var nu venlige og omgængelige, og smed Beck fik en hel del arbejde med at sko deres heste.

Ved årsskiftet 1939-1940 måtte tyskerne i Galizien bryde op og forlade hus og hjem. Noget ønske om at komme »hjem til riget« havde de egentlig ikke; men den smarte og pågående nazipropaganda havde ikke virket forgæves. Løftet om en strålende fremtid i et nyt Europa under tysk førerskab blev af mange taget for gode varer.

Virkeligheden blev som bekendt en helt anden, og det blev den for tyskerne i Galizien lige fra det øjeblik, de forlod deres landsbyer, mændene med heste og vogne, kvinder, børn og gamle med tog.

Familien Beck drog af sted den 7. januar 1940 sammen med de mange andre familier. Smed Beck havde haft travlt med at reparere vogne og med at sko heste. En svoger, som også kun havde én hest, slog sig sammen med smeden; så havde de et spand og kunne køre sammen. Mændene førte deres hestevogne i en lang karavane ud af hjemstavnen i Galizien, over floden San og ind i den del af Polen, som var kommet under tysk besættelse. Omflyt-

Heims ins Reich-Treck januar 1940. Ved ankomsten til Przmysl måtte ejerne aflevere deres heste til Værnemagten. Den kvittering de fik, blev naturligvis uden værdi, fordi det gik som det gjorde.

ningen foregik roligt og planmæssigt, men familierne var adskilt nogle dage, så da mændene kom frem, og familierne igen blev forenede, var glæden stor. Myndighederne og partiorganerne sørgede for de nye beboeres velkomst og velfærd i den første tid.

ET LIV I LEJR TAGER SIN BEGYNDELSE

Noget blivende sted med fast bopæl var der dog ikke tiltænkt folkene fra Galizien. Det hele var midlertidigt, og for første, men langt fra for sidste gang, lærte man lejrlevet at kende.

Først opholdt familien Beck sig i byen Pschemysil i 14 dage. Man var klar over, at opholdet på dette sted kun skulle være

kortvarigt, og efter et par uger gik turen til Litzmannstadt. Her var man i en måned. Af sted igen. Bobianize hed det næste sted, den næste lejr. Også denne lille by ligger i det egentlige Polen.

Siegmund Beck havde med sine ti år kun et par års skolegang bag sig. Han var lærevillig og havde gode evner, men fra 1940 fik han ikke mere nogen regulær skoletid. Det blev ikke meget bedre, da familien blev flyttet til den store industriby Chemnitz i Sachsen i det egentlige Tyskland. Her blev opholdet ganske vist af to måneders varighed. Siegmund blev sendt i skole, men alt var fremmed og ukendt: kammerater, lærere, ja, selv sproget, den markante sachsiske accent, virkede sær og anderledes.

Mens familien Beck opholdt sig i Chemnitz foregik det tyske angreb på Danmark og Norge. Folk fandt landkortet frem, studerede avisen og lyttede til de flotte sejrsmeldinger i radioen. Her hørte Siegmund for første gang ordet Dänemark uden at hæfte sig ved det. Det var så langt borte. Når hans tanker endelig gik på langfart, gik de den anden vej: tilbage til Galizien.

Allerede i 1938 havde Tyskland sat Tjekkoslaviet ud af spillet og indlemmet de bjerglandske områder, der gik under betegnelsen Sudeterland. I de frugtbare dale og spredt ud over de mineralrige bjerge levede der ca. 4 millioner mennesker, der følte sig som tyskere. De skulle ikke hentes »hjem til riget«, for Riget skulle begynde her. Altså måtte de tjekker, der også boede i området, forsvinde. Da familien Beck fik anvist en lejr her i Sudeterland, i den lille by Bergstadt, var befolkningen rent tysk. Den »etniske rensning« var gennemført, og da felttoget mod Holland, Belgien og Frankrig netop her i foråret og sommeren 1940 blev gennemført med stor militær succes, var det ikke let for tvivlere at bevare eventuel skepsis og uvilje mod Føreren, Værnemagten og partiet. Det så ud til, at de flotte paroler kunne holde, og at løfterne ville blive indfriet, og man kunne synes, at tiden nu endelig måtte være inde til, at smeden fra Kolomea, hans kone og deres fire børn kunne få et blivende sted i det store fædreland. Det var måske også hensigten med næste flytning, den sjette. Denne gang gik turen tilbage til Sachsen, til Pirna ved Dresden, og her kom familien da også til at opholde sig resten af året 1940, i hele syv måneder. Men nej, ny flytning. Den nye lejr lå i Crimmitschau, også

i Sachsen. Her tilbragte man vinteren 1941. Om foråret – af sted igen. Denne gang var det en længere rejse. Nordpå; til Pommern.

I en lejr i Templin-Uckermark tilbragte Siegmund, Margarete, Leopold, Viktoria og deres mor Anna Beck sommeren 1941. Faderen blev ikke indkaldt som soldat, men blev gjort tjenestepligt ved skibsværftet Oder-Werke i Stettin.

SKÆBNENS HÆNGSLER

I sommeren 1941 var Tyskland general-mobiliseret, for nu var det store felttog mod den sovjetiske bolsjevisme i fuld og sejrrig gang. Allerede nogle få dage efter krigens begyndelse den 22. juni blev Galizien erobret. Sejrsfanfarer i radioen kunne give Anna Beck og hendes børn håb om, at de nu snart kunne vende tilbage. Det blev der nu ikke noget af, selv om de i første omgang blev flyttet et par hundrede kilometer østpå nemlig til Belgard i det østligste Pommern. Efterhånden var familien blevet så vant til at rakte rundt fra det ene midlertidige opholdssted til det andet, at man slet ikke havde lyst til eller mulighed for at indleve sig under de nye forhold. På den anden side var de blevet så rutinerede, at de vidste, hvad der skulle til ved opbrud fra den gamle og ved ankomst til den nye lejr. Det blev en slags rutine at være lejrmenneske.

Endelig, i vinteren 1942, fik opholdet karakter af noget mere permanent. Stedet var nu Pyritz ved Stettin. Her blev der et svagt tilløb til en slags hjem for familien Beck i hele tre år. Siegmund kunne gå i skole, men dels var han efterhånden blevet for gammel til den almindelige folkeskole, dels var lærerne indkaldt, og enhver form for organiseret skolegang eller videreud-

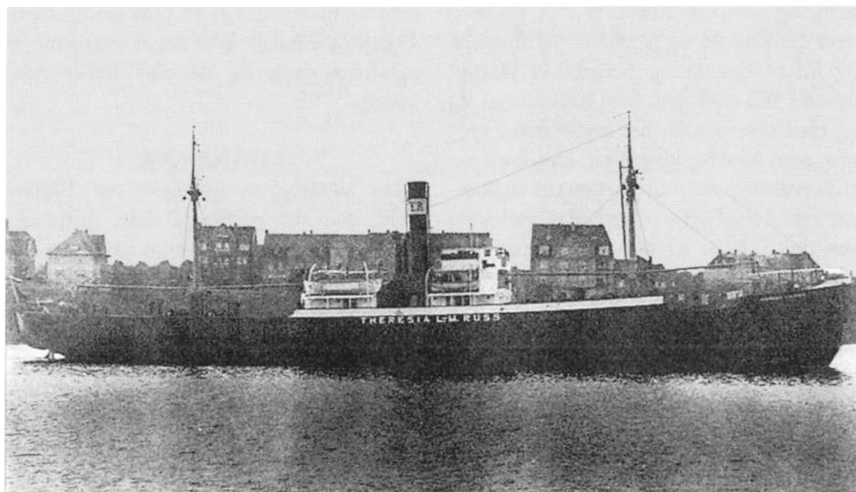
Siegmund Beck tog i 1944 i Pyritz dette billede af sine forældre flankeret af søsteren Viktoria og broderen Leopold.

dannelse var påvirket af krigen. Den skulle først gøres færdig, og »lynkrigens« tid var forbi, foreløbig. Der kom lynkrig igen, men med omvendt fortegn. – I en militærforlægning ved Pyritz befandt der sig en overgang en soldat i Værnemagten, som hed Helmuth Schüngel. Han var fra Duisburg i Ruhrområdet og gjorde tjeneste som observatør i artilleriet. Denne mand og Viktoria Beck forelskede sig i hinanden og opretholdt kontakten med breve, da han igen blev sendt til fronten. Et par gange var han også på orlov i Pyritz og i Bergen på Rügen, hvor Viktoria gjorde tjeneste på et værnemagtskontor. Den

anden søster, Margarete, havde sit tjenestested i Mysdrøj ved Østersøkysten, og Siegmunds storebror, Leopold, der fyldte 17 i 1944, blev indkaldt og sendt til Østfronten.

RUSSENE KOMMER!

Endnu ved årsskiftet 1944/45 kunne den nazistiske ledelse indgive den hårdt prøvede befolkning tillid til den endelige sejr. Men i januar 1945 brister det hele. Den Røde Hær rykker ind på tysk jord. Ivan kommer ikke for at befri tyskerne for deres eget forbryderiske regime, men for at tage hævn for alt, hvad tyskerne har

»Theresia L. M. Russ« var en lille lastdamper på 1694 brt, 78 meter lang og 13 meter bred. Bygget 1927 i Rostock. Den bragte – på én tur – et par tusind mennesker fra Warnemünde til Nyborg.

begået i Rusland under næsten fire års grusom krig.

Tyskerne flygter mod vest. Denne gang er det ikke et reguleret og velorganiseret opbrud fra hjemstavnen, som da galizierne blev kaldt hjem til riget fem år tidligere. I vinteren 1945 har tyske kvinder og børn og gamle en ubarmhjertig fjende lige i hælene. Der står ingen lejr parat til at optage dem. Det er nu en kamp for at overleve, en ukontrolleret flugt mod vest mod ukendte mål. Millioner fra Øst- og Vestprøjsen, fra Pommern, Schlesien og Sudeterland flygter over hals og hoved; og det gør naturligvis også vores familie Beck. Men hvorhen denne gang? Hver enkelt må tage vare på sig selv. Ingen giver besked om, hvor næste opholdssted er, og Siegmund og moderen er alene nu. De må ud på vejene i sne og kulde. Alle er i bevægelse mod vest, alt er kaos.

De to fra Galizien, Anna Beck og hen-

des søn Siegmund, havde før krigen ikke haft noget udestående med deres ikke-tyske naboer, men i løbet af krigsårene havde alle tyskere fået et tungt ansvar at bære på. Et ansvar, der nu gjorde det livsfarligt overhovedet at være tysker.

Anna Beck og Siegmund forlod i al hast Pyritz og kom til byen Pasewalk et halvt hundrede kilometer vest for Stettin. Her gjorde man ophold i 14 dage. I Pasewalk var der endnu så meget orden og system i de tyske myndigheders organer, at flygtningene kunne få tag over hovedet og noget at spise, men hurtigt blev det klart, at fronten var tæt på. Pasewalk blev udsat for luftangreb, og i det fjerne buldrede kanonerne. Byens indbyggere tog selv flugten og søgte mod vest og mod nord, op mod Østersøen. Helt op på øen Rügen. Her landede også Siegmund og hans mor og tilbragte et par uger i byen Bergen. Her fandt de to søstre på mirakuløs vis frem til

dem, og sammen kørte de i et godstog over Greifswald og Stralsund til Rostock og ud til havne- og færgbyen Warnemünde. Nu stod man med havet foran sig og med russerne et eller andet sted i ryggen, men ikke ret langt væk. Det, som var af betydning, var muligheden for at komme videre med skib; og en sådan mulighed var der i kraft af den lille lastdamper »Theresia L. M. Russ«, 1694 brt, næsten 20 år gammel, slidt og snavset.

TIL DANMARK

Med et par tusinde mennesker om bord, ingen kendte det nøjagtige tal, stod båden ud fra Warnemünde den 29. april om aftenen. I ly af mørket kom den over i dansk farvand. Forsøg på at anløbe Kiel eller Lübeck evt. Eckernförde eller Flensborg ville være lig med et selvmordsforsøg. Engelske fly angreb nemlig uafbrudt alt, hvad der rørte sig i denne del af Østersøen.

Flygtningene og de sårede soldater ombord på »Theresia L. M. Russ« havde ikke noget ønske om at komme til Danmark og vidste knap nok, at det var dertil, kaptajnen havde sat kursen. Ikke til København, som i de forløbne 100 dage havde været anløbssted for skibe med et par hundrede tusinde flygtninge og lige så mange sårede og mere eller mindre kampduelige soldater. Nej, i København var der fyldt op, så kaptajnen satte kursen mod Nyborg, hvortil skibet ankom den 2. maj 1945 om formiddagen. De fleste af flygtningene, blandt dem familien Beck, blev indkvarteret i Nyborg Skole. Indkvarteringen blev ordnet af soldater fra Værnemagten, der prøvede at gøre det så godt som muligt for deres ulykkelige, civile landsmænd. De havde ikke haft noget ønske om at komme

til Danmark, og ingen havde spurgt dem. Danskerne havde ikke noget ønske om at modtage dem, og de blev heller ikke spurgt.

I DANMARK

Man modtog meddelelsen om Hitlers død, men det gjorde på dette tidspunkt hverken fra eller til. Hurtigt ændredes det hele – undtagen tilværelsen i lejr. Den 4. maj om aftenen og hele den 5. maj oplevede de skrækslagne tyske kvinder og børn, hvordan danskerne jubede over befrielsen. Tyskerne hørte nu for første gang udtrykket »tyske svin«. Med denne danske sproglblomst i øret blev de allerede den 6. maj transporteret til Odense. Her blev de indkvarteret i Ålækkeskolen indtil den 18. juni, da de blev overflyttet til Klosterskolen i Odense. I hvert af klasseværelserne på skolerne blev der indkvarteret en snes mennesker. Folk, der ikke på forhånd kendte noget til hinanden. Man sov direkte på gulvet – på sække fyldt med halm.

Sommeren igennem i 1945 håbede såvel tyskerne selv som den danske befolkning og de danske myndigheder fra dag til dag på, at Danmarks befriere, englænderne, skulle give grønt lys for udtransport af de uindbudte gæster. Det skete bare ikke.

Benyttelsen af danske skoler som indkvarteringssted for tyske flygtninge var naturligvis katastrofal for undervisningen, og overbelægningen på den enkelte skole var katastrofal for de indkvarterede tyskere. Pladsen var trang. De sanitære forhold var dårlige. Tildelingen af mad var på grænsen til sultekost. Dødeligheden var høj, især blandt spædbørn.

Uden nogen form for lyst, men i erkendelse af, at det var nødvendigt, gik det

danske samfund i efteråret 1945 i gang med at organisere en foreløbig, men dog mere varig og forsvarlig form for indkvartering af tyskerne. De blev nu koncentreret i langt færre, men større lejre. I princippet i de barakbyer, som Værnemagten havde ladet indrette, f.eks. ved flyvepladsen i Beldringe ved Odense, hvor landsbyen Allesø var blevet tømt for beboere allerede i 1940 ved besættelsens begyndelse. Det samme fandt sted ved militærlejrene i Aalborg, Rye, Oksbøl og i lejrene ved Karup: Grove og Gedhus. I sådanne barakleje var der allerede om foråret af tyskerne selv blevet indkvarteret mange flygtninge. I Ringkøbing amt blev der foretaget indkvartering i over et halvt hundrede lokaliteter. En optælling i midten af maj 1945 viste således, at der var næsten tusind flygtninge i selve Ringkøbing by. I Skjern: 700, i Ulfborg, fordelt på 9 steder: 1015; på Kommuneskolen i Holstebro ikke færre end 590. I Herning politikreds var der godt to tusind. Af dem var halvdelen i de militære barakleje i Kibæk og Ilskov. På dette tidspunkt, medio maj 1945, var ca. tusind flygtninge indkvarteret i militærbarakker med tilknytning til flyvepladsen i Rom. Her blev der i efteråret 1945 indkvarteret mennesker fra en lang række lokaliteter, således at Rom-lejren alene kom til at rumme ca. 10.000 flygtninge. Her som i andre eksisterende militærleje blev der meget hurtigt gennemført massive udvidelser. Således også i Grove, der havde ca. 16.000 internerede. Det vidste de fire mennesker i familien Beck ikke noget om. De kendte endnu ikke noget til Grove.

Den 18. februar 1946 rykkede Anna Beck med sine tre børn ind i Allesø-lejren.

Ringkøbing politikreds.	
Militærbarakker, Ringkøbing	378
Kommuneskole, håndværkerforening og 2 private huse, Ringkøbing	493
Kloster, Holmsland: 2 skoler, forsamlingshus og missionshus	292
Houvig, Holmsland: O. T.-lejr	176
Tim skole	72
Videbæk: missionshus, skole og forsamlingshus	359
Herborg skole	66
Nr. Vium skole	59
Spjald: Efterskolen, Brejninggård, Vestbæk	217
Skjern by	700
Stauning (private)	50
Borris (dansk militærlejr)	435
Tarm gymnasium	195
Tarm sygehus (sårede)	12
Ådum sogn	131
Ulfborg: 2 arbejdsleje, 1 aldersdomshjem, 1 forsamlingshus, 1 gymnastiksal, 1 efterskole, 2 strandhoteller, 2 militærleje	1.015
	4.650

Ved optællingen i midten af maj 1945 så resultatet således ud, hvad angår Ringkøbing politikreds.

En regulær dansk landsby med solide stenhuse.

Nu var det seks år siden, de forlod Galizien. Fru Beck var 51 år gammel, Viktoria 23, Margarete 18 og Siegmund 16 år gammel. I Allesø boede familien i hus nr. 105 sammen med endnu et par familier. Her var der senge, dvs. køjer i to etager. Godt en halv snes mennesker i hvert soverum. Det var et stuehus til en lille gård, og trangt var det, men alligevel mindes man tiden der med en ganske positiv følelse.

Siegmund og nogle kammerater blev sat til at kalke husene i landsbyen. Det var et meningsfuldt arbejde, og helt spændende var det, når Siegmund var med til at køre til mejeriet i Beldringe med hestevogn for at hente mælk til lejrkökkenet i Allesø.

Afgang fra Allesø til Grove. Siegmund Beck står helt til venstre.

Efter den danske regerings beslutning var tyskerne at betragte som internerede, der ikke måtte forlade de indhegnede og bevogtede lejre. Derfor skulle der en pas-serseddel til, når mælkeholdet skulle forbi portvagten.

I GROVE-LEJREN

Livet var tåleligt i Allesølejr. Det var derfor uden al glæde, at man året efter, igen i februar, måtte flytte til Grove. Fra den rare landsbylejr på det smilende Fyn til den store baraklejr i en dyster egn af det centrale Jylland.

I Grove boede Siegmund med sin mor og sine to søstre i tiden 6. februar 1947 - 2. juni 1948. Knap halvandet år, men dog det sted, han opholdt sig længst i Danmark, og opholdet blev også af længere varighed end flere af lejrperioderne i Tyskland før og efter Danmark-tiden. På

den anden side boede den lille familie ikke i samme barak hele tiden i Grove, men i hele tre, nr. 801, 810 og 223. Siegmund Beck har en fantastisk hukommelse, og han har styr på den slags data.

Med hver flytning var der forbundet en ubetydelig forbedring: lidt mere plads, lidt mere fornemmelse af privatliv i kraft af en placering i et hjørne o.lign.; men i alle tre barakker var man plaget af kulde om vinteren og af væggelus om sommeren.

Siegmund var aktiv og tog del i sportslivet, som det nu engang kunne udfolde sig under de gældende vilkår; og disse vilkår var slet ikke så dårlige. Fra lejrledelsens side var man opmærksom på et aktivt sportslivs betydning for de unge mennesker. Der blev gået til sagen tidligt og sent, og mange af de unge mænd blev rutinerede fodboldspillere og var i god form. Naturligt nok ønskede de at prøve kræfter

med hinanden, og der var spillere nok til »klubber« og turneringer i Grove-lejren, og det kunne være godt nok. Noget helt ekstraordinært – men efter reglerne umuligt – ville det bare være, hvis der kunne spilles kamp mod hold fra andre lejre. Minsandten om ikke denne drøm gik i opfyldelse. Med et udvalgt hold fra Grove-lejren blev Siegmund på ladet af en lastbil kørt til Skrydstrup for at kæmpe mod et udvalgt hold fra den derværende lejr. At Grove-holdet tabte 2:4 gjorde ingen skår i glæden. Men typisk for Siegmund og hans fornemmelse for tal og akkuratesse: han husker cifrene. Ligeledes, at da et hold fra lejren i Rye kom til Grove, blev resultatet 2:1 i Groves favør.

STYR PÅ LIVETS DATA

Siegmund havde det godt med kammeraterne på sportspladsen, men hans egentlige lidenskab var kort. Landkort. I lejrens tekniske værksted, som nærmest havde karakter af en teknisk forvaltning med tilhørende udøvende organer, var han vel anbragt. Dette arbejdsområde under ledelse af en tysk fagmand med status som en slags kommuneingeniør havde opgaver, der på mange måder kunne minde om det, som en middelstor dansk købstad på samme tid måtte tage sig af. Siegmund fik med udarbejdelsen af oversigtskort over Grove-lejren at gøre. Hans talent for korttegning blev udnyttet til gensidig gavn og glæde. Det store kort over lejren, ca. 1x1 meter, sad Siegmund og overførte til et ark af A4 størrelse – alene med blyant og lineal. Det tog adskillige uger, og det detaljerede kort over det store lejrsmfund bærer med god grund Siegmunds signatur side om side med landinspektøren.

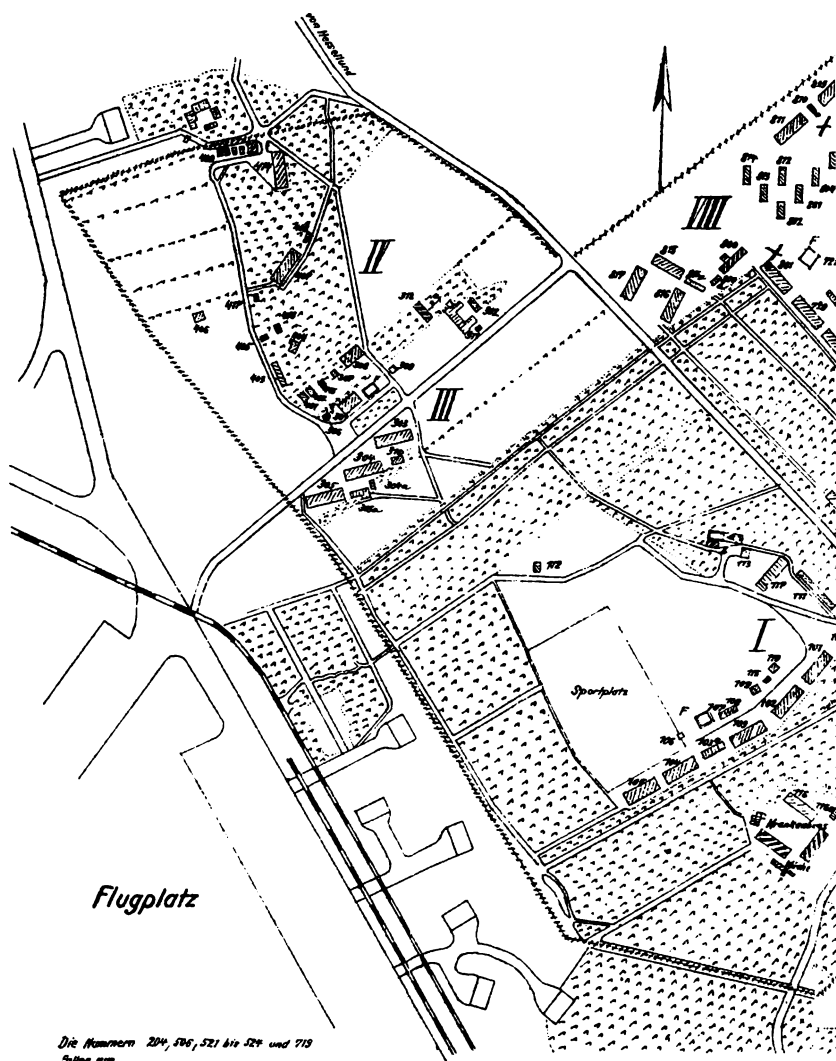
Den nøjagtighed, arbejdet med at hånd-

Anna, Viktoria og Margarete Beck (siddende). Grove-lejren 1947.

tere kort kræver, er åbenbart en medfødt evne hos Siegmund, og den kommer også til udtryk ved hans evne til at fastholde alle datoer. Lige fra den dag, familien måtte forlade Galizien indtil den dag ti år og tyve lejre senere, da man kunne flytte ind i egen lejlighed i Schwarzwald. Men inden det kom så vidt, måtte Siegmund altså tilbringe et år og fire måneder i Grove-lejren.

Regulær skolegang var der ikke blevet meget mulighed for i Siegmunds barndom. Nu var han en ung mand, der hastigt nærmede sig voksenalderen. For at give unge mennesker mulighed for dygtiggørelse og for at forhindre lejrkuller var der inden for rammerne af det omfattende

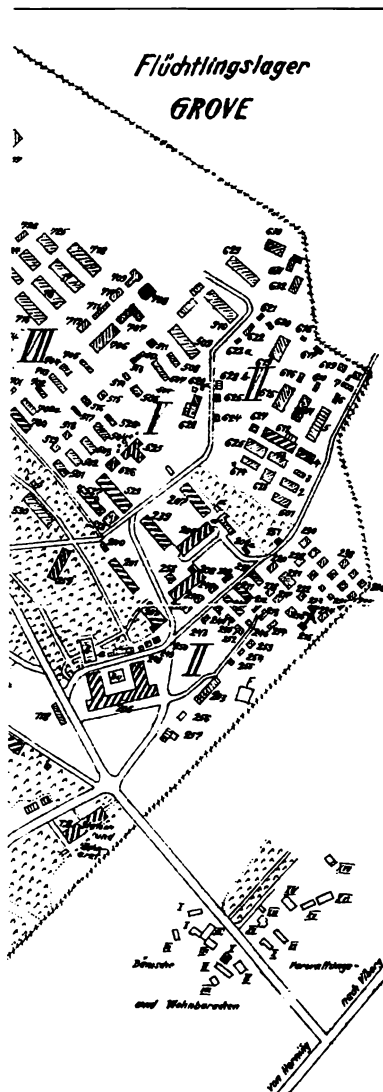

Die Nummern 204, 206, 521 bis 524 und 712
fallen aus

113 & • Wärders	250 • Polizeibaracke	579 • Handwerkerbaracke
267 • Kantine	251 • Lehnstuhl	614 • Tischerei
208 • Kantine	252 • Kirche	618 • Küche II
209 • Kantine	306 • Baracken III/E	625 • Kantine III
206-208 • Schulen	312 • Kinderheim	628 • Frei für die Baracken
217, 241 • Schulen	525 • Lagerleitung	700 • Küche I
242, 243 • Kindergärten	526 • Forum (Kino)	800 • Küche II
	527 • Forum (Kino)	F • Barackenstraße

Ungefährer
Maßstab
1:5000

	• Ö
	• St
	• La
	• M

Die Gebäude
in Baracken
umf. Schuppen usw.
etw.

Verkleinert im November 1947
durch Beck
nach einer von Vermessungsingenieur
Klose hergestellten Karte 1:2500

Situationsplanen over Grove-lejren fortæller for neden til højre, at det er Siegmund Beck, der har formindsket den.

og velorganiserede tyske skolevæsen i lejren også etableret en ungdomsskole. Den frekventerede Siegmund også, og som det er at vente hos ham, finder han let det bevis frem, som skolen gav ham ved hans afrejse. Her attesterer skolelederen, at Siegmunds præstationer har været tilfredsstillende, at han har besøgt skolen regelmæssigt, og at hans opførsel har været god. Mange af hans fæller fra de danske lejre har et eller et par sådanne papirer af en eller anden art; men Siegmund Beck har dem alle! Godt en halv snes dokumenter plus vaccinationskort; ialt 9 gange måtte han lægge krop til sprøjten, som skulle beskytte ham mod difteritis, tuberkulose og tyfus.

Fra Nyborg over Odense, Allesø til Grove og Kolding kan hans tilværelse i Danmark illustreres med attester, beviser og udtalelser.

I Grove-lejrens biograf var Siegmund en flittig gæst, og også denne del af tilværelsen kan han dokumentere: han har simpelthen ved hvert biografbesøg noteret, hvad han har set. 79 forskellige film blev det til i løbet af lige så mange uger. Med sin kaligrafiagtige skrift har Siegmund fastholdt alle titlerne og de vigtigste af filmenes skuespillere.

Som så mange andre europæere havde også familien Beck slægtninge i Amerika. Da det endelig blev muligt at sende breve ud af lejren efter april 1946, underrettede Anna Beck disse slægtninge om familiens skæbne; og nok havde Amerika taget del i nedkæmpelsen af Tyskland, men knap var våbenstilstanden en kendsgerning, før

Z e u g n i s

Jugendschule Grove

..... *Siegmund Beck* .....
 geb. *11. 4. 1911* in *Koblenz* .....
 hat die Jugendschule des Flüchtlingslagers
 Grove in Dänemark vom *1. 7. 1947* .....
 bis *22. 5. 1948* ..... besucht.

Führung: *gut*
 Schulbesuch: *regelmäßig*
 Leistungen: *befriedigend*

Grove (Dänemark), der: .....

Schulleiter:

Lehrer:

Zeugnis – Siegmund Beck's bevis fra ungdomsskolen i Grove-lejren.

I sit fine nye tøj fra Amerika virkede Siegmund Beck særdeles velklædt. Grove-lejren 6. juli 1947.

Differivaccinationskort.

Navn: *Beck Siegmund*
 født: *11/ 4. 1911*

	Dato	Udført af:
1. Indsprøjtning	<i>1</i>	<i>1. 8. 1945</i>
2. Indsprøjtning	<i>17. Sep. 1945</i>	<i>Steffen Serumin</i>
3. Indsprøjtning	<i>1. Okt. 1945</i>	<i>1. 8. 1945</i>

Kortet optages og medbringes hos Lægen ved de følgende indlæggelser.
 100.000—S. 42. 307—17. Bemærk: Rødt stik.

Et af tre vaccinationskort. Siegmund Beck måtte stille op til det lille stik i alt ni gange i løbet af et halvt år!

amerikanere privat og gennem hjælpeorganisationer som Røde Kors, Care og Caritas begyndte at hjælpe de mere eller mindre fjerne slægtninge i det nødlidende Tyskland; og når disse slægtninge opholdt sig som internerede i Danmark, ja, så sendte man gavepakkerne gennem den pågældende lejr. Ad denne vej fik familien Beck tøj, garn, sko, konserves, kaffe, the, sukker, sæbe, ja, fru Beck fik en pels tilsendt.

INGEN »FRATERNISERING«!

Man skulle tro, at når de tyske flygtninge opholdt sig i danske lejre i flere år, så må de have haft en del kontakt med det omgivende danske samfund. Det var imidlertid ikke tilfældet. Den overordnede idé fra

Vagtposterne måtte ikke komme ind i lejren, men de danske »Jenser« virkede ikke særlig afskrækkende, men snarere tiltrækkende på tyskerne bag afspærringen – og omvendt.

dansk autoritativ side var jo, at de interne-rede skulle være en tysk enklave på dansk grund. Kun et absolut minimum af nødvendig kontakt var tilladt. Alt andet var »fraternisering« og som sådan forbudt. Ikke desto mindre blev der fraterniseret, og det danske vagtmandskab, som ikke mindst havde til opgave at hindre sådanne forbudte kontakter, var ofte selv ivrige »fraternisører«. Det gjaldt dog fortrinsvis det militære personel. I den periode, hvor politiet stod for vagtopgaven, manglede normalt den ene, den danske part, for at en fraternisering kunne finde sted. Danske håndværkere, chauffører på lastbiler, der kom med madvarer og andre med lovligt ærinde ind i lejren var gerne velsete. De syntes selv, det var en interessant oplevelse at stifte lidt bekendtskab med tilværelsen i de afspærrede tyske lejr-samfund. Siegmund fik både tobak og cigaretter af

sådanne tilfældige danskere, han mødte på sin vej inden for det store indhegnede område.

Et par gange havde han lejlighed til at komme ind i den store bunker, hvorfra Luftwaffe havde styret krigen, og hvor Natos nordregion fik sin taktiske overvågnings- og kommandocentral fra 1949. Siegmund var engang også helt ude ved Pilhuse, og også til tvillingelejren Gedhus havde han mulighed for at komme nogle gange.

DE DØDE OG DERES GRAVE

Det har været hævdet, at danske læger med køligt overlæg lod tusindvis af tyske småbørn dø, idet de nægtede at behandle dem og at lade dem blive indlagt på danske sygehuse. Denne påstand blev fremsat af en københavnsk overlæge i Politiken pinsedag 1999 og fulgt op af en afhandling

De 34 tyske »Krigskirkegårde« i Danmark er indrettet på samme måde med helt ens gravsten. Enkelte har liggende sten, men det normale er som billedet her lodrette sten med 2-4 navne på hver.

i Historisk Tidsskrift nogle uger senere. Påstanden blev kraftigt imødegået og stort set manet i jorden. Det ændrer dog ikke ved, at der i Danmarks jord ligger begravet over 15000 civile tyskere, som døde her i løbet af årene 1945-1949. Næsten halvdelen af dem er små børn; og de fleste af dem døde i månederne april og maj 1945. Når man betræder de to tyske kirkegårde med krigsgrave i Gedhus og Grove, hvor der begge steder er et stort antal kors med ét til fire navne på hvert – ialt godt to tusinde, kan man let konstatere, at antallet af døde småbørn var stort. På de to gravpladser gemmes imidlertid også de jordiske rester af flygtninge og soldater, der døde andre steder i Midt- og Østjylland. Især fra lejren i Rye, der havde ca. 10.000 internerede, blev mange, som

døde der, flyttet til Gedhus eller Grove. De begravede soldater er stort set alle kommet til Danmark som hårdt sårede fra Østfronten i foråret 1945.

Siegmund Beck og hans familie klarede sig sundhedsmæssigt godt igennem de danske lejre. De havde ikke selv brug for lægehjælp, men Siegmund og Viktoria kender flere eksempler på, at danske læger aldeles ikke svigtede deres lægeløfte.

De har ikke megen grund til at mindes tiden i Danmark med synderlig glæde, men de giver uopfordret og gentagne gange udtryk for, at de ser med respekt på den præstation, de fire millioner luvslidte danskere ydede ved at have en kvart million flygtninge fra det forhadte Tyskland på kost og logi i to-tre af de magre efterkrigsår.

TIL TYSKLAND

Den 2. juni 1948 kunne familien Beck endelig lægge Grove bag sig. Nu var Tyskland målet. I første omgang måtte man dog som alle flygtningene i forbindelse med udrejsen fra Danmark igennem et ophold i gennemgangslejren i Kolding. I løbet af fem dage her i skærsilden blev det nøje undersøgt, om de bortrejsende forsøgte uberettiget at bringe ting med ud af værtslandet; tingene fra Amerika havde man papir på som »gode nok«. De papirer har Siegmund Beck endnu. Her i Kolding fik man tilbagebetalt de beløb, der var blevet konfiskeret efter 5. maj 1945, og så kunne endelig Anna Beck, Viktoria, Margarete og Siegmund forlade Danmark og køre ind i det krigsarrede fædreland. Det der var tilbage af det, for Rusland og Polen havde taget den østlige tredjedel. I de fire besættelseszoner var der foruden den hjemmehørende befolkning ca. 12 millioner hjemstavnsfordrevne fra østområderne. Bolignøden var overvældende. En egentlig genopbygning var endnu ikke kommet rigtigt i gang. Oprydningsfasen var dog ved at ebbe ud, og med den økonomiske reform, der blev iværksat i juli 1948, gik det hurtigt den anden vej for samfundet som sådan.

Men hvad så med dem, der havde mistet alt og ikke havde slægtninge blandt de hjemmehørende? Hvad med familien Beck?

De fleste af dem, der først kom ud af Danmark i sommeren og efteråret 1948, skulle til den franske zone. Altså ned i det sydvestre hjørne af Tyskland. Fra Flensborg kørte toget med ca. 2000 mennesker fra de danske lejre gennem det krigsarrede land i løbet af den 7. juni 1948 til byen Offenburg ved Rhinens bred. Og som det

Farvel Danmark, farvel Grove. Med dette afmeldingskort kunne familien Beck forlade Grove og efter et par dage i Kolding rejse ud af Danmark.

er at forvente, når det drejer sig om Siegmund Beck: han har noteret alle klokkeslet og stationer. Afgang fra Kolding 12.00, fra Flensborg 16.00 osv. Ankomst til Offenburg klokken 23.00. Han har også noteret, hvilken forplejning, de udrejsende havde med: Til selve rejsedagen og de to næstfølgende dage fik hver person: fire rugbrød, tre franskebrød, 400 gram sukker, 100 gram margarine, 100 gram pølse og 100 gram ost.

I TYSKLAND

Så var man da i Tyskland, et land, som aldrig rigtigt havde været deres, og lejrlivet fortsatte lidt endnu. Et par uger efter

ankomsten til Offenburg blev familien Beck flyttet til den lille by Altdorf i nærheden. Herfra kunne man så endelig tage det første afsæt til en normal tilværelse. I byen Ettenheim skaffede familien sig en lille lejlighed. For første gang siden januar 1940 skulle man ikke dele værelse med andre familier! Men det var stadig en fremmed verden blandt mennesker, der ikke havde lyst til at se flere fremmede i form af flygtninge. Så kunne de være tyske folkefæller eller ej. Velkomne var de ikke. Men det blev dog her, grunden til en ny og regulær tilværelse blev lagt.

Broderen Leopold var havnet i russisk krigsfangenskab. Først i 1950 kunne han vende tilbage til familien, som han havde måttet forlade i 1944 i Pommern. Nedbrudt fysisk og psykisk genså han sin mor, sine søstre og sin lillebror i Schwarzwald. Faderen, smeden fra Galizien, gik til grunde som følge af sorg og elendighed. Han arbejdede sig fra Stettin til Holsten i sommeren 1945, erfarede man flere år efter. Da han ikke anede, i hvilket retning hans kone og de tre børn var rejst, og da Røde Kors ikke kunne give nogen oplysning om dem, har han formentlig anset dem for at være omkommet. Samme tanke havde han nok om sønnen Leopold. Han troede da, at han havde mistet hele sin nærmeste familie; og syg og nedbrudt mistede han selv både livslyst og livsvilje og døde sidst på året 1945.

Viktorias kærester, Helmuth Schüngel, vendte hjem fra russisk krigsfangenskab. Med adskillige års forsinkelse, men i trofast venten på hinanden, kunne de som nygifte slå sig ned i hans fødeby, Duisburg, hvor de boede i nogle år, inden de flyttede ind i et hus, de selv havde ladet bygge i Opladen-Leverkusen.

Søsteren Margarete giftede sig, og det gjorde broderen Leopold også, men Siegmund forblev ungkarl. I oktober 1954 flyttede han til Leichlingen i Rhinlandet. I 1960 til Wiesbaden. I 1966 til Mainz. Efter et år i denne by flyttede også han til Leverkusen-Opladen. Her har Siegmund siden da beboet lejligheden i stueetagen i søsteren Viktorias og svogeren Helmuths hus. Der er god plads i huset, efter at deres søn er flyttet hjemmefra. Viktoria og Helmuth har kun dette ene barn, og efter at han havde giftet sig, glædede de sig til at blive bedsteforældre. Da storken imidlertid udeblev, adopterede forældrene et spædbarn. Netop den dag gæsten fra Danmark efter invitation kom på besøg, fik bedsteforældrene underretning om, at adoptionen var gået i orden. En lille dreng fra Rusland!

ET LILLE TILBAGEBLIK

Siegmund Beck fik en nødtørftig clementær skolegang. Han fik ingen faglig uddannelse, men han havde altid et arbejde, som han var tilfreds med. Ved de store firmaer Krupp og Bayer virkede han i årtier, indtil han i midten af 1990'erne gik på pension.

Min kontakt med familien Schüngel-Beck opstod på denne måde: Siegmund Beck spurgte Pasewalk byforvaltning om stof angående indkvartering dengang under de kaotiske forhold i foråret 1945. Han ville jo have papir på det ophold også. Man henviste til en dame ved navn Sibylle Borth. Sibylle Borth, gift med en forhenværende officer i den østtyske hær, Volksarmee, har i flere år arbejdet med byen Pasewalks historie og efter 1990 med at efterforske forhold angående opholdet i Danmark, hvor hun også selv havde været

som flygtning i tre år. Faktisk kom hun til Nyborg med det samme skib som familien Beck; men de kendte intet til hinanden dengang. Hun kunne nogenlunde gøre rede for, hvilke lokaliteter, der var blevet anvendt som indkvarteringssteder i Pasewalk i april 1945, og hun gjorde Siegmund Beck opmærksom på min bog »Unge-ladene Gäste«. Viktoria Schüngel og broderen Siegmund skrev til mig og inviterede mig til at aflægge besøg ved næste rejse til Tyskland. Dette besøg fandt sted i midten af maj 2000 efterfulgt af endnu et besøg et par måneder senere.

Det kunne for så vidt være naturligt, om det var den næsten 80-årige Helmuth, der var centrum for interessen. Som alle tyske mænd i den alder har han et stort fond af minder fra krig og fangenskab; men dels er skæbner som hans skildret så tit, dels er han noget svækket efter en hjerneblødning, så det bliver let nok for mig at koncentrere mig om søskendeparret fra Galizien, specielt om Siegmund.

I kraft af ægteskab og normalt familieliv, et ansvarsfuldt arbejde på stedet og samme bopæl i årtier er Viktoria trods alt blevet så integreret i det vesttyske samfund, at man må kende hendes oprindelse for i hende at ane den mangeårige flygtning.

Anderledes med Siegmund: I sprog og væremåde fornemmer man, at han psykisk er præget af et liv med tabt hjemstavn, idelige omflytninger og nye omgivelser. I sin enlige situation har han været parat til at flytte et nyt sted hen, når et eller andet har sagt ham, at det ville være bedst sådan. Efter godt en snes opholdssteder, han ikke selv var med til at vælge, faldt det ham ikke svært på eget initiativ igen at rykke teltpælene op og slå sig ned et nyt sted.

Gæsten fra Danmark sammen med Siegmund Beck midt under det opulente morgenmåltid. 20. maj 2000. (Foto: Forf.)

Om han længes tilbage til Galizien? Ikke mere end alle voksne kan længes efter den barndom, de for længst har lagt bag sig. Men han har heller ikke noget at »vende hjem til«, hvis han skulle få lyst til at rejse til det sted i Ukraine, som nu hedder Kolomya, og det har han ikke. En kusine har været der og aflagt beretning om, hvor trist byen er. Smedjen er der ikke mindste spor af. Typiske østeuropæiske boligblokke har bredt sig over den tidligere landsbys område. Nu bor der ukrainere i hele området, mange af dem er folk, som selv har været genstand for en tvungen flytning dertil fra spredte landsbyer i Ukraine, og det er ikke rigtigt lykkedes at organisere en regulær form for byliv.

Siegmund bor i Opladen. En hjemstavn, der var hans, blev ham ikke forundt, men han værdsætter hver dag i fred, sikkerhed og velstand. Selv om han bor midt i et af verdens største byområder, er cyklen hans foretrukne transportmiddel. Egentlig kunne han godt tænke sig at komme en tur til Danmark, og han nærer ingen nega-

tive følelser imod det land, der behandlede ham så køligt, da han uden eget ønske i krigens kølvand måtte tilbringe godt tre år her.

Det er hans danske gæsts indtryk, at Siegmund synes, han har rejst nok.

Men det er som om, han også hele tiden bliver mindet om, at mennesker er i bevægelse: for enden af haven går en af Ruhrområdets travle jernbanelinier. Bag tætte, levende hegn, men flere gange i timen kan man høre tog buldre forbi. Mennesker er i bevægelse. Fra ét sted til et andet. Det ved han alt om, men nu bliver Siegmund, hvor han er.

LITTERATUR

1. Flygtningeadministrationens Beretning, 1950.
2. Udenrigsministeriets Samling af Aktstykker, 1950.
3. de Zayas, Alfred M.: *Nemesis at Potsdam. The Angloamericans and the Expulsion of the Germans*, 1977.

4. Gammelgaard, Arne: *Mennesker i malstrøm*, 1981 og *Drivtømmer*, 1993.
6. Hardsyssels Årbog 1985.
Peter Hansen: *Flygtningelejren i Rom*.
7. Henrik Havrehed: *De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. - 1987*.
8. Kirsten Lylloff: *Kan lægeløftet gradbøjes?*
Afhandling i *Historisk Tidsskrift* 1999, 1.

NOTE:

Om selve flugten og den efterfølgende fordrivelse findes der et stort materiale på tysk.

Om den gruppe af flygtninge, som kom til at lægge vejen om ad Danmark, er den foreliggende tyske litteratur begrænset. De seneste år har dog flere af dem, som var børn dengang, i forbindelse med, at de nu går på pension og skriver deres personlige erindringer, beskæftiget sig med tiden i Danmark. Hvad Grove angår især Gerd Holldorf i bogen *So weit ich mich erinnere*, 1999.

Om litteratur i øvrigt og om kilder hertil henviser jeg til mine bøger *Mennesker i malstrøm* og *Drivtømmer*.

Det egentlige hovedværk er Henrik Havreheds doktordisputats fra 1987.

Arne Gammelgaard
Forfatteren på besøg hos familien i
Leverkusen-Opladen den 20. maj 2000,
fotograferet sammen med Siegmund Becks
søster Viktoria.
Født 1928 i Vendsyssel
Lærer i Hammel fra 1958
Lokalarkivleder i Hammel fra 1968
Har bl.a. været redaktør af Østjysk
Hjemstavn
Har beskæftiget sig med tyske flygtninge
siden 1978 og skrevet fire bøger, to på
dansk og to på tysk
Urbakkevej 14
8450 Hammel

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 2000

Årsmødet 2000 blev afholdt den 19. marts i Textilforum i Herning. Omkring 180 deltagere var kommet for at høre forfatteren Knud Sørensen fra Mors tale om Johan Skjoldborg. Knud Sørensen fortalte om Skjoldborgs opvækst i et husmandshjem i Øsløs. Som skomager ved siden af behøvede faderen ikke arbejde for andre. Skjoldborg blev lærer ved Trantum for børnene fra nogle nybyggerfamilier, der var ved at opdyrke hede – en hård tilværelse. Skjoldborgs første bog »I Skyggen« (1893) skildrede denne husmandskoloni. Tre år efter skrev han sin første roman, »En Stridsmand«. Den kaldte Knud Sørensen en heltehistorie, hvor husmanden får sine drømme opfyldt. Romanen rummer også fine naturbeskrivelser og er skrevet med stor sproglig indlevelse. Skjoldborgs skrifter medvirkede til at give husmændene en stærkere selvforståelse og selvbevidsthed og gjorde værdisen af det hårde knokkelarbejde på husmandsbrugene synligt. Det er næppe tilfældigt, at landets første husmandsforening blev oprettet i 1906 i Klim – ikke så langt fra Skjoldborgs hjem.

Skjoldborg havde andre og mindre kendte sider. F.eks. arbejdede han en årrække for Nationalmuseet med at få freddet kæmpehøje, og han tog arbejde som røgter på en større gård for at prøve tjene-stekarlens liv. Det blev til bogen »Gyld-

holm« fra 1902. Hans begravelse i 1936 blev den første radiotransmitterede.

På den efterfølgende generalforsamling aflagde formanden, statsamtmand Knud Jessen, beretning om det forløbne år:

Årsmødet 1999 fandt sted d. 14. marts på efterskolen »Solgården« i Tarm og havde samlet 140 deltagere, som hørte fhv. skoleinspektør Magnus Vistisen fortælle levende og engageret om Jeppe Aakjær, lige som han reciterede Aakjærs fortællinger på fjandbomål.

Sommermødet 1999 blev afholdt d. 6. juni på Bremdal Aktivitetscenter ved Struer, hvor omkring 125 deltagere hørte museumsdirektør, mag. art. Mogens Ben-card, Nykøbing Sj. fortælle om »Christian den Fjerde«. Han fortalte om kongens udvikling fra barn til voksen og så ham som en betydelig statsmand, der i 1630'erne med god grund forsøgte sig som fredsmægler. Først Torstensonkrigen efter 1643 slog ham ud.

Busturen søndag den 30. august 1999 havde 50 deltagere på turen til Salling. Benny Boysen, tidligere redaktør af Hardsyssels Årbog, bor på turens første stop, Hostrup Hovedgård, som han fortalte om. Turen fortsatte til en af Jyllands ældste kirker, Lihme og videre til Danmarks bedste bevarede middelalderborg, Spøttrup ved den genskabte Spøttrup Sø.

Som noget nyt indtog man middagen på Breum landevejskro i stedet for at medbringe madpakker. Turen fortsatte forbi herregården Eskær og Breum helligkilde til middelaldergården Østergård, som blev beset. Turen hjem gik ad naturskønne veje med kaffe på Pinenhus.

»Hardsyssels Årbog 1999«, det 93. bind i rækken, udkom midt i oktober 1999 og bragte som sine forgængere en række nye, vægtige bidrag til Ringkøbing Amts historie. Årbogens redaktion er hele tiden på jagt efter stof, der henter sit emne fra Ringkøbing Amt og selvfølgelig helst stof, der kan interessere alle vore medlemmer.

I 1999 udskrev styrelsen en prisopgave: »Dagligdag og dagligliv under besættelsen« med en samlet præmiesum på 25.000 kr. Plakat og folder om prisopgaven er udsendt til lokalhistoriske foreninger og arkiver, aktivitetscentre og biblioteker. Formålet er at medvirke til, at erindringer om det daglige liv i besættelsen skygges bevarer for eftertiden. Besvarelser skal være redaktøren i hænde senest med udgangen af år 2000. De tre bedste besvarelser præmieres med henholdsvis 12.000, 8.000 og 5.000 kr.

Den 1. januar 2000 havde Historisk Samfund 1.247 medlemmer. I 1999 tilkom 22 nye medlemmer, men da der året før var 1284, blev der alligevel en tilbagegang på 37 medlemmer, hovedsagelig naturlig afgang på grund af medlemmernes høje alder.

Vi vil gerne byde de nye medlemmer velkommen og gøre opmærksom på, at vi stadig har den faste regel: Skaf os et nyt medlem, og som belønning får De efter eget valg en ældre årbog eller håndbog fra vort lager, så snart det nye medlem er indmeldt! Det er vigtigt at melde adresseæn-

dring til kassererkontoret, da eftersendelse af årbøger er en betydelig udgift.

Om økonomien oplyste beretningen, at Historisk Samfund lever af medlemmernes årskontingent samt tilskud fra amtet, kommunerne og de lokale pengeinstitutter. Desværre vil amtskommunens årlige tilskud til foreningen ophøre. Formanden har søgt og fået bevilget 10.000 kr. i engangstilskud til prisopgaven. Fremover må Ringkøbing Amts Kulturfond ansøges.

Beretningen sluttede med at takke alle, der har ydet tilskud til Historisk Samfunds virke i 1998.

Regnskabet, der findes aftrykt på side 149, blev derefter gennemgået. Såvel beretningen som regnskabet blev godkendt af generalforsamlingen.

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt er medlem af Dansk lokalhistorisk Forening (DLF), en paraplyorganisation for lokalhistoriske foreninger. Igennem den søges tilskud fra tipsmidlerne. Foreningen stiller lokalhistoriske konsulenter til rådighed for dem, der arbejder med lokalhistorie og arrangerer kurser for foreningerne. DLF udgiver 4 gange årligt det lokal- og kulturhistoriske tidsskrift »Journalen« – abonnement 130 kr. årligt.

Fremtidig vil Hardsyssels Årbog hvert andet år bringe en fortegnelse over lokalhistoriske arkiver i amtet.

Ved det efterfølgende valg til styrelsen trak redaktør Allan Leth Frandsen sig tilbage. I stedet nyvalgte museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen, Herning. Lærer Leif Novrup og lokalhistoriker Freddy Boysen blev genvalgt.

Sommermødet 2000 blev afholdt d. 28. maj på Rydhave Slots Ungdomsskole ved

Vinderup. 110 var mødt op for at høre tidl. højskoleforstander Steen Espensen tale om »Kloge folk«, 1800-tallets folkelige lægekunst. Kloge folk havde stor betydning i de tyndt befolkede egne med langt til uddannede læger. Ofte var de kloge folk farverige personligheder, og en række af dem, der virkede i Ringkøbing amt, blev beskrevet indgående. Nogle er almindeligt kendte, som Henrik Kokborg fra Sevel, Lars Andersen fra Ringkøbing og Laust Glavind fra Holstebro. De brugte bl.a. kopsætning, behandlede gigt, benbrud og hovedpine, de kunne stille løbske heste og vise igen. De vidste meget om urter, som de selv dyrkede og indsamlede. Blandt de mere tvivlsomme var kuren for engelsk syge – patienten blev halet gennem en græstørv gravet op på kirkegården, eller gennem et hult træ. Det siges om Laust Glavind, at: »Han har hjulpet mange mennesker af .... med det de havde«.

Efter kaffebordet benyttede mange sig at invitationen til at besøge Sahl kirke og se det berømte gyldne alter og få en forklaring med i købet.

Næste årsmøde afholdes den 18. marts på Hotel Dalgas i Brande og sommermødet den 17. juni i Ulfborg-Vemb kommune.

»Hardsyssels Årbog 2000« – det 94. bind i årbogsrækken – foreligger hermed som 2. række bind 34. Har De kendskab til stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing Amt – gerne fra vort århundrede – er De meget velkommen til at kontakte redaktionen. Adressen er: Cand. mag. Per Hauge Mortensen, Byskillet 54, 6950 Ringkøbing, Tlf. 97 32 26 35. Forfattere, der får deres artikler optaget i årbogen, belønnes med 10 eksemplarer af årbogen.

LOKALLITTERATUR TIL SALG

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har udgivet en del lokalhistoriske bøger, som alle vore medlemmer kan købe til favørpris + forsendelsomkostninger.

»Hardsyssels Årbog«. Af de ældre årgange kan følgende erhverves, så længe lager haves:

Årgang	Medlemspris	Ikke-medlemmer:
1929-1930	15 kr.	25 kr.
1972-1973	60 kr.	125 kr.
1975	60 kr.	125 kr.
1977-1992	60 kr.	125 kr.
1993-1996	90 kr.	140 kr.
1997-2000	125 kr.	160 kr.

De fleste ældre årgange haves brugte.

Alfred Kaae: »Fæster og husbonde i Hammerum herred«, 1971. Medlemspris 12,00 kr. (ikke-medlemmer 25,00 kr.).

Arne Vagn Nielsen: »Ringkøbing amt – geologi og landskab«, 1982. (Hardsysselhåndbog, 1). Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Ejner G. Pedersen: »Hærvej og hedevej i Hardsyssel«, 1986. (Hardsysselhåndbog, 2). Medlemspris: 87,00 kr. (ikke-medlemmer: 125,00 kr.).

Gunnar Rønn og Jens Krogh: »Kirkeskibe i Ringkøbing amt«, 1992. (Hardsysselhåndbog, 3). Medlemspris: 40,00 kr. (ikke-medlemmer: 98,00 kr.).

Knud Prange: »Herredsegl og kommunale våbener i Ringkøbing amt«, 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

»Register til Hardsyssels Årbog 1907-1966«, 1977. Medlemspris: 48,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

»Register til Hardsyssels Årbog 1967-1986«, 1988. Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMT

Alle interesserede kan blive medlem. Det årlige kontingent er 125 kr., som opkræves sammen med »Hardsyssels Årbog« ved udgivelsen i oktober måned.

Indmeldelse kan ske til alle styrelsesmedlemmer eller ved henvendelse til sekretæren, lærer Leif Novrup, Baunebakken 8, Sevel, 7830 Vinderup, tlf. 97 44 83 01.

Alle nye medlemmer kan få den sidst udkomne »Hardsyssels Årbog« tilsendt til normal medlemspris, hvis det ønskes. Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren.

Historisk Samfunds møder arrangeres i samarbejde med Folkeuniversitetet.

BUSTURE. MEDDELELSER FRA TURLEDEREN

Historisk Samfunds bustur til Søhøjlandet under ledelse af Freddy Boysen søndag den 3. september 2000 havde 50 deltagere, som oplevede Silkeborgens smukke natur bl.a. ad små krogede og idylliske biveje og med mange historiske perspektiver – ved Klode Mølle f.eks. om rovmordet på mølleren i 1706. Morderen blev henrettet og lagt på hjul og stejle og spøger stadig.

Turen begyndte med morgenkaffe ved det lille Klosterlund Museum med udsigt over Skallerund Sø, dannet ved opdæmning efter tørvegravning under første verdenskrig. Arkæologer har i nærheden udgravet, hvad der i mange år var Danmarks ældste boplads, Klosterlund-kulturen, og et lille museum blev bygget og testamenteret til Nationalmuseet, som siden solgte det til Ikast Kommune. Man hørte også om Bølling Sø, der har afløb til både Gudenå og Karup Å. Den blev

udtørret i begyndelsen af 1870'erne. Området egnede sig ikke til dyrkning, men her blev gravet vældige mængder tørv, som kom til at præge Engesvang. Mange fund blev gjort, bl.a. Tollundmanden og Ellingpigen. Der arbejdes med planer om naturgenopretning med en lavvandet sø. På Klosterlundgården laves nu et naturcenter, der bl.a. skal fortælle om egnens tørveindustri.

Næste besøg var Silkeborg Bad. Midt i 1800-tallet fik man øje for vandets sundhedsfremmende virkninger. Derfor ville man oprette et kurbad som andre steder i Europa, bl.a. for at spare valuta. De vandrige Arnakkekilder i Silkeborg Vesterskov var velegnede, og blandt initiativtagerne var fabrikant Michael Drewsen, hvis papirfabrik var grundlag for Silkeborg. I 1883 åbnedes så Silkeborg Bad som den første vandkuranstalt; flere kom til, så en overgang kaldte man sig »kurbyen Silkeborg«. Det sidste bad blev nedlagt i 1983. Nu tapper Carlsberg Arnakkekildens vand og sælger det på flaske.

Under 2. verdenskrig havde tyskerne deres danske hovedkvarter i Silkeborg Bad. Der blev bygget vældige bunkersanlæg, og et stort område blev hegnet med pigtråd og miner. Først 9. maj 1945 overgav man sig her, derefter blev hele den tyske tilbagetrækning ledet herfra. Siden kom flygtninge, og nu er der moderne kunstcenter.

Slotsholmen i byens centrum rummer Silkeborgs ældste minde, et voldsted hvor der til hen i 1700-tallet stod et kongeligt slot. Borgen er fra middelalderen, ved reformationen blev den gjort til sæde for en lensmand. Nu er der ikke meget tilbage. Mure og fundamenter af det treetages stenhus er markeret med sten og hække.

De sidste rester blev revet ned i 1726 og materialerne brugt til at bygge den hovedgård, der i dag er Silkeborgs ældste bygning og rummer Silkeborg Museum.

Middagsmaden, kalvefrikasse og rødgrød med fløde, var også historisk præget og blev indtaget på Hotel- og Restaurationsmuseet Ludvigslust i Svejlbæk. Stedet er møbleret som et sommerpensionat ca. 1906. Restauratør Vita Bundgaard fortalte om livet på et sådant pensionat. Efter krigen forfaldt det, men da Tvind ville købe det, overtog kommunen stedet, der nu er restaureret og både madsted og museum.

Øm Klosters krønike fortæller, at ved forårstide 1171 kom en skare munke til Øm. De tilhørte cistercienserordenen og havde påtaget sig at opbygge et kloster-samfund. De prøvede i Sminge, Veng og på Kalvø, men det blev i Øm mellem Gudensø og Mossø. Klostret blev ved reformationen ophævet, kronen inddrog godset, bygningerne blev revet ned i 1561, og landsbyen Emborg bredte sig på stedet. Siden 1896 har arkæologer gravet, og nu ses grundridset af klosteranlægget. Her er fundet næsten tusind skeletter, og man kan studere sygdomsmærkede og kirurgisk behandlede knogler fra hospitalskirkegården. Der graves stadig, den nys tiltrådte museumsinspektør Bo Gregersen, som engageret fortalte om stedet, oplyste, at man næste sommer skal grave efter en vandmølle, der lå ved klostret.

Man besøgte også et stykke moderne industrihistorie, fabrikken Velux i Østbirk. Man besøgte den lille museumsafdeling med gammeldags tagvindue og forskellige ovenlysvinduer fra 1942 til nu. Virksomheden blev grundlagt af Villum Kann Rasmussen, født på Mandø. I dag er der

Mindestenen på Østbirk Kirkegård over Peder Skram.

68.000 kvm under tag i Østbirk, og der beskæftiges 7000 på fabrikker i adskillige lande.

Turen sluttede med besøg i Østbirk Kirke med den store døbefont og en prægtig sengotisk altertavle, trefløjet med dobbelte døre, så den kan have tre forskellige udseender. På kirkegården beundrede man den 2,5 m høje bemalede mindesten over søhelten Peder Skram, der havde herregården Urup. Mindestenen blev rejst i 1886 – historien bag hørte man på hjemturen.

Det var i Estrup-tiden, hvor højrefolk, især i hovedstaden, ville rejse et minde om en helt, der sloges for sin konge, som de selv syntes, de gjorde. De havde behov for

at retfærdiggøre deres regeringsmagt mod Folketingets flertal. Befolkningen, og især tilhængere af Venstre, reagerede blandt andet ved at oprette riffelforeninger. Det ulmede under uverfladen.

Kun få lokale mødte op til afsløringen af mindestenen, hovedsageligt hørefolk og embedsmænd, mest fra hovedstaden. De lokale var til Venstremøde, provokatorisk arrangeret i Brædstrup samme dag. I Brædstrup hørte de over tusind fremmødte om en helt anden Peder Skram, bondeplager, der under Grevens Fejde var med til at knuse bondestanden.

Mindestenen over Peder Skram er et lokalt levn fra Estrups provisoriestyre, et af de få håndgribelige bortset fra systemskiftet i 1901. Kampen var meget tæt på at blive blodig alvor, men blev det ikke. Og det er vel heller ik' så ring' endda?

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMTS STYRELSE

Lokalhistoriker Freddy Boysen,
Julsgårdsvej 27, Tulstrup,
7430 Ikast.
Tlf. 9715 5172.
Indvalgt 1998, turleder fra 1998.

Ungdomsskoleinspektør
Hans Christian Christensen
Stormgade 61
6960 Hvide Sande
Indvalgt 1999, medlem af årbogsredaktionen
fra 1999.

Gårdejer Viktor Hedegaard,
Vibevej 32, Borbjerg,
7500 Holstebro.
Tlf. 9746 1003.
Indvalgt 1996, kasserer fra 1996.

Journalist Asta Thomsen Jensen,
Agervej 73, Borris,
6900 Skjern.
Tlf. 9736 6017.
Indvalgt 1994, medlem af årbogsredaktionen
fra 1997.

Lærer Anna Marie Touborg Jensen
Klostermøllevvej 4
Gudum
7620 Lemvig
Tlf. 9786 3271
Indvalgt 1999, mødearrangør fra 2000.

Statsamtmand Kund Jessen,
»Rindumgaard«, Holstebrovej 31,
6950 Ringkøbing.
Tlf. 9732 0112.
Indvalgt 1998, formand fra 1998.

Advokat Rudolf Knudsen,
Bredgade 2,
6920 Videbæk.
Tlf. 9717 3466.
Indvalgt 1987, næstformand fra 1998.

Cand. mag. Per Hauge Mortensen,
Byskellet 54,
6950 Ringkøbing.
Tlf. 9732 2635.
Indvalgt 1995, redaktør fra 1995.

Lærer Leif Novrup,
Baunebakken 8, Sevel,
7830 Vinderup.
Tlf. 9744 8301.
Indvalgt 1997, sekretær fra 1998.

Museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen,
Ravnbjergvej 5, Linde,
7600 Struer.
Tlf. 9748 7353
Indvalgt 2000, mødearrangør fra 2000.

Kassererkontor:
Pile Allé 102, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 23 20. Giro 6 43 92 33.

Redaktion:
Cand. mag. Per Hauge Mortensen,
Byskellet 54, 6950 Ringkøbing. Tlf. 9732 2635.

Sekretariat:
Lærer Leif Novrup,
Baunebakken 8, Sevel, 7830 Vinderup.
Tlf. 9744 8301.
E-post: leif.novrup@teliamail.dk

Salg af ældre årgange:
Bibliotekar Erik Nørgaard,
Holstebro Bibliotek, Kirkestræde 11, 7500
Holstebro. Tlf. 96 11 68 21,
E-post: erik.norgaard@holstebro.dk

Regnskab for 1999

Indtægter:

Medlemskontingent	144.350,00
Tilskud fra pengeinstitutter, amt og kommuner	27.100,00
Salg af årbøger	12.259,00
Renteindtægt	6.288,01
Diverse	1.050,90
I alt.	<u>191.047,91</u>

Udgifter

Hardsyssels Årbog 1999	142.190,50
Foredrag, møder og annoncer	39.084,32
Kontorudgifter	21.198,45
Plakater vedr. prisopgave	7.312,50
Diverse	142,30
I alt.	<u>209.928,07</u>

Resultat

Udgifter	209.928,07
Indtægter	<u>191.047,91</u>
Årets underskud	<u>18.880,16</u>

Status

Indestående pr.	31/12 1998	31/12 1999
Vestjysk Bank, foreningskonto	45.410,89	36.407,93
Vestjysk Bank, hensat 1998	25.000,00	25.000,00
Vestjysk Bank, højrente	105.943,69	90.375,22
Ringkjøbing Bank	27.282,02	28.646,12
BG Bank	<u>3.193,71</u>	<u>7.520,88</u>
I alt.	206.830,31	187.950,15
Årets overskud	<u>18.880,16</u>	
Balance	<u>187.950,15</u>	<u>187.950,15</u>

Kasserer *Viktor Hedegaard*

Revisionspåtegning:

Kassebøger kontrolleret med bilagene.

Beholdninger (Bank og giro) ved årets slutning afstemt.

Intet fundet at bemærke.

Holstebro, den 31. januar 2000
Else Madsen   N. P. Løgaard

Oplysninger til regnskabet

Tilskud fra pengeinstitutter, amt og kommuner for 1999

Nordvestbank Lemvig	500,00	
Ringkjøbing Bank	2.000,00	
Ringkjøbing Landbobank	1.500,00	
Unibank Herning	1.000,00	
Vestjysk Bank	1.000,00	
Nykredit A/S Ringkøbing	1.000,00	7.000,00
 Ringkøbing Amtskommune	 8.000,00	 8.000,00
 Aulum-Haderup Kommune	 500,00	
Brande	500,00	
Egvad	500,00	
Herning	2.000,00	
Holmsland Hvide Sande	300,00	
Holstebro	1.000,00	
Ikast	500,00	
Lemvig	300,00	
Ringkøbing	1.500,00	
Skjern	500,00	
Struer	1.000,00	
Trehøje	500,00	
Ulfborg-Vemb	500,00	
Videbæk	1.000,00	
Vinderup	500,00	
Aaskov	1.000,00	
		<u>12.100,00</u>
		 <u>27.100,00</u>
 <i>Renteindtægter 1999:</i>		
Vestjysk Bank, foreningskonto	483,11	
Vestjysk Bank, højrentekonto	4.431,53	
Ringkjøbing Bank	1.364,10	
BG Bank	9,27	
		<u>6.288,01</u>

Lokalarkiver i Ringkøbing Amt

I fremtiden vil Hardsyssels Årbog hvert andet år bringe en oversigt over lokalarkiver i Ringkøbing Amt. I år bringes medlemmerne af SLA, Sammenslutningen af Lokalarkiver og Lokalarkiverne i Ringkøbing Amt, men næppe alle amtets arkiver er medlem af dem. Arkiver som gerne vil med på listen, men ikke er med i år, opfordres til at meddele dette til redaktøren samt at give de nødvendige oplysninger.

De enkelte arkiver

Arkivadresserne er opdelt efter kommunenummer. For hvert medlem medtages så vidt muligt flg. oplysninger:

1. linie

LHA-nummeret (arkivets nummer) sammensat af kommunekodenummer og et løbenummer

2.-4. (5). linie

Arkivets navn og adresse. I en del tilfælde ønskes post sendt til anden adresse, se under »Post til«

Tlf:

Arkivets telefonnummer. Direkte gennemvalg ved brug af tastaturtelefon er markeret med ☎

Fax:

Arkivets faxnummer

E-mail:

Arkivets elektroniske postadresse

Website:

Arkivets hjemmesideadresse på Internettet

å:

Åbningstid

l:

Arkivlederens navn, herunder eventuelt adresse og telefonnummer

k:

Arkivets kontaktperson, herunder eventuelt telefonnummer

o:

Arkivets arbejdsområde

s:

Stiftelsesår

Post til:

Hvis post ønskes sendt til en bestemt adresse, f.eks. til leder, angives det her.

Tlf. til:

Hvis telefonhenvendelse kun kan ske til leder og/eller kontaktperson, angives det her.

651-01

Aulum-Haderup Lokalhistoriske Arkiv

Kulturhuset, Markedspladsen 1

7490 Aulum

Tlf: 97 47 27 56

å: on 14-18 eller c.a.

l: Fie Nørkjær Olesen

o: Aulum-Haderup Kommune

s: 1978

653-01

Lokalhistorisk Arkiv

Brande Bibliotek, Centerparken 2

7330 Brande

Tlf: 97 18 06 66

Fax: 97 18 28 50

E-mail: bib@brandebib.dk

å: ma 10-18, ti 10-17, on 14-17,

to 10-19, fr 14-17, lø 10-13.

Fra 30/4-1/9 lø lukket.

l: Britta Thuun

k: Lone Enggaard Christensen

o: Brande Kommune

s: 1982

653-

Lokalhistorisk Arkiv for Blåhøj

å: efter aftale med:

Henning Sørensen

Stakrogevej 21

7330 Brande

Tlf: 75 34 50 91

l: Peter Frandsen

Stakrogevej 31

7330 Brande

Tlf: 75 34 51 22
Post til: leder

655-01

Egvad Egnshistoriske Samling
Egvad Bibliotek, Engvej 2
6880 Tarm
Tlf: 97 37 16 11
Fax: 97 37 28 99
E-mail: kmd@egvad.egvad.bibnet.dk
Website: http://egvad.egvad.bibnet.dk/local/egns.htm
å: ma, ti, to, fr 10-18, on 12-18
l: Kirsten Dreier
o: Egvad Kommune
s: 1970

655-02

Aadum Sogns Arkiv
Aadum Skole, Tøstrupvej 26, Aadum
6880 Tarm
Tlf: 97 37 60 29
å: on 20-22 eller c.a.
l: Jens Lindby
Odderupvej 10, Aadum
6880 Tarm
Tlf: 97 37 62 87
Fax: 97 37 62 87
o: Aadum sogn i Egvad Kommune
s: 1989
Post til: leder
Tlf. til: leder

655-03

Hoven Lokalarkiv
Bredgade 25, Hoven
6880 Tarm
å: 2. og sidste ma i md 17-19
l: Mie Johnsen
Tlf: 75 34 30 60
o: Hoven sogn i Egvad Kommune
s: 1997
Tlf. til: leder

657-01

Lokalhistorisk Samling for Gjellerup Sogn
Højgade 2 C, Hammerum
7400 Herning
Tlf: 97 11 64 99
å: to 17-19
l: Svend Eriksen
Toften 9, Hammerum
7400 Herning
Tlf: 97 11 90 13
o: Gjellerup sogn i Herning Kommune
s: 1963
Post til: leder
Tlf. til: leder

657-02

Det Lokalhistoriske Arkiv i Herning
Brændgårdvej 2
7400 Herning
Tlf: 96 26 36 74
Website: http://www.hcb.bibnet.dk
å: ma, to 15-19, fr 12-15 eller efter aftale
l: Doris Frederiksen
o: Herning Kommune
s: 1962

657-04

Sunds Lokalhistoriske Arkiv
Rønneallé 2
7451 Sunds
å: to 19-21
l: Viggo Brusen Nielsen
Tranevej 9
7451 Sunds
Tlf: 97 14 11 71
E-mail: vbn@hobby.dk
o: Sunds, Simmelkær, Ilskov sogne
i Herning Kommune
s: 1973
Post til: leder
Tlf. til: leder

657-05

Ørre-Sinding Sognearkiv
Midtpunktet, Sinding
Nøvlingvej 6-8
7400 Herning
å: ma 17-19
l: Vilhelm Østergaard
Knagsnapvej 35
7400 Herning
Tlf: 97 13 62 52
o: Ørre, Sinding sogne i Herning Kommune
s: 1996
Post til: leder
Tlf. til: leder

659-

Lokalhistorisk Arkiv for Holmsland
Klostervej 39, Kloster
6950 Ringkøbing
å: Flexitid, efter aftale med
Arkivar Chr. Tarbensen Christensen
97 33 86 58 - eller
l: Hans Lodberg
Nørregade 42
6960 Hvide Sande
Tlf: 97 31 11 19
Post til: leder

661-01

Lokalhistorisk Arkiv for Holstebro Kommune
Museumsvej 2, Postbox 1240
7500 Holstebro

Tlf: 97 42 37 83
 Fax: 97 42 81 09
 E-mail: holstebro @ lokalhistorisk-arkiv.dk
 Website: http://www.lokalhistorisk-arkiv.dk
 å: ti-on-to 12-16 samt c.a.
 l: Bent Torben Holm
 o: Holstebro Kommune
 s: 1961

663-01

Ikast Lokalhistoriske Arkiv
 Ikast Bibliotek, Grønnegade 25
 7430 Ikast

Tlf: 97 15 16 55
 Fax: 97 15 67 06
 å: ma-to 10-19, fr 10-16,
 lø 10-13
 l: Søren Møller
 o: Ikast og Fonnesbæk sogne i
 Ikast Kommune
 s: 1979

663-02

Bording Lokalhistoriske Arkiv
 Bording Bibliotek, Solsortevej 10
 7441 Bording

Tlf: 86 86 14 32
 å: ma 14-19, on 10-11. 30 og 14-17, to 14-19
 l: Hans Thomsen, træffes c.a.
 Tlf: 86 86 10 19
 o: Bording sogn i Ikast Kommune
 s: 1979

663-03

Isenvad Lokalhistoriske Arkiv
 Bygaden 15
 7430 Ikast

å: efter aftale
 l: Jørgen Vingborg
 Bygaden 1
 7430 Ikast
 Tlf: 97 14 00 26
 o: Isenvad sogn i Ikast Kommune
 s: 1980
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

663-04

Lokalhistorisk Arkiv Engesvang
 Engesvang Skole, Gl. Kongevej 97
 7442 Engesvang

å: 1. to i md 14-19, øvrige to 14-17 fra
 1. sept.-1. maj, eller efter aftale
 l: Freddy Boysen
 Julsgårdsvej 27
 7430 Ikast
 Tlf: 97 15 51 72
 mobil: 23 36 56 94
 o: Engesvang sogn i Ikast Kommune

s: 1982
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

665-01

Lemvigegnens Historiske Arkiv
 Biblioteket, Skolegade 3
 7620 Lemvig

Tlf: 96 63 15 11
 Fax: 96 63 12 33
 E-mail: inger.persson@lemvig.dk
 å: ma 13-17
 l: Inger Persson
 o: Lemvig Kommune
 s: 1966

665-02

Gudum Sognearkiv
 Toftvej 19 B, Gudum,
 7620 Lemvig

Tlf: 97 86 34 08
 å: ti 15-17
 l: Mariane Thøstesen
 Haretoften 4, Gudum
 7620 Lemvig
 o: Gudum sogn i Lemvig Kommune
 s: 1987
 Post til: leder

665-03

Lomborg Sognearkiv
 Lomborg Skole, Lomborgvej 82,
 7620 Lemvig

å: 1. og 2. to i md 19-21
 l: Karl Chr. Mårupgård
 Ringkøbingvej 134
 Lomborg
 7620 Lemvig
 Tlf: 97 88 90 89
 o: Lomborg sogn i Lemvig Kommune
 s: 1991
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

665-04

Møborg Sognearkiv
 Møborg Skole, Møborg
 7660 Bækmarksbro

å: 1. ti i md 19-22
 l: c/o Max Nielsen
 Møborgkirkevej 88
 Møborg
 7660 Bækmarksbro
 Tlf: 97 88 15 93
 E-mail: maxanton@post2.telec.dk
 o: Møborg sogn i Lemvig Kommune
 s: 1990
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

665-

Fabjerg Lokalhistoriske Arkiv

å: Efter aftale med:
 l: Krista Lauritsen
 Fabjergstad 43, Fabjerg
 7620 Lemvig
 Tlf: 97 89 30 52
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

665-05

Flynder Sognearkiv

Brogade 67 B
 7660 Bækmarksbro
 å: on 19-21.30
 l: Egon Aasborg
 Tlf: 97 81 11 16
 o: Flynder sogn i Lemvig Kommune
 s: 1990
 Tlf. til: leder

665-06

Bøvling Sognehistoriske Forening og Arkiv

Bøvling Skole, Tangsøgade 70
 7650 Bøvlingbjerg
 å: 1. ti i md 14-17 undt. jun, juli, aug., eller
 efter aftale på 97 88 50 98 cl. 97 88 51 40
 l: Villy Gransgaard
 Krogshedevej 13
 7650 Bøvlingbjerg
 Tlf: 97 88 50 98
 o: Bøvling sogn i Lemvig Kommune
 s: 1996
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

665-

Nr. Nisum Lokalarkiv

Gudumvej 7, Nr. Nisum
 7620 Lemvig
 å: 1. ma i md 19-21
 k: Rudolf Olesen
 Nygårdsvej 5, Nr. Nisum
 7620 Lemvig
 Tlf: 97 89 12 16
 Post til: kontaktperson
 Tlf. til: kontaktperson

667-01

Ringkøbing Lokalhistoriske Arkiv

Ringkøbing Bibliotek, Ved Fjorden
 6950 Ringkøbing
 Tlf: 97 32 07 15
 å: ma 13-20, ti-on 10-18, to 13-20, fr 10-18,
 lø 10-13
 eller efter aftale
 l: Per Høgh Sørensen
 o: Ringkøbing Kommune
 s: 1972

667-

Hover Lokalhistoriske Arkiv

å: Efter aftale med:
 l: Andreas Kjeldgaard Stampe
 Hovervej 85, 6971 Spjald
 Tlf: 97 34 80 22 eller
 97 34 81 81
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

667-02

Velling Sognearkiv

Fjordhjemmet, Velling Kirkeby 5
 6950 Ringkøbing
 å: ti 16.30-18 eller efter aftale
 l: Jens Agerskov
 Velling Kirkeby 38
 6950 Ringkøbing
 Tlf: 97 32 43 08
 o: Velling sogn i Ringkøbing Kommune
 s: 1991
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

667-03

Lem Lokalarkiv

Smedenes Hus, Postboks 31
 6940 Lem St.
 Tlf: 97 34 23 00
 å: on 14-16
 l: Kurt Ganer-Tolsøe
 o: Lem sydsogns kirkedistrikt
 i Ringkøbing Kommune
 s: 1999

667-

Lokalhistorisk Arkiv for Sdr. Lem

Højmark Skole
 Adelvej 45, Højmark
 å: Efter aftale med
 l: Erik Andersen
 Adelvej 59, Højmark
 6940 Lem St.
 Tlf: 97 34 31 44
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

667-

Vedersø Lokalhistoriske Arkiv

å: Efter aftale med:
 l: Knud Tarpgaard
 Rugskellet 3
 6971 Spjald
 Tlf: 97 38 18 57
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

669-01

Lokalhistorisk Arkiv for Skjern Kommune

Tværgade 2, Postboks 46

6900 Skjern

Tlf: 97 35 26 44

Fax: 97 35 46 41

å: ma-to 12-16, fr 12-14

l: Torben Egeberg

o: Skjern Kommune

s: 1929/1978

669-02

Stauning Lokalhistoriske Arkiv

Kirkebyvej 65, Stauning

6900 Skjern

å: 1. ma i md 19-20, 3. ma i md 14-15

l: H. P. Christensen

Kirkebyvej 93, Stauning

6900 Skjern

Tlf: 97 36 92 09

o: Stauning sogn i Skjern Kommune

s: 1995

Post til: leder

Tlf. til: leder

669-03

Borris Sogns Lokalhistoriske Arkiv

Kirkevej 14, Borris

6900 Skjern

å: 1. ma i md 16.30-18 og efter aftale

l: Ove Enevoldsen

Solparken 18, Borris

6900 Skjern

Tlf: 97 36 60 26

E-mail: one@mail.tele.dk

o: Borris sogn i Skjern Kommune

s: 1996

Post til: leder

Tlf. til: leder

669-04

Bølling-Finderup-Hanning-Sædding

Lokalhistoriske Arkiv

Tingager, Tingagervej 2

6900 Skjern

å: ti 19-21

l: Erik Fogh Rasmussen

Sæddinghedevej 1

Rækker Mølle

6900 Skjern

Tlf: 97 36 22 41

E-mail: erbofogh@post.tele.dk

o: Bølling, Finderup, Hanning og

Sædding sogne i Skjern Kommune

s: 1992

Post til: leder

Tlf. til: leder

669-

Dejbjerg Lokalhistoriske Arkiv

Dejbjerglund Efterskole

Uglbjergvej 10, Dejbjerg

å: Efter aftale med:

l: Henning Jensen

Dejbjergvej 22

6900 Skjern

Tlf: 97 34 14 03

Post til: leder

Tlf. til: leder

669-

Faster Sognearkiv

Birkevænget 31, Astrup

Formand: Eivind Kristensen

Pilevænget 68, Astrup

6900 Skjern

Tlf: 97 36 40 67

å: Efter aftale med:

l: Otto Gudiksen

Tlf: 97 36 42 58

Post til: formand

Tlf. til: leder

671-01

Lokalhistorisk Arkiv for Struer Kommune

Danmarksgade 2

7600 Struer

Tlf: 97 85 13 11

Fax: 97 84 11 70

å: ma 13-19, to 13-17

l: Henry Ammitzbøll

o: Struer Kommune

s: 1975

673-01

Lokalarkivet for Thyborøn-Harboøre Kommune

Skolegade 6 a

7673 Harboøre,

Tlf: 97 83 46 56

å: to 17-21

l: Tove Andersen

Skolegade 24A

7673 Harboøre

Tlf: 97 83 43 53

o: Thyborøn-Harboøre Kommune

s: 1980

Post til: Leder

Tlf. til: Leder

675-01

Egnshistorisk Arkiv for Thyholm og Jegindø

Skolegade 10, Hvidbjerg

7790 Thyholm

å: 15. aug-15. april ti 15-17,

to 18.30-20 samt c.a.

l: Anna Fomsgaard

Tlf: 97 87 80 92

k: Harald Fomsgaard
 Tlf: 97 87 14 02
 o: Thyholm Kommune
 s: 1974
 Tlf. til: kontaktperson eller leder

677-01

Lokalhistorisk Arkiv for Vinding Sogn
 Skolegade
 7550 Sørvad

å: ma 15-17
 l: Viggo Jespersen
 Tlf: 97 43 80 31
 k: Niels Lauritsen
 Vognstrupvej 5
 7550 Sørvad
 o: Vinding sogn i Trehøje Kommune
 s: 1975
 Post til: kontaktperson
 Tlf. til: leder

677-02

Lokalarkivet for Vildbjerg Sogn

Burgårdsvej 6
 7480 Vildbjerg
 Tlf: 97 13 31 29
 å: ma 16-18, to 15-17
 l: Karl Gregersen
 k: Kristian Mosekjær
 o: Vildbjerg sogn i Trehøje Kommune
 s: 1977

677-

Lokalhistorisk Arkiv for Nøvling Sogn

Nøvling Skole, Herningvej 70A
 7480 Vildbjerg
 Tlf: 97 13 70 83
 å: ma 14-15 eller efter aftale
 l: Gothfred Jespersen

677-

Lokalhistorisk Arkiv for Timring Sogn

Birkmosevej 26, Timring
 7480 Vildbjerg
 å: to 14-15.30
 l: Jakob Bergkvist Lillelund
 Trehøjevej 63, Nøjbjerg
 7480 Vildbjerg
 Tlf: 97 13 21 72
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

677-

Lokalhistorisk Arkiv for Vind

Vind Skole
 Skolevej 11, Vind
 å: Efter aftale med:
 l: Frede Nielsen
 Skolevej 17, Vind

7500 Holstebro
 Tlf: 97 43 00 87
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

677-

Ørnhøj Lokalhistoriske Arkiv

Søndermarksvej 2
 6973 Ørnhøj

å: l. ti i md 18-20
 eller efter aftale
 l: Marie Kleinstrup
 Hovedgaden 8
 6973 Ørnhøj
 Tlf: 97 38 61 23
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

679-01

Egnshistorisk Studieceter Ulfborg-Vemb

Ulfborg Kirkebyvej 8
 6990 Ulfborg
 Tlf: 97 49 14 07
 å: ma 10- 12 samt c.a.
 l: Birgith Sørensen
 o: Ulfborg-Vemb Kommune
 s: 1986

679-02

Lokalhistorisk Arkiv for

Gørding-Vemb-Bur Sogne
 Vemb Skole, Skolegade 12
 7570 Vemb
 å: 2. og sidste ti i md 15-16.30
 l: Stinne Mosholm
 Vestergade 35
 7570 Vemb
 Tlf: 97 48 14 35
 o: Gørding, Vemb og Bur sogne i
 Ulfborg-Vemb Kommune
 s: 1991
 Post til: leder
 Tlf. til: leder

679-

Lokalhistorisk Arkiv for Sdr. Nisum Sogn

Kirkebyvej 11, Sdr. Nisum
 6990 Ulfborg
 Tlf: 97 49 11 68
 å: Efter aftale

681-01

Videbækens Lokalhistoriske arkiv

Centerparken, Kirke Allé 1
 6920 Videbæk
 å: ma 14-16 cl. e.a.
 l: Arne Bugge
 k: Jens Fjord
 Tlf: 97 17 12 99

o: Videbæk, Vorgod, Fjeldstervang,
Nr. Vium-Fiskbæk og Herborg sogne i
Videbæk Kommune
s: 1982
Tlf. til: kontaktperson

681-04

Troldhede og Omegns Lokalhistoriske Arkiv
Dalgasgade 45, Ældrecentret
Troldhede
6920 Videbæk

å: 1. ma i md 19-20, øvrige ma 16.30-17.30
og e.a.
l: Niels Åge Nielsen
Tlf: 97 19 41 20
k: Bertel H. Jensen, (fmd.)
Tlf: 97 19 41 37
o: Troldhede (Nr. Vium Øst) i Videbæk
Kommune
s: 1982
Tlf. til: formand eller leder

681-

Brejning Lokalhistoriske Arkiv
Skolegade 12, 6971 Spjald

å: 2. on i md 19-21
4. on i md 14-16
l: Johannes J. Lund
Lindevej 16
6971 Spjald
Tlf: 97 38 14 55
Post til: leder
Tlf. til: leder

681-

Grønbjerg Lokalhistoriske Arkiv
Ommegaardsvej 9, Grønbjerg

å: Efter aftale med:
l: Niels P. Svendsen
Ommegaardsvej 9
Grønbjerg
6971 Spjald
Tlf: 97 38 41 10
Post til: leder
Tlf. til: leder

683-01

Vinderup Egnshistoriske forening/arkiv
Vinjes Torv 1
7830 Vinderup

Tlf: 97 44 29 98
E-mail: arkivet-vinderup@guldbæk.net
Website: <http://www.lokalarkiver.dk/Vinderup>
å: ma 19-21, on 14-16, fr 10-16
samt efter aftale
l: Bodil Møller
Tlf: 97 44 84 41
o: Vinderup Kommune
s: 1969

683-

Lokalhistorisk Arkiv for Sevel Østre Sogn
Mogenstrup Skole

å: Efter aftale med
l: Magnus Vistisen
Åglimt 53, Mogenstrup
7800 Skive
Tlf: 97 54 41 74
Post til: leder
Tlf. til: leder

685-01

Aaskov Lokalhistoriske Arkiv
»Alhuset«, Kastanיעalle 27

6933 Kibæk
å: ti 15-17, ikke skoleferierne
l: Carl Ormstrup
Grønnegade 10
6933 Kibæk
Tlf: 97 19 16 77
o: Assing sogn i Aaskov Kommune
s: 1972
Post til: leder
Tlf. til: leder

685-02

Skarrild-Karstoft Museum og Lokalarkiv
Hovedgaden 40, Skarrild
6933 Kibæk

å: sø 14-16 eller e.a.
l: Verner N. Andersen
Skjernvej 27, Skarrild
6933 Kibæk
Tlf: 97 19 63 68
o: Skarrild sogn i Aaskov Kommune
s: 1994
Post til: leder
Tlf. til: leder

685-03

Sdr. Felding Lokalhistoriske Arkiv
Nørregade 11
7280 Sdr. Felding

å: on 15.30-17.30 samt e.a.
l: Leif Jørgensen, (fmd.)
Høgsigvej 4
7280 Sdr. Felding
Tlf: 97 19 84 23
o: Sdr. Felding sogn i Aaskov Kommune
s: 1995
Post til: leder
Tlf. til: leder

Register

omfattende personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede, K henviser til kort.

Abildhauge, lodsoldermænd, 18

Baden, G. L., herredsfoged, 17

Bak, Anders, redningsmand, 9

Beck, smed, tysk, 123, B 128

Beck, Anna, 123, 127, B 128, 129, 131, 132, B 133, 135, 139, 140

Beck, Leopold, 123, 128, B 128, 140

Beck, Margarete, 123, 128, 129, 131, 132, B 133, 139, 140

Beck, Siegmund, flygtning, 123 ff., B 132, B 134, B 136, B 141

Beck, Viktoria, 123, B 128, 128, 129, 131, 132, B 133, 134, 139-141, B 142

Bernstorf, oberst, regimentscommandør, 24, 35

Birk, Okkels, 115

Bisgaard, Anna, 93, B 95, B 97, 99, 104, 110, B 111, 112

Bisgaard, Inge, 93, B 97, 102, 103, 105, 106, B 108, 109, B 111, 112

Bisgaard, Jens, 93 ff., B 93, B 97, B 111

Bisgaard, Linc, Mejrup, 91 ff, B 91, B 92, B 93, B 97, B 111

Bisgaard, Mariane, 91 ff, B 98

Bisgaard, Marius, 93, B 95, 99, B 100, B 108, B 111, 112

Bisgaard, Nikoline, 93, B 95, B 100, 106, 109, B 111, 112

Bisgaard, Peder Kristian, 93, B 97, 106, 107, B 107, 108, B 111, 112

Bisgaard, Theodor, 93, B 97, 106, B 111, 112

Bjerre, Peder Troelsen, Rind, soldat, 38, 43, 59

Borgbjerg, reserveløjtnant, delingsfører, 24, 28, 50

Borris-Faster Sogneforstanderskab 64, 65

Borth, Sibylle, 140, 141

Borup, Niels Christian, strandrider, 16

Brejninggaard 71-74

Broström, gartneriejer, 80, 81, 83

Bruun, toldbetjent, 10

Bruun, Niels, 81, 82, B 82

Bryllupssange, Thyholm, 77 ff

Brænderigaard, høkerforretning, 73

Buur, Peder, Snejbjerg, soldat, 41, 60

Chrestensen, Chresten, Borris, soldat, 63

Christensen, J. C., Hee, 75

Christensen, prokurator, 15, 16

Claudi, Christoffer, Berendt, strandopsynsmand, 5, 7, 8, 10, 11, 13-17, B 17, 18, B 19

Claudi, birkedommer, 17

Conradsen, Chr., Borris, soldat, 22, 58

Davidsen, Jens, Ejsing, soldat, 36, 61

Degn, Joseph, 10, 11

Egviggaard, Borris, 21

Enevoldsen, Christen, Hanning, soldat, 41, 45, 57

Erindringsmedalje (1848-50, 1864), 64

Estrup Hovedgaard 74

Eskesen, Jes, Borris, soldat, 61

Falbe-Hansen, E., dommerfuldmægtig, 16

Falkenberg 5

Fattigvæsen 12, 14

FDF, Assing sogn, 119-122, B 120, B 121, B 122

Fisker, Laust, strandrider, 16

Flygtninge-indkvartering 130, 131, B 131

Flyvholm redningsstation 8, 14, 19

Forstrandsregnskaber/ - kasse 5, B 6, 16, 17

Fraternisering 136, 137, B 137

»Freja«, krigsfangeskib, 54

Friis, Hans Nissen, Borris, soldat, 63

Fromberg, Johan Christian, Borris, soldat, 58

Gadegaard, Anton, 85, 86, 88

Galizien, landskab, 123, 124, K 124, 125

Grove, flygtningelejr, 123, 131, 132, 133, K 134-135, 135, B 139

Gundelach, Fr. Christopher, herredsfoged, 14, 16

Gaasdal, Johannes Nielsen, Borris, soldat, 44, 58, 64

Hanning Hedegaard 70

Hansen, Jens Chr. Østergaard, gartner, 78, 80-82, B 82, 83, B 83

Hansen, Jens, lærer, 80

Hansen, Kamilla Vorde, 83, B 83

Hansen, Lilia Vorde, 82, B 83

Hansen, Ludvig Chr. Østergaard, 78, 82

Hansen, Peder, Borris, soldat, 63
 »Heim ins Reich« (hjem til riget), 125, 126, B 126
 Helweg, Aksel, præst, 70
 Hitler-Stalin pagten, 125
 Holm, cand.theol., 103, 105
 »Holmslændere«, skøjter, 70
 Hullig, Niels Christian, Borris, soldat, 21 ff
 Højmosesgaard, 76, B 76
 Høslæt 70
 Hæg 11, 12

instruks for sognefogeder i strandsogne 5, 9
 Instruks for strandfogeder 5, 9, 13, 19

Jeppesen, Jens, Velling, soldat, 24, 28, 29, 33, 34, 37,
 42, 45, 47, 50, 51, 60
 Jensen, Jens Chr., Borris, soldat, 61
 Jensen, Jens Laurids, Faster, soldat, 64
 Jensen, Knud, Vester Allinge, soldat, 26, 60
 Jensen, Mads Medom, Studsgård, 113
 Jensen, Niels Flinker, Borris, soldat, 61
 Jensen, Niels Christian, Borris, 21
 Jensen, P. C., Studsgård, 113, 114
 Jensen, P., Holstebro, værtshusholder, 64
 Jensen, Rasmus Heilund, Borris, soldat, 62
 Josephsen, Peiter, 11
 Josvasen, Anders Chr., Borris, soldat, 62
 Jørgensen, Jørgen, møller, 72

Kirkeby, Christian, Trans, 8
 Kjerulff, prokurator, 15
 Klap Mølle, Velling, 69, 70
 Knude, Bertel, Harboøre, 8
 Kofoed, Brejninggaard, 71, 72, 73, 74
 Kompagniet Nielsen 21
 Krabbe, Anna, B 89, 90
 Krabbe, Ejnar, 87, B 87, B 89, 90
 Krabbe, Else, B 87, B 89, 90
 Krabbe, Johannes, B 89, 90
 Krabbe, Karen, B 89, 90
 Krabbe, Kristen, gdr., 84-86, B 86, 87, B 87, 88, B 88,
 89, B 89, 90
 Krabbe, Kristian, B 86, B 87, 88, B 89, 90
 Krabbe, Maren Kristensen, 85-87, B 87, 89
 Krabbe, Niels, B 87, B 89, 90
 Krabbe, Otto, B 89, 90
 Krabbe, Poul, B 87, B 89, 90
 Krarup, Peter Christen Evald, Borris, soldat, 63
 Krigen 1864 21 ff
 Krigskirkegårde 138, B 138
 Kristensen, Else Nielsen Gadegaard, 85, B 85, 88
 Kristensen, Evald Tang, 10
 Kristensen, Mikkel, Borris, soldat, 61, 64

Kristensen, Paul Kræn, 80, 85, B 85, 88
 »Kræsten«, Brejning, husmand, 71, 73
 Kühnell, prokurator, 15

Langer, Erik, Harboøre, strandfoged, 8-14, 18
 Langer, Valdemar, strandfoged, B 13
 Larsen, Ole, Borris, soldat, 64
 Lilleøre, Chr. Christensen, strandfoged, 5, 14
 Ludvig, Marie, 74, 75, B 75
 Lund, kaptajn, batalionscommandør, 24, 39

Madsen, Ane Margrethe, Borris, 21
 Madsen, Chresten, Borris, soldat, 63
 Madsen, Dortha, 93, 98, 100
 Madsen, Inger Marie, 93, B 97, 98, 99
 Madsen, J. P. Haahr, lærer, 102, B 97, 98, 99
 Madsen, Peder, 93, B 97, 100
 Mendel, Meier, 7
 Mindesmærke, mindetavle B 56, B 57
 Møller, H., proprietær, strandopsynsmand, 18

Nielsdatter, Margrethe, Borris, 21
 Nielsen, J. P. F., premierløjtnant, compagnicom-
 mandør, 21
 Nielsen, Kristian, Borris, soldat, 61
 Nielsen, Maren, St. Hvollig, 21
 Nielsen, Niels, St. Hvollig, 21
 »Norge« norsk fregatskib, 8
 Nørrejske Redningsvæsen 7
 Nørregaard, Jens Rahbek, Borris, soldat, 22, 24, 36, 37,
 42, 46, 47, 50, B 57, 58

Overby, Kirsten og Peder Pedersen, 69, B 72, B 73,
 74

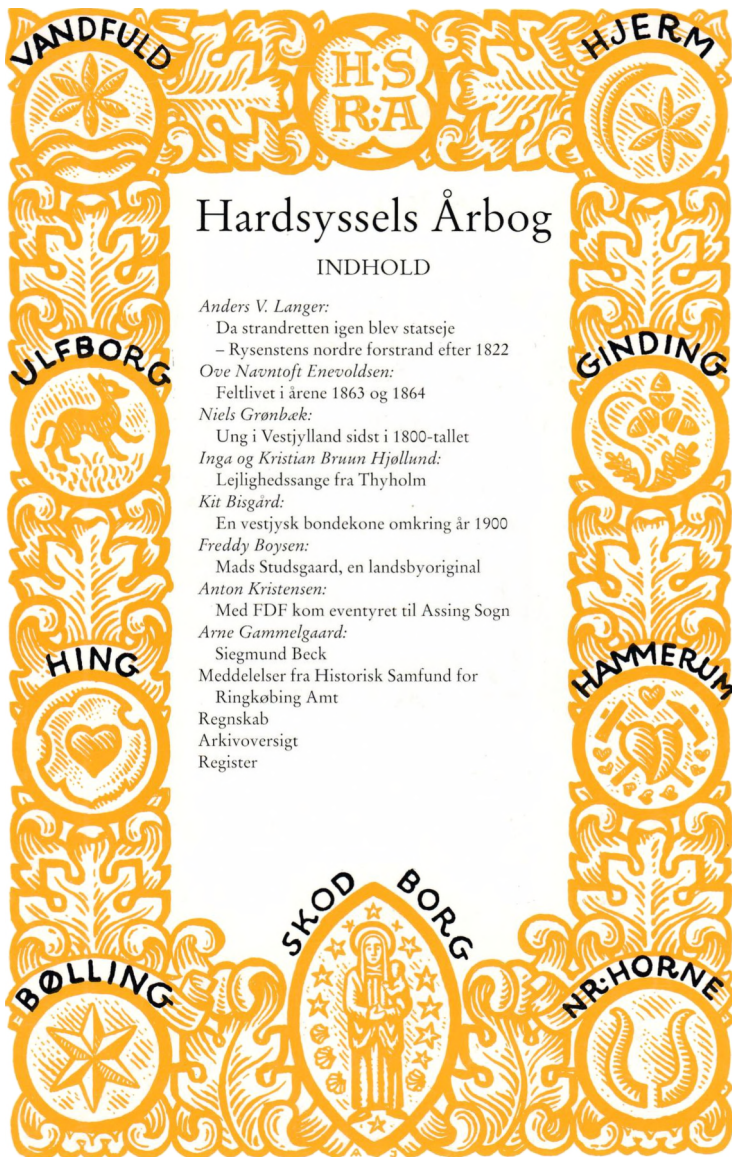
Pedersen, Anders Pag, Borris, soldat, 22, 58
 Pedersen, Andreas, Borris, soldat, 22, 58
 Pedersen, Chresten, Borris, soldat, 55, 56
 Pedersen, Chr. Knopper, 8
 Pedersen, Laurids (Laust), Tarm, soldat, 26, 59
 Pedersen, Laust, Borris, soldat, 62
 Povlsen, Anton, Borris, soldat, 61
 »Providentia« norsk tremaster, 9
 Projektil, dansk tapriffel, B 65
 Provstgaard, Pæ, Hee, 74

Rav 5, 6, 7
 Rabjerg, Kristian Jensen, Borris, soldat, 61
 Rahbek, Jens Gaasdal, Borris, soldat, 22, 35, 58, B 59
 Redningsetui 7, B 8, 9
 Redningsmørtter B 7, 8
 Redningsmørtter-projektil B 7
 Rubye, Jens, Fjaltring, 8

Ryssenstens nordre forstrand 5 ff
 Rønn, Jens, strandfoged, 10
 Rønn, Lars, strandfoged, 10
 Rørdam, Hans Nicolai Kellermann, 12, 14

Schüngel, Helmuth, 128, 140, 141
 Skjøttesgaard, Ole Larsen, 10
 Skønau, Christian Frederik, 5, 7, 8, 9, 16
 »Slesvig«, Krigsfangeskib, 54
 Smed, Christen, Ferring, 8
 Snebjerg sogneråd 115, 117
 Stillingsmand B 26, 60, 61
 Strandfogedskilt B 13
 Strandingsprotokoller 11
 »Strænere« 10, 11, 13
 Stubkjær, Anders, indremissionær, 77, 80, 85
 Studsgaard, gården, 113, B 114, B 118
 Studsgård kirkegård B 113, 118
 Studsgård skole 115, B 116
 Studsgaard, Kathrine, 117, 118
 Studsgaard, Mads, 113-118
 Studsgaard, Maren, 113, 116-118
 Studsgaard, Mikkell, 113
 Søndergaard, Peder Johan Pedersen, 69 ff, B 71,
 B 75, B 76
 Sørensen, Niels R., Borris, soldat, B 57, 58, 63

Tang, etatsråd, Nr. Vosborg, 17, 18
 »Theresia L. M. Russ«, flygtningstransport B 129,
 130
 Thybo, Jens, 77, 78, 79, 85
 Thuborg, Anders, fisker, bådformand, 9, 11-14, 19
 Thuborg, Karen, 12, 19

 Vendelbo, Niels Pedersen, Borris, soldat, 40, B 56,
 57, B 57
 Vestergaard; Volsgaard, sognerådsmedlem, 117
 »Vertumnus« eng. bark, 11, 14-16, 18
 Volsgaard skole 115
 Voigt, herredsfoged, 18
 Vorde, Kirsten Marie Jensine, 78, 82, 83, B 83
 Vorde, Kirstine, 78, 79, B 79, B 81
 Vorde, Moust Nielsen, lærer, 78, 79, B 79, 80, 87
 Vorning, Peder Christian, Kvorning, soldat, 37, 50,
 51, 60
 Vækkelse, indre mission, 77 ff

 Wang, Thomas, strandkontrollør, 16, 17

 Ølgod, Niels, Borris, soldat, 64

 17. Regiment, 24, 26, K 27, 29, 34-36, 42, 46, K 47,
 K 49

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Anders V. Langer:

- Da strandretten igen blev statseje
- Rysenstens nordre forstrand efter 1822

Ove Navntoft Enevoldsen:

- Feltlivet i årene 1863 og 1864

Niels Grønbeek:

- Ung i Vestjylland sidst i 1800-tallet

Inga og Kristian Bruun Hjöllund:

- Lejlighedssange fra Thyholm

Kit Bisgård:

- En vestjysk bondekone omkring år 1900

Freddy Boysen:

- Mads Studsgaard, en landsbyoriginal

Anton Kristensen:

- Med FDF kom eventyret til Assing Sogn

Arne Gammelgaard:

- Siegmund Beck

Meddelelser fra Historisk Samfund for

- Ringkøbing Amt

Regnskab

Arkivoversigt

Register